

**ҚАЗАҚ МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗДАР
ПЕДАГОГИКАЛЫҚ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ**

**ВЕСТНИК КАЗАХСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
ЖЕНСКОГО ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА**

**BULLETIN OF THE KAZAKH STATE WOMEN'S TEACHER
TRAINING UNIVERSITY**

№3 (51) 2014

ҚАЗАҚ МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗДАР ПЕДАГОГИКАЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
ХАБАРШЫ
ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

КАЗАХСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ЖЕНСКИЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ
УНИВЕРСИТЕТ
ВЕСТНИК
НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ

KAZAKH STATE WOMEN'S TEACHER TRAINING UNIVERSITY
BULLETIN
SCIENTIFIC JOURNAL

№3 (51)

2006 жылдан бастап шығады, шығару жиілігі – жылына 6 рет

Қазақстан Республикасының Мәдениет және Ақпарат министрлігінің Ақпарат және мұрағат комитетінің мерзімді баспасөз басылымдарын және (немесе) Ақпарат агенттіктерін есепке алу туралы №13965-Ж куәлігі бойынша тіркелген

Бас редактор

Нөкетаева Д.Ж. - п.ғ.к.

Бас редактордың орынбасары

Алиев Б.Ә. – ф.-м.ғ.д., профессор

Редакциялық алқа

Бакибаев А. - х.ғ.д., профессор (Ресей)

Абилев С. К. - б.ғ.д., профессор (Ресей)

Щепеткин И.А. - б.ғ.к., профессор (АҚШ Монтана университеті)

Бутин Б.М. - х.ғ.д., профессор

Сәтімбеков Р.С. - профессор

Құрманбаева М.С. - б.ғ.д., профессор м.а.

Дейв Чан – PhD Geotechnical Engineering, профессор (Канада, Альберта университеті).

Лазерев В.А. – п.ғ.д, профессор (Ресей, Центр современного образования и НМС по математике МО и Н РФ).

Обозов А.Дж. – техн.ғ.д., профессор (Қырғызстан, И.Раззаков атындағы Қырғыз мемлекеттік техникалық университеті).

Жамалов А. – техн.ғ.д., профессор

Құлбек М.Қ. – ф.-м.ғ.д., профессор (Абай атындағы ҚазҰПУ).

Баймахан Р.Б. – техн.ғ.д., профессор

Есқалиев М.Е.– техн.ғ.д., профессор

Роже Бастриос – PhD., профессор, гуманитарлық ғылымдар докторы (Франция)

Фарух Чолах – PhD., профессор (Түркия)

Семенов П.А. – ф.ғ.д. (Ресей)

Сүлейменова Ж.Н.– п.ғ.д., профессор

Қансейітова Ұ.Р. – п.ғ.к.

Әбді Уақап Қара – профессор, PhD (Түркия)

Ахмет Ташағыл – профессор, PhD (Түркия)

Махмудов Б. Л. – PhD (Абай атындағы ҚазҰПУ)

Сүлейменова Ж.Д. – PhD (Астана қаласы)

Смағұлова С.Ә. – т.ғ.д., профессор (Ш.Уәлиханов атындағы тарих және этнология институты)

Гогоберидзе А.Г. – п.ғ.д., профессор (Ресей)

Джуринский А.Н. – п.ғ.д., профессор (Ресей)
Артамонова Е.И. – п.ғ.д., профессор (Ресей)
Аймағамбетова Қ.А.–п.ғ.д., профессор
Бапаева М.К. – п.ғ.к., доцент
Сұлтанова Р. – Азияттық музыка орталығының директоры (Кембридж университеті)
Бағдат Естемесұлы – музыка институтының профессоры (Қытай Халық Республикасы Шыңжаң педагогикалық университеті)
Құлманова Ш.Б. – п.ғ.д., профессор
Халитова И.Р. – п.ғ.д., (Абай атындағы ҚазҰПУ).

Редакциялық кеңес

Кішібаев Қ.О. - х.ғ.к.
Мырзахметова Н.О. - х.ғ.к., қауымдастырылған профессор м.а.
Мамырова К. Н. - п.ғ.к., доцент
Мухамединова Н. А. - п.ғ.к., доцент
Жексембиев Р.Қ. - б.ғ.к., доцент
Мырзалиев Ж. – ф.-м.ғ.д., профессор
Тұңғатарова Ә.Б.– ф.-м.ғ.д, профессор (әл-Фараби атындағы ҚазҰУ).
Исаев С.Ә. – ф. - м.ғ.к, профессор
Мұқашов Қ.М. – ф.-м. ғ.д., профессор (Абай атындағы ҚазҰПУ).
Заурбеков Н.С. – техн.ғ.д., профессор (Алматы технологиялық Университеті).
Файзуллаев А.А. – п .ғ.д, қауым.профессор
Ершина А.Қ. – ф.-м.ғ.д., профессор
Салғараева Г.И. – техн.ғ.к., профессор
Сатбекова А.А. – п.ғ.д., профессор
Ержанова С.Б. – ф.ғ.д., профессор м.а.
Ермекова Т.Н. – ф.ғ.д., доцент
Базылова Б.Қ. – ф.ғ.к., доцент
Рысбаева Г.Қ. – ф.ғ.к., доцент
Нұрланбекова Е.Қ. – п.ғ.к.
Аширбекова Ж.Б. – т.ғ.к., доцент
Қожакеева Л.Т. – т.ғ.д., профессор
Иманбекова Б.И. – саяси ғ.д., доцент
Заманбеков Ш.З. – э.ғ.к., доцент
Баданов А.И. – э.ғ.к., доцент
Қайпбаева А.Т. – т.ғ.к.
Жиенбаева С.Н.–п.ғ.д., профессор
Шаталина В.В.-п.ғ.к., доктор PhD, (Ресей)
Шеръязданова Х.Т. – п.ғ.д., профессор
Мұратбаева Г.А. – п.ғ.д., доцент
Абаева Г.А. – п.ғ.к., доцент
Бейсенова Ж.Ж.– п.ғ.к., аға оқытушы
Өмірбаева Г.Ш. – п.ғ.к., доцент
Қоңыратбай Т.Ә. – ф.ғ.д., профессор
Бисембаева Б.Ә. – п.ғ.к., доцент (Астана қаласы)
Какимова Л.Ш. – п.ғ.к., доцент
Жауапты редактор-Сәндібаева Н.Ә. - п.ғ.к.
Редакторлар Ж.Қ. Қуанышева, С.Авдарсолқызы, Қ.Ж.Тұрсынбаева, Р.Т.Айтбаева, А.Текесбаева, М.А.Оразалиева.
Корректор Маханбетова С.Е. – магистр

МАЗМҰНЫ-СОДЕРЖАНИЕ-TABLE OF CONTENTS

ЖАРАТЫЛЫСТАНУ – ЕСТЕСТВОЗНАНИЕ – NATURAL SCIENCES

<i>Есқалиева Г.К., Матаев М.М., Мырзахметова Н.О.</i> КҮРДЕЛІ ВИСМУТИТТЕРДІҢ ИОНДАРЫНЫҢ, АТОМДАРЫНЫҢ АРАСЫНДАҒЫ БАЙЛАНЫСТАРЫН СИПАТТАУ.....	5
<i>Жексембиев Р.К., Оразбаев К.И.</i> ПРОДУКТИВНОСТЬ РАПСА В РАЗЛИЧНЫХ УСЛОВИЯХ КОРМОПРОИЗВОДСТВА КАЗАХСТАНА.....	9
<i>Медеуова Ф.Ж., Садыкова Д.А.</i> РЕКРЕАЦИЯЛЫҚ ЕМДЕУ-САУЫҚТЫРУ РЕСУРСТАРЫНЫҢ ЭКОТУРИЗМДІ ДАМУЫҒА ӘСЕРІ.....	13
<i>Оспанбаева А.</i> ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАН ТҮСТІ МЕТАЛЛУРГИЯСЫНЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАМУ ЖАҒДАЙЫ («Қазмырыш» ЖШС мысалында).....	17

ФИЗИКА, МАТЕМАТИКА, ИНФОРМАТИКА

PHYSICS, MATHEMATICS, COMPUTERSCIENCE

<i>Ершина А.Қ., Шақарбекқызы А., Бижанова А.Т.</i> ТІК ҚАЛАҚШАЛЫ ДАРҒЕ ЖЕЛ ТУРБИНАСЫН ЗЕРТТЕУ.....	22
<i>Исахан А.Б., Бекназарова С.С.</i> АРНАЙЫ ФУНКЦИЯНЫ ЗЕРТТЕУ.....	28
<i>Kozhambardieva M.I., Imanbek B.T.</i> AUTOMATION OF HYDROTHERMAL PROCESSING OF PLYWOOD RA.....	32

ФИЛОЛОГИЯ– PHILOLOGY

<i>Akimbekova M., Abdikarimova Zh.</i> WAYS OF USING POEMS IN TEACHING ENGLISH.....	34
<i>Байзакова И.М.</i> АМЕРИКАН ЖАЗУШЫСЫ Э.ХЕМИНГУЭЙДІҢ «ҚОШ БОЛ, МАЙДАН!» РОМАНЫНДАҒЫ ТАБИҒАТ КӨРІНІСТЕРІНІҢ АУДАРМАДАҒЫ СИПАТЫ.....	38
<i>John Pennello.</i> ENGLISH TEACHING METHODOLOGY AND IT'S EVOLUTION.....	42

ТАРИХ, ЭКОНОМИКА, ҚҰҚЫҚ– ИСТОРИЯ, ЭКОНОМИКА И ПРАВО HISTORY, ECONOMY AND LAW

<i>Abdrakhmanova M.Z.</i> FORMS AND METHODS OF SOCIAL WORK TO SOLVE THE PROBLEMS OF YOUNG FAMILIES.....	47
<i>Заманбеков Ш.З., Нугай Б.Н.</i> ПРОБЛЕМЫ ИНДУСТРИАЛЬНО-ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ И МОДЕРНИЗАЦИИ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН.....	52
<i>Kaliyeva A., Saurbaeva R.</i> THE KAZAKH DIASPORA: HISTORICAL BACKGROUND.....	58
<i>Қаипбаева А.Т.</i> «МӘДЕНИ МҰРА» МЕМЛЕКЕТТІК БАҒДАРЛАМАСЫНЫҢ НӘТИЖЕЛЕРІ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҒЫЛЫМ МЕН БІЛІМДІ ДАМУЫДАҒЫ РӨЛІ.....	63

ПЕДАГОГИКА – ПСИХОЛОГИЯ, PEDAGOGY - PSYCHOLOGY

<i>Бапаева М.Қ.</i> ОҚЫТУШЫ МЕН СТУДЕНТТЕР АРАСЫНДАҒЫ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ДАЯРЛЫҚҚА БЕЙІМДЕЛУІ.....	69
<i>Кокумбаева Т.И.</i> ХАЛЫҚ ПЕДАГОГИКАСЫНДАҒЫ ҚЫЗ БАЛА ТӘРБИЕСІНІҢ ЕРЕКШЕЛІГІ.....	74
<i>Уакасова М.Б., Берсугирова Т.Е.</i> КІШІ МЕКТЕП ЖАСЫНДАҒЫЛАРДЫҢ ҚИЯЛ ҮРДІСІНІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ МАҢЫЗЫ.....	78

ӨНЕР ЖӘНЕ МӘДЕНИЕТ – ИСКУССТВО И КУЛЬТУРА – ART AND CULTURE

<i>Ахметжанова Д.М.</i> МИФОЛОГИЯ КАК ИСТОЧНИК ИССЛЕДОВАНИЯ СТРУННЫХ МУЗЫКАЛЬНЫХ ИНСТРУМЕНТОВ.....	83
<i>Кульманова Ш.Б.</i> ВОЗМОЖНОСТИ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ МУЗЫКИ В РАМКАХ СПЕЦИАЛЬНОСТИ 5В010600-МУЗЫКАЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ ПО ДОПОЛНИТЕЛЬНЫМ СПЕЦИАЛИЗАЦИЯМ.....	89
<i>Николаева Л.А.</i> ПРОБЛЕМЫ НАСЛЕДОВАНИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОПЫТА В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ХОРЕОГРАФИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ КАЗАХСТАНА.....	93

ӘОЖ 539.26+549.76

КҮРДЕЛІ ВИСМУТИТТЕРДІҢ ИОНДАРЫНЫҢ, АТОМДАРЫНЫҢ
АРАСЫНДАҒЫ БАЙЛАНЫСТАРЫН СИПАТТАУ

Есқалиева Г.К., магистрант
Матаев М.М., х.ғ.д., профессор
Мырзахметова Н.О., х.ғ.к., аға оқытушы
(Алматы қ., Қазақ мемлекеттік
қыздар педагогикалық университеті)

Аннотация: Бұл мақалада рентгенографиялық анализ арқылы күрделі висмутиттердің иондарының, атомдарының арасындағы балансы анықталып, RMgBiO_4 элементар ұяшықтардың параметрлері, иондар арасындағы байланыс кернеулігі және ұзындығы есептелді. Құрамында сирек жер металдарының оксидтері бар күрделі қосылыстардың сегнето-, пьезоэлектрлік, магниттік, оптикалық, радиолуминисценциялық, жоғарғы температуралы аса өткізгіштік қасиеті және т.б. көптеген қасиеттерін зерттеу нәтижесінде көпфункционалды жүйені құруға, химиялық өндірісті дамытуға көптеген тигізетін септігі сипатталған.

Бірқатар бастапқы компоненттер СЖЭ оксидтерінің жоқтығына байланысты лантаноидтар қатарында бірнеше жетіспеушіліктерді, мәтінде қорытылып шығарылған теңдеуінің толығымен шешілгенін байқауға болады. Осындай теңдеулер жүйесі тәжірбиелік нәтижелер арқылы теориялық негізде изокұрылысты белгісіз құрылымдарды болжауға мүмкіндік берді

Түйін сөздер: күрделі висмутиттер, наноматериал, тор параметрлері, элементар ұяшық, байланыс ұзындығы, байланыс кернеулігі, иондар арасындағы байланыс, иондық радиус.

Микроэлектрониканың және заманауи техниканың қарқынды дамуына байланысты ғалымдардың алдына қойылған мәселелердің бірі полифункционалды қасиеті бар қосылыстарды және материалдарды дамыту. XX ғасырдың аяғында химия және физика салалары бойынша ашылған үлкен жаңалықтардағы көпшіліктің назарын аудартатыны, осындай күрделі оксидті қосылыстардың физикалық, механикалық, химиялық және биологиялық қасиеттері, сонымен қатар әлі де зерттелмеген қасиеттері. Сондықтан бұл материалдардың зерттеу қажеттілігін арттырады. Құрамында сирек жер металдарының оксидтері бар күрделі қосылыстардың сегнето-, пьезоэлектрлік, магниттік, оптикалық, радиолуминисценциялық, жоғарғы температуралы аса өткізгіштік қасиеті және т.б. көптеген қасиеттерін зерттеу нәтижесінде көпфункционалды жүйені құруға, химиялық өндірісті дамытуға көптеген септігін тигізеді.

Әдебиеттердегі мәліметтерге шолу жасағанымызда әлі күнге дейін химия саласында висмуттың аралас күрделі қосылыстары толықтай зерттелмегендігін көрсетті. Осындай бағытта сирек жер сілтілік жер элементтерінің және висмут оксидтерінің қатысуымен түзілген жүйеде қызықты электрофизикалық қасиетті күтуге болады. Бұл мақалада R-Mg-Bi-O және R-Ba-Bi-O (R-SЖЭ) жүйелеріндегі висмут қосылыстары атомдарының арасындағы байланысты сипаттау басты мақсат етіп алынған.

Зерттеуде, RMgBiO_4 және RBaBiO_4 түрдегі висмутты қосылыстарды рентгенографиялық зерттеу және қатты фазалық әдіспен синтездеу арқылы 22 жаңа поликристалдық фазалар алынды. Рентгенофазалық анализ әдісімен 14 қосылыстың құрылыстары зерттеліп, кристалл торларының типтерін, элементар ұяшық параметрлерін, рентгендік және пикнометрлік тығыздықтары анықталды. Барлық алынған висмутиттер изокұрылысты және кубты көлемі центрленген ұяшықта кристалданады. 1-кестеде

көрсетілгендей күрделі висмутиттердің элементар ұяшықтар көрсеткіштері сирек жер металдары қатары бойынша артады, ал тығыздықтары азаяды.

Зерттеудің нәтижесінде алынған заттардың кристалдық құрылысындағы атомдар арасындағы арақашықтық l_{A-O} яғни, А-О, В-О, С-О (А,В,С,О- Mg, Ва, СЖЭ, Вi, және оттегі) атомдар арасындағы байланыс ұзындықтарының айырмашылығы 0,01-0,1А [1]. Бұл дегеніміз, зерттелген қосылыстардың барлығы бір жалпы заңдылық бойынша кристалданады. Экспериментте алынған 14 қосылыстың атомдар арасындағы арақашықтық, анығырақ айтқанда, иондар арасындағы А-О, В-О, С-О (А,В,С,О - Mg, Ва, СЖЭ, Вi, және оттегі) катион мен анион арасындағы байланыс ұзындығын есептеу (1- кесте) құрылысындағы координациялық сандары арқылы жүргізілді.

Кесте 1.

Қосылыс	Сингония	Тор параметрі $a, \text{Å}$	$V_{\text{ұяшық}}$ Å^3		$V_{\text{эл ұяш}}^0$ Å^3	Тығыздығы г/см ³	
						$\rho_{\text{рент.}}$	$\rho_{\text{ликн.}}$
$YBaBiO_4$	куб.	10,49	1154	16	72,1	11,49	11,39
$LaBaBiO_4$	куб.	10,14	1043	16	65,2	13,99	13,86
$CeBaBiO_4$	куб.	10,84	1229	16	76,8	11,90	11,82
$NdBaBiO_4$	куб.	10,67	1215	16	75,9	12,13	12,08
$GdBaBiO_4$	куб.	10,52	1164	16	72,7	12,95	12,87
$TbBaBiO_4$	куб.	10,57	1180	16	73,7	12,80	12,74
$DyBaBiO_4$	куб.	10,50	1158	16	72,4	13,11	13,05
$HoBaBiO_4$	куб.	10,49	1155	16	72,8	13,24	13,17
$TmBaBiO_4$	куб.	10,83	1270	16	79,3	12,11	12,04
$YMgBiO_4$	куб.	10,84	1272	16	79,5	8,06	7,98
$LaMgBiO_4$	куб.	11,70	1603	16	100,2	7,23	7,12
$GdMgBiO_4$	куб.	10,85	1277	16	79,8	9,45	9,31
$HoMgBiO_4$	куб.	10,83	1269	16	79,3	9,68	9,61
$TmMgBiO_4$	куб.	10,94	1309	16	81,8	9,46	9,33

А- О байланыс ұзындығының иондық радиусының мәніне қарап, катион мен анион арасындағы байланыс айтарлықтай жақын емес және Шеннонның иондық радиусы бойынша координациялық саны 8-ге тең болатын радиуста, ал В-О, С-О атомдарының арасындағы координациялық сан 6-ға тең болатын радиуста алынды. Экспериментте алынған заттар кубты көлемі центрленген сингонияға жатады.

Құрылысындағы әр иондардың координациялық сандары мен кристалдық тордың параметрлеріне тәуелділігі арқылы байланыс ұзындығын есептеуге арналған формулалар қорытылып шығарылды:

$$l_{A-O} = \frac{a\sqrt{3}}{\rho}; \quad l_{B-O} = \frac{a\sqrt{6}}{2\rho}; \quad l_{C-O} = \frac{a\sqrt{6}}{2\rho} \quad (1)$$

мұндағы: a – тор параметрі; l_{A-O} - А және О атомдары арасындағы байланыс ұзындығы А, В, С, О - кальций, СЖЭ, висмут және оттегі атомдары; ρ - координациялық сан.

Координациялық сан ВаО, MgO, Bi_2O_3 және R_2O_3 қосылыстарының кристаллохимиялық құрылымдарын қолдана отырып, құрылым тұрақтылығының геометриялық шегінен анықталды. Координациялық сан иондық радиустардың қатынастарына байланысты яғни, катион радиусының анион радиусына қатынасының белгілі сандық мәні координациялық санды береді [2].

$RMeBiO_4$ қосылысының кристалдық ұяшық параметрлерін иондар радиусы арқылы сызықты теңдеу түрінде сипаттауға болады. Егер құрамында бірдей иондары бар

құрылыстары изокұрылысты өкілдерді қарастырсақ, формулада бірдей мүшелер пайда болады [3].

СЖЭ оксидтері қатарынан кейбіреулерінің жоқтығына байланысты, синтезделініп алынбаған фазалардың элементар ұяшықтар параметрлерін анықтау үшін біз теңдеулер жүйесін құрдық [4]:

$$a^I = \kappa_1 \cdot R_A + \ell_1 \cdot R_B^I + d_1 \cdot R_C + m \quad (2)$$

$$a^{IV} = \kappa_4 \cdot R_A + \ell_4 \cdot R_B^{IV} + d_4 \cdot R_C + m$$

$$a^* = \kappa_* \cdot R_A + \ell_* \cdot R_B^* + d_* \cdot R_C + m$$

мұндағы: R_A, R_B, R_C - Ва, СЖЭ және Ві иондық радиустары. Жүйе төрт белгісізі бар төрт теңдеуден тұрады. Теңдеулер жүйесіндегі k, l, d, m коэффициенттерін анықтап, келесі теңдеу алынды:

$$a = -3,471 \times R_A + 4,937 \times R_B + 6,456 \times R_C - 0,039 \quad (3)$$

Сондықтан формулаға 0,977 түзету коэффициенті енгізілді. Параметрлер мәндері кестеде көрсетілген (кесте 2.). Дәлдік орташа 0,031%-ға көтерілді.

Зерттелініп отырған қосылыстар үшін байланыс кернеулігі (μ) белгілі теңдеуімен есептедік. Байланыс кернеулігі мәндерінің оң таңбаға ие болуы байланыстың түзілуі иондардың кеңістікте ығыспай түзілетіндігі, ал теріс мәндері байланыстың сығылып түзілетіндігін байқатады. Егер $\mu > \pm 10\%$ болса, онда байланыс түзілмейді. Біздің жағдайымызда, барлық қосылыстардың түзілетіндігін көре аламыз.

$$\mu_{A-O} = \{[\ell_{A-O} / (R_A + R_O)] - 1\} \times 100\% \quad (4)$$

мұндағы: ℓ_{A-O} - А және О иондары арасындағы байланыс ұзындығы; R_A, R_O - А және О иондары радиустары (Кесте 2. Күрделі висмутиттердің атомдары арасындағы байланыс сипаттамалары).

Кесте 2.

Қосылыс	Тор параметрі $a_{есен}$ Å	Тор параметрі a , Å	Байланыс сипаттары					
			ℓ_{A-O}, A^0	$\mu_{A-O}, \%$	ℓ_{B-O}, A^0	$\mu_{B-O}, \%$	ℓ_{C-O}, A^0	$\mu_{C-O}, \%$
$YBaBiO_4$	10,795	10,49	3,03	7,45	1,606	-6,96	2,14	-9,321
$LaBaBiO_4$	10,305	10,14	2,93	-1,67	1,552	-14,8	2,07	-13,98
$CeBaBiO_4$	10,559	10,84	3,13	5,03	1,659	-8,299	2,21	-6,356
$NdBaBiO_4$	10,677	10,67	3,07	3,02	1,629	-8,94	2,17	-8,051
$GdBaBiO_4$	10,684	10,52	3,04	2,01	1,610	-8,04	2,15	-8,898
$TbBaBiO_4$	10,725	10,57	3,05	2,35	1,618	-3,23	2,16	-8,475
$DyBaBiO_4$	10,767	10,50	3,03	1,68	1,607	-7,56	2,14	-9,321
$HoBaBiO_4$	10,638	10,49	3,03	1,68	1,607	-6,96	2,14	-9,321
$TmBaBiO_4$	10,875	10,83	3,13	5,03	1,658	-3,07	2,21	-6,356
$YMgBiO_4$	10,04	10,84	2,35	1,299	1,659	-3,91	2,14	-8,89
$LaMgBiO_4$	10,27	11,70	2,53	9,5	1,791	-1,73	2,39	-1,65
$GdMgBiO_4$	10,049	10,85	2,35	1,73	1,661	-5,47	2,21	-9,05
$HoMgBiO_4$	10,039	10,83	2,34	1,299	1,658	-3,95	2,214	-8,89
$TmMgBiO_4$	10,004	10,94	2,37	2,597	1,675	-2,19	2,23	-8,23

Кристалдық тор параметрлері арқылы иондар арасындағы химия байланыстардың ұзындығын ион радиустары арқылы, олардың түзілу жағдайын түсіндіреді, бұл жағдай күрделі висмутиттердің құрылысын толығымен сипаттайды.

2-кестеде көрсетілгендей тұрақты кубты құрылыстағы А-О, В-О және С-О арасындағы байланыс кернеулігін бірдей болмауы тиіс. Жоғарғы дәлдікпен есептелмеген болмаса да А-О байланысы сығылыспай орналасқан деп айтуға болады.

Бірқатар бастапқы компоненттер СЖЭ оксидтерінің жоқтығына байланысты лантаноидтар қатарында бірнеше жетіспеушіліктерді, жоғарыда қорытылып шығарылған теңдеуі (3) толығымен шешті. Осындай теңдеулер жүйесі тәжірибелік нәтижелер арқылы теориялық негізде изокұрылысты белгісіз құрылымдарды болжауға мүмкіндік берді [3].

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Безносиков Б.В., Александров К.С., «Прогноз некоторых антиперовскитов» //Журнал структурной химии том 43, № 5, 2002. – С 860-863.

2. Матаев М.М. «Рентгенография смешанных оксогалогенидов висмута и сурьмы» //Вестник КарГУ. –2004. -№ (1) 33. -С.14-16.

3. Калдыбаева А.К., Кездикбаева А.Т., Матаев М.М., Алдабергенов М.К. «Рентгенография сложных висмутитов кальция и редкоземельных элементов» // Вестник КарГУ. –2004. -№ (1) 33. -С.19-21.

4. Калдыбаева А.К., Кездикбаева А.Т., Матаев М.М., Алдабергенов М.К. «Прогноз некоторых сложных висмутитов» // Вестник КазНУ. –2004. -№ 3 (35). -С.87-90.

РЕЗЮМЕ

*Ескалиева Г., магистрант, Матаев М., д.х.н., профессор,
Мырзахметова Н., к.х.н., ст. препод.*

(г.Алматы, Казахский государственный женский педагогический университет)

ХАРАКТЕРИСТИКА СВЯЗЕЙ ИОНОВ, АТОМОВ СЛОЖНЫХ ВИСМУТИТОВ

Рассчитаны длины и параметры элементарных ячеек, напряженности связей $RMeBiO_4$ (Me-Mg, Ba). С помощью ионных радиусов и расстоянии между анионами и катионами были определены структуры сложных висмутитов.

Ключевые слова: сложные висмутиты, наноматериал, параметры сетки, элементарная ячейка, длина связи, напряженность связей, связи между ионами, ионный радиус.

SUMMARY

*G. Eskalieva, master, M.Mataev, d.ch.s., Prof., N.Myrzahmetova, dr.ch.s.,senior lecturer
(c. Almaty, Kazakh State Women's Teacher Training University)*

COMMUNICATION PERFORMANCE IONS, ATOMS COMPLEX VISMUTITOV

And calculated the length of the unit cell parameters, the tension ties $RMeBiO_4$ (MeMg, Ba). With the help of the ionic radii and the distance between the anions and cations were determined the structure of complex vismutitov.

Keywords: complex bismuthides, nanomaterial, the lattice parameters of the unit cell, the bond length, bond stress, communication between ions, ionic radius.

УДК 633: 631.527

**ПРОДУКТИВНОСТЬ РАПСА В РАЗЛИЧНЫХ УСЛОВИЯХ
КОРМОПРОИЗВОДСТВА КАЗАХСТАНА***Жексембиев Р.К., к.б.н., доцент**Оразбаев К.И., к.с.-х.н., и.о. доцента**(г. Алматы, Казахский государственный
женский педагогический университет)*

Аннотация: В статье рассмотрена динамика продуктивности растений рапса и содержания питательных веществ в нем. Установлено, что наибольшее содержание кормовых единиц в растении ярового рапса было в конце цветения, а максимальный сбор переваримого протеина - в начале цветения. При весенних сроках посева урожайность зеленой и сухой массы и бор питательных веществ увеличивается до фазы полного цветения. Растения обладают высокой холодостойкостью, даже при минусовой температуре и может использоваться для выпаса животных. Указанные закономерности легли в основу сбора кормовых единиц, переваримого протеина и условно-комплексных единиц при учете урожайности кормовой массы с 1 га.

Ключевые слова: Климат, зона, почва, семейства, рапс, бутонизация, зеленая сухая масса, кормовая единица, сырой протеин, переваримый протеин, сырая клетчатка, углевод, кальций, фосфор, каротин, кормопротеиновая единица, прирост, продуктивность, цветения, плодообразования, фазы развития, гликозинолаты, эруковая кислота, естественный холод, эффективность, медосбор, листья, динамика, позднее – осенний период.

В сельскохозяйственной практике рапс в основном используется как масличная и кормовая культура, медонос, удобрение и хороший предшественник для большинства сельскохозяйственных культур.

В Казахстане наиболее широкое использование рапс получил как кормовая культура. Он может быть использован на корм скоту и птице в виде зеленой массы, сенажа, силоса, гранул, брикетов и шрота [1].

По исследовательским данным Казахстанских ученых рапс имеет короткий вегетационный период и может быть широко использован в промежуточных посевах в регионе достаточного увлажнения на поливных землях юга и юга-востока Казахстана, обеспечивая животных зелеными кормами в наиболее напряженный период весны, поздней осени, зимой (в замороженном виде) или после скашивания многолетних трав, т.е. тогда, когда нет зеленых кормов [2].

Зеленая масса рапса в сравнении с другими видами корма обладает более высокой питательной ценностью и переваримостью. В растении рапса содержится значительно больше протеина, чем у кукурузы, подсолнечника, суданской траве, озимой пшенице, ржи, ячмене, и примерно одинаковое в сравнении с горохом, викой и люцерной. Однако в его зеленой массе содержится меньше сухого вещества и клетчатки [3].

В связи с этим в Казахском НИИ земледелия и растениеводства в отделе кормовых, масличных и зернобобовых культур в 2009-2010 годы были проведены полевые опыты на тему: «Агротехнические особенности возделывания ярового рапса». Почва опытного участка светло-каштановая среднесуглинистого механического состава содержание гумуса 2,3%, обеспеченность подвижными элементами составляет: азота 40-50, фосфора 15-20 и калия 350-400 мг на 1 кг почвы. Глубина залегания грунтовых вод 5-6 м.

Результаты исследования динамики содержания питательных веществ в яровом рапсе показывают, что наилучший выход питательных веществ наблюдался в начальных фазах развития (бутонизация, начало цветения), а в период массового цветения произошел некоторый спад, что связано с некоторым огрублением растений рапса.

Наибольшее содержание кормовых единиц в растениях ярового рапса было в конце цветения, а максимальный сбор переваримого протеина - в начале цветения. Указанные закономерности легли в основу сбора кормовых единиц, переваримого протеина и условно-комплексных единиц при учете урожайности кормовой массы с 1 га (Таблица 1. Динамика содержания питательных веществ в яровом).

Таблица 1.

Питательные вещества	Фазы вегетации		
	Бутонизация	Начало цветения	Конец цветения
Влажность, %	93,0	91,0	85,0
В 1 кг корма содержится:			
Кормовых ед., кг	0,09	0,11	0,15
Сырого протеина, г	18,5	20,8	19,7
Перевар., протеина, г	17,0	17,5	16,0
Сырой клетчатки, г	18,9	21,4	27,8
Углевода, г	5,6	4,9	8,3
Кальция, г	1,8	2,3	2,9
Фосфора, г	0,5	0,5	0,6
Каротина, мг	28,0	31,0	29,0

В ранних фазах вегетации растения рапса содержат наибольшее количество протеина и воды, и наименьшее вредных для животных гликозинолатов и эруковой кислоты. Однако от фазы образования стебля до фазы полного цветения рапс начинает интенсивно расти, значительно увеличивая общий выход кормовой продукции с единицы площади. Поэтому убрать рапс на зеленый корм следует при максимальном выходе питательных веществ с 1 га. При необходимости вскармливания рапсом скота и птиц можно начинать в более ранние фазы вегетации т.е. в фазе образования стебля [2].

При весенних сроках посева урожайность зеленой и сухой массы и сбор питательных веществ увеличивается до фазы полного цветения. Так, при весеннем использовании зеленой массы ярового рапса в фазу бутонизации стеблестой достигал высоты 95-100 см, накапливая существенное количество питательных веществ при урожайности зеленой массы 134,9 ц. с 1 га, где выход сухой массы составил 51,2 ц., а сбор питательных веществ в пересчете на 1 га был следующим: кормовая единица 2281,0 кг, переваримого протеина 552,8 кг и кормопротеиновых единиц - 1499,4 кг с 1 га. Последующий учет продуктивности в фазе начало цветения превышали вышеназванные показатели соответственно по зеленой массе на 38%, выходу воздушно - сухой массы на 19%, кормовой единице на 12%, переваримому протеину на 7% и сбору кормопротеиновых единиц на 9%. Как свидетельствуют приведенные данные, наибольший прирост между фазами бутонизации и началом цветения наблюдался по накоплению зеленой массы 82,6 ц., этот показатель по сухой массе составил намного ниже 12 ц., что объясняется менее сочностью второго периода. Сбор питательных веществ в фазе начало цветения были: кормовых единиц 2592,1 кг, переваримого протеина 594,4 и условно-комплексных единиц 1647,7 кг с 1 га. Анализ прироста продуктивности между началом и массовым цветением показал, что наименьшая прибавка отмечалась по зеленой массе 5,4% или 12,9 ц., эти показатели сухой массы 13% и 9,4 ц., кормовых единиц - 15% и 457,1 кг, переваримого протеина 9% и 58,8 кг, условно-комплексных единиц 11% и 203,6 кг. Предуборочная продуктивность ярового рапса с га была: зеленая масса 290,4 ц, сухая масса 72,6 ц, кормовых единиц 3049,2 кг, переваримого протеина 653,2 кг и кормопротеиновых единиц 1851,3 кг.

Следует отметить, что период массовое цветение ярового рапса носит продолжительный характер, примерно месяц, что и благоприятствовали пчелам в сборе меда. Сбор меда с 1 га рабочими пчелами составляет 30 кг. Период медосбора, возможно, увеличить методом посева его в различные сроки, начиная с осени, ранней весны и кончая поздним летом.

В фазу полного цветения начала плодообразования часть листьев начинал опадать, отчего содержание протеина и незаменимых аминокислот уменьшается, а поедаемость зеленой массы снижается. Следовательно, использование зеленой массы рапса должно проводиться с учетом ее максимальной урожайности с наибольшим выходом кормовых единиц и переваримого протеина с единицы площади, что бывает в фазу цветения.

При летнем и позднелетнем сроках посева сбор кормовых единиц и переваримого протеина увеличивается до фазы массового цветения, и даже начала плодообразования. Так, по данным Астанинского СХИ при уборке растений в фазу начала цветения, и (10..13 сентября) урожайность зеленой массы составила 195,6 ц/га с выходом кормовых единиц 17,98 ц/га и переваримого протеина 3,86 ц/га; в фазу массового цветения (14-23 сентября) соответственно 266,81; 23,12 и 4,79; фазу полного цветения - плодообразования (24 сентября – 5 октября) – 296,67; 37,45 и 6,87. При использовании рапса в сентябре, октябре растения часто попадают под заморозки не достигнув фазы полного цветения – плодообразования (при позднелетних сроках посева). Здесь ничего страшного нет и рапс можно использовать в любой фазе вегетации, даже если растения попадают под сильные заморозки, при этом увеличивается в них содержание сахара и улучшается поедаемость.

Н.З.Милащенко сообщает, что после заморозков растения, находящиеся в фазе цветения не полегают, питательная ценность замороженного корма из рапса после хранения в течение 30, 85, 90 и 105 суток сохранилась и составляла в расчете на сухое вещество протеина – 22...25%, жира – около 3%.

При скармливании бычкам мерзлого, но размороженного в кормоцехе рапса обеспечило привес их на 133 г в сутки и выше, чем при скармливании силоса из кукурузы.

Консервирование зеленых травянистых растений холодом может сыграть значительную роль в решении проблемы полноценного кормления животных в осенний и зимний периоды свежим зеленым кормом. Значительный практический и научный интерес по консервированию зеленых растений ярового рапса естественным холодом имеют работы Кокчетавского научно-исследовательского института сельского хозяйства. В основу их исследования поставлено 3 вопроса: 1. Замораживание растений рапса, оставляя его в поле на корню; 2. Замораживание растений рапса в валках; 3. Замораживание растений рапса в скирдах от 50 до 80 тонн.

К периоду консервирования ярового рапса естественным холодом растения достигли фазы цветения.

Для кормления животных в октябре яровой рапс используется на корню. Растения в это время обладают высокой холодостойкостью, даже при минусовой температуре (в дневное время -1°C) остаются живым, при потеплении восстанавливают тургор. Температура воздуха до -10°C не оказывает влияния на содержание питательных веществ (таблица 29).

В течение ноября подбор, транспортировку и кормление скота яровым рапсом ведут из валков. Замороженные растения в валках не теряют листья, имеют зеленый цвет, при оттаивании (перед кормлением) не имеют неприятного запаха и вкуса. В течение всей зимы в замороженных растениях в органах ткани и клеточном соке хорошо сохраняются в неизменной концентрации питательные вещества (таблица 2. Химический состав и кормовая ценность ярового рапса в зависимости от способа хранения (в абсолютно сухом веществе).

Кормление животных из скирд можно вести в течение всего холодного периода. Хранение замороженных растений рапса в скирдах ведется на подстежных каналах при принудительном активном вентилировании холодным воздухом. Заскирдованная масса рапса в течение всего периода хранения имеет зеленый цвет и не теряет кормовых достоинств. Уборка растений рапса для хранения в валках и скирдах проводится в период наступления устойчивых холодов с минимальной температурой воздуха не ниже 5°C (вторая половина октября). Наиболее эффективным способом использования ярового рапса в поздней – осенний период считается использование его на корню и из валков с последующей транспортировкой массы порционной раздачей в кормушки.

Таблица 2.

Показатели	Способ хранения		
	На корню	В валках	В скирдах
Химический состав, %			
Протеин	18,0	17,16	18,0
Жир	3,0	3,2	3,3
Клетчатка	26,0	28,6	26,8
БЭВ	44,0	40,76	42,0
Зола	9,4	9,7	9,3
Кальций	0,31	0,37	0,31
Фосфор	0,26	0,20	0,21
Сахар, г/кг	22	26,0	58,0
Каротин, мг/кг	73	72	60
Перевар. протеина на 1 корм.ед.	172	164	174

Данные таблицы 2 свидетельствуют, что замороженные растения ярового рапса на корню, в валках и скирдах не теряют своих кормовых достоинств. Применяя различные способы хранения ярового рапса естественным холодом, представляется возможность обеспечения животных зеленым кормом в осенний и зимний периоды.

Таким образом, динамика изучения продуктивности ярового рапса в орошаемых условиях Алматинской области показало, что убрать рапс на зеленый корм следует при максимальном выходе питательных веществ с 1 га, что соответствует началу фазы цветения.

При необходимости вскармливания рапсом скота и птиц можно начинать в более ранние фазы вегетации т.е. в фазе образования стебля.

При весенних сроках посева урожайность зеленой и сухой массы и сбор питательных веществ увеличивается до фазы полного цветения. Растения обладают высокой холодостойкостью, даже при минусовой температуре и может использоваться для выпаса животных.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Гулаткан В.Д. Урожайность и кормовая ценность ярового рапса в зависимости от сроков посева. Ж. Вестник с. - х. науки Казахстана. Алма-ата, 1983. С. 33-36.
2. Рекомендации выращивания ярового рапса и сурепицы на кормовые цели и семена. Алма-Ата. «Кайнар», 1982.
3. Милащенко Н.З. Рапс в Омской области. Омское книжное издательство, 1983.

ТҮЙІНДЕМЕ

*Жексембиев Р.К., б.ғ.к., доцент, Оразбаев К.И., а.-ш.ғ.к., доцент м.а.,
(Алматы қ., Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті)*

ҚАЗАҚСТАН ЖЕМШӨПТІҢ ТҮРЛІ ЖАҒДАЙЛАРЫНДА РАПС ӨНІМДІЛІГІ

Жаздық рапс дақылының динамикалық зерттелуі Алматы облысының суармалы жағдайында жүргізіліп, мол өнім мен сапалы қоректік зат беретін мерзімі гүлдену фазасы екені анықталған. Жаздық рапс басқа топырақ климат жағдайында да жақсы нәтиже беріп, күздің суық мезгілінде мал азықтық сапасын жоғалтпағандығы анықталған.

Түйін сөздер: Климат, аймақ, топырақ, рапс, бүршік ату, жасыл құрғақ салмақ, жем бірлігі

SUMMARY

*R.K. Zheksembiev, c.b.s., assoc. prof., K.I. Orazbaev, c.a.s., acting assoc. prof.
(Almaty city, Kazakh State Women's Teacher Training University)*

**PRODUCTIVITY OF RAPS IN VARIOUS CONDITIONS FEED
PRODUCTION KAZAKHSTAN**

During the study of the productivity of spring rape in different soil and climatic conditions, the best results are obtained in the irrigated foothill conditions of Almaty region in the phase of flowering. Forage dignity was not lost in the early autumn cold.

Keywords: The climate zone, soil, family, rape, budding, green dry weight, feed unit.

ӘОЖ 574 (07)

**РЕКРЕАЦИЯЛЫҚ ЕМДЕУ-САУЫҚТЫРУ РЕСУРСТАРЫНЫҢ
ЭКОТУРИЗМДІ ДАМЫТУҒА ӘСЕРІ**

Медеуова Ф.Ж. - а.ш.ғ.к.

*Садыкова Д.А. - ж.ғ.м., аға оқытушы
(Алматы қ., Қазақ мемлекеттік
қыздар педагогикалық университеті)*

Аннотация: Қазақстандағы рекреациялық ресурстарды тиімді пайдалану емдеу-сауықтыру аймақтарында табиғат көркін сақтау арқылы экологиялық туризмнің даму болашағын айқындайды. Экологиялық туризмді дамыту арқылы еліміздің жабайы табиғат қорын, табиғат ресурстары мен көрікті - рекреациялық аймақтарын қорғаймыз, экотуризм аймақтарға бөлу арқылы рекреациялық ресурстарымызды қорғау жұмыстарын жандандырамыз, ұлттық экологиялық мәселелерді шешу мүмкіншіліктері артады. Еліміздегі экотуризмді дамыту арқылы экономикалық жағдайымызды жақсартамыз, әлемдік деңгейдегі мәртебемізді айқындаймыз, бәсекеге қабілетті өркениетті мемлекеттер қатарында боламыз. Мақалада Емдік-сауықтыру аймақтарын тиімді пайдалану, экологиялық туризмді дамыту арқылы экологиялық мәселелерді шешудің басты бағыты айқындалған.

Түйін сөздер: Экотуризм, рекреация, экология, минералды су, емдік-сауықтыру орталықтары.

Экологиялық туризмнің дамуы қоғамдағы адамдардың жағдайы мен өнеркәсіп, әлеуметтік жағдайдың жақсаруына байланысты екендігі айқындалды. Туризмнің дамуы мемлекеттің ішкі және сыртқы әлеуметтік, экономикалық, саяси жағдайының тұрақтануына, табыстың ұлғаюына, шетелдік валютаның енгізілуіне әсерін тигізетіні белгілі болды.

Емдік-сауықтыру рекреациялық ресурстарын пайдалану алғаш Швейцарияда «Санкт-Мариц» емдеу орталығы ретінде қалыптасты. Рим империясы кезеңінде Венгрия, Румынияда Болатон көлі, Австрияда «Бадена», Германияда «Висбадена», Францияда «Экслебена», Италияда орналасқан Неаполитон шығанағы жағалауында емдік мақсатта минералды су көздері пайдаланылды. Орта ғасырда ең белгілі «Пеом-Бьер-Ле-Бе», XVII-XVIII ғ. Еуропалық емдеу орталықтары, XIX ғ. «Висбаден», «Баден» ең маңызды емдеу-демалыс аймағына айналды.

Қазіргі кезеңде Франция мемлекеті әлемдегі емдеу-сауықтыру рекреациясына бай мемлекеттердің алдыңғы орнында. Францияда 100-ге жуық емдеу-сауықтыру орталығы бар. Сонымен бірге Еуропа елдері Германия, Болгария, Румыния, Чехия, Австриямен бірге Израиль мемлекетіндегі Өлі теңіз емдік бағыттағы экотуризм жоғары дамыған аймақтарға жатады. Емдік бағыттағы рекреациялық ресурстар

минералды су көздері, батпақ, климат ең маңызды факторлардың бірі. Емдік-сауықтыру орталықтарының ерекшеліктері төмендегі факторлармен қарастырылады:

- табиғи емдік көздерінің болуы;
- техникалық тұрақтылық пен тиімді пайдалану;
- тұрғын үй немесе ғимараттар;
- медициналық қызмет көрсету;
- туристік қызмет көрсету;
- спорт алаңдары мен емдік мекемелер;
- жол торабының тиімді орналасуы;
- инфрақұрылымның дамуы.

Қазақстанның көрікті табиғаты, бай минералдық су көздері және шипалық сазды жерлері бір-бірімен үйлестікте адамның физиологиялық жағдайына әсер ететін және көптеген сырқат түрлерін емдеуге көмектесетін климаттық факторлар кешенін құрайды және демалыс, танымдық мақсатта экологиялық туризмді дамытуда маңызды. Өйткені, экологиялық туризм бұл табиғаты сақталған аудандарға әсем ландшафттарды тамашалау, оларды танып-білу және сақтау үшін жасалатын саяхат болып табылады. Осыған байланысты Қазақстандағы емдік-сауықтыру бағытындағы туризмді дамыту арқылы экологиялық туризмді дамыту бағыттарын жандандыру қажет. Еліміздің емдік бағыттағы емдік-сауықтыру орталықтары Орталық және Солтүстік Қазақстанда, Қарағанды облысындағы Қарқаралы тау-орман массивінде, Қостанай, Павлодар облысындағы Баянауыл тау-орман массивінде біршама алдыңғы дәрежеде. Қостанай облысындағы Қазанбас орманды аймағындағы шипалы батпақ тұзды көлі және басқа адамның денсаулығына қолайлы табиғат ресурстары қамтылған. Павлодар облысындағы Баянауыл массивінде континенттік климат және ірі аумақты минералды батпақ және сульфат-хлоридтік, магний - натрий суға бай өзендер қоры көп орналасқан.

Қазақстан емдік бағыттағы сауықтыру орталықтарына өте бай аймақ, 500-ге жуық анықталған минералды су көздерінің 200 термальдық және субтермальдық және хлор-сульфат, натрийлі суға бай (Қапал Арасан), натрий - карбонатты сульфат суы (Алма Арасан), гидрокорбонат, натрий, жоғарғы термольді радиоактивті, өз құрамына темір, марганец, мыс, цинк және т.б. құрамын қамтыған (Сарыағаш) пайдалануда. Сонымен бірге 78 шипалы батпақ көлдер, 50 климатпен емдеу аудандары және зоналары республикамыздың барлық облыстарында кездеседі.

Емдік - сауықтыру бағытындағы туризмнің Алматы, Бурабай-Щучинск, Баянауыл, Қарқаралы, Сарыағаш, Сергеевка, Шалқар емдік-сауықтыру орталықтары жоғары дәрежеде дамуға мүмкіншілігі бар аймақтар саналады.

Бальнеологиялық емдеу-(латын тілінен аударғанда Balneum-ванна, шомылу) табиғи және қолдан жасау әдісі арқылы минералды сумен емдеу. Қазақстандағы негізгі емдік-сауықтыру орталықтары минералды суды пайдалану арқылы қалыптасқан. Құрамындағы минералды, химиялық, газ, температура адам ауруларына емдік әсер етеді. Климатпен емдеу - табиғи климаттық жағдайы қолайлы емдік қасиетке ие ауа-райы қалыптасқан аймақта емдеу. Климатпен емдеудің елімізде аэротерапия, серуендеу т.б. кездеседі.

Қымыз және шұбатпен емдеу біздің елімізде ежелден белгілі. Қымыз өз құрамына 2-2,5% белок, 1-2% май, 3,5-4,8% қант, витаминдер, фосфор, кальций, 0,6-1,2% сүт сақтайды. Қымызды туберкулез, анемия, рахит ауруларын емдеуге пайдаланады [1, 3, 4].

Қазақстандағы емдік ресурстарды зерттеу бойынша 500 минералды су көздері, 50 климаттық емдеу орындары бар екендігі анықталды. Қазіргі кезеңде елімізде 12 емдік-сауықтыру орталықтары, 2 пансионат, 6 демалыс үйі бар. Емдік-сауықтыру орталықтары Қарағанды, Ақтөбе, Солтүстік Қазақстан облыстарында жоқ. Сонымен бірге Каспий теңізі жағалауы, Маңғыстау, Атырау облыстарында, Солтүстік және Шығыс Қазақстан тау-кен өнеркәсібі дамыған аймақтары емдік мақсатта пайдаланылмаған. Қарқаралы мен Баянауыл аймағын емдік туризм бағытында дамыту қолға алынбаған және көптеген минералды батпақтары бар көлдерді пайдалану жүзеге асырылмаған.

Еліміздегі емдік-сауықтыру бағытындағы орталықтар: «*Ақжайық*» - Орал қаласынан 45 км қашықтықта орналасқан. 1989 жылы Орал өзенінің жағалауында көрікті табиғат аясында құрылды. Негізгі емдеу факторы хлорлы-магний-натрий минеральданған суы, құрамында темір бар минералды су ішкі құрылыстарды тазалау үшін қолданылады. Ревматизм, гипертоникалық аурулардың бірінші және екінші дәрежесін анемия, варикоз ауруларын және ас қорыту аурулары гастрит, энтероколит, гепатохолист, панкреатитті емдеуге маманданған. Сонымен бірге қосымша сусамыр, зоб ауруларын емдеу бағыттары дамыған. «*Атырау*» - емдеу-сауықтыру орны Атырау қаласында Орал өзенінің жағалауында орналасқан. Емдеу-сауықтыру орны Орал өзенінің қалаға шығатын жағасында орналасқан. Негізгі емдеу факторлары құрамында элементтері бар хлорид, натрий суы. Полиартрит, остеохондроз, радикулит, артрит ауруларын емдеуге маманданған. «*Сосновый бор*» – Қостанай қаласынан 50 км қашықтықта орналасқан. 1981 жылы қайыңды ағаштар арасында, емдік қасиеті бар қолдан жасалған көлмен спорттық кешен ретінде орналасқан. Құрамында озон мен ионға бай таза ауа, мәңгі жасыл өсімдіктері бар алқап адам ағзасына қолайлы әсер етеді. Негізгі табиғи емдік көзі – шипалы батпақ және аз минеральданған сульфат-натрий су. «*Зеренді*» демалыс үйі – Көкшетау қаласынан 50 км қашықтықта Зеренді көлінің жағалауында таулы, орманды алқапта орналасқан. Көлдің құмды жағалауы, аралас орман, таулар, қолайлы климат, адам ағзасына жақсы әсер ететін табиғатқа бай өлке, бұл адамдардың жақсы демалуы үшін өте маңызды. «*Светлый*» емдеу-сауықтыру орталығы - Көкшетау қаласынан 60 км қашықтықта «Бурабай емдеу-сауықтыру орталығы» станциясынан 12 км қашықтықта, Щучье көлінің жағалауында орналасқан. Көрікті көп тауларымен көмкерілген табиғатпен қоршалған, таза ауа адамның денсаулығына әсер ететін қолайлы табиғи емдік факторға ие климат қалыптасқан. Негізінен бронхит, бронхиальдық астма, пневмония, жоғарғы тыныс жолдары, тонзиллит, фаренготрахлит, синусит т.б. ауруларды емдейді [1, 2, 3]. «*Жаркент – Арасан*» - республикалық маңызы бар, бальнеологиялық емдік-сауықтыру орталығы. Алматы облысы, Панфилов ауданы Жетісу (Жоңғар) Алатауының табиғаты әсем шатқалында, теңіз деңгейінен 1100 м. биіктікте орналасқан. 1967 жылы ашылған. Негізгі емі – құрамындағы радоны бар хлор – сульфат натрийлі минералды суы. Қан айналу, жүйке жүйесі, аяқ – қол, буын, тері және гинекологиялық ауруларды емдейді. Климаттық факторлар (таудың шипалы таза ауасы, өсімдігі, табиғи ландшафты) кеңінен пайдаланылады. «*Алма-Арасан*» – емдік сауықтыру орталығы Алматының оңтүстік – батысында, Іле Алатауының солтүстік беткейінде 1800 км биікте орналасқан. Жер бедері таулы-орманды шалғынды болып келеді. Суы аз мөлшердегі минералды, гидрокарбонатты, натрийлі, баяу сілтілі (рН –1,9-9,6), радиоактивті. 1953 жылы толық барланды. «*Рахманов бұлағы*» - Рахман көлі, Шығыс Қазақстан облысының Қатон-Қарағай ауданындағы шипалы жылы су көзі. Оңтүстік Алтайдың кішкене тектоникалық ойпатында, Арасан көлінің жағасында теңіз деңгейінен 1750м биіктікте орналасқан. Су граниттегі терең тектоникалық жарықтан шығады, температурасы 35°С-42°С. Рахман бұлағының шипалық қасиеті оның құрамындағы көмір қышқылының радонның молдығында. Суы тұщы, минералдануы 200 мг/л, құрамында гидрокарбонаттар, натрий, кальций т.б. элементтер бар. Рахман бұлағының суы асқазан, ревматизм, гинекология, жүйке, тыныс ауруларын және әр түрлі улану мен жараларды емдеуге қолданылады. «*Көктем*» - таза ауамен және шипалы сумен емдейтін емдеу-сауықтыру орталығы. Алматы қаласынан оңтүстікке қарай 2 шақырым жерде, Іле Алатауының етегінде, теңіз деңгейінен 1100 м биіктікте орналасқан. Таудың таза ауасы мен сұлу табиғаты, табиғи шипалы минералды суы демалушылардың жақсы емделуі мен демалуын қамтамасыз етеді. 1990 жылы аумағынан минералдылығы аз, гипетермалы (42°С- 44°С) құрамы азотты – сілтілі және хлор сульфатты натрий, кремний қышқылы мен фторға қаныққан табиғи шипалы жер асты ыстық су көзі табылған. «*Сарыағаш*» - бальнеологиялық емдеу-сауықтыру орталығы – Оңтүстік Қазақстан облысы Сарыағаш ауданында, Шымкент қаласынан 145 шақырым жерде, Келес өзенінің сол жақ жағалауында орналасқан. «Сарыағаш» минералды суы алғаш рет 1948 жылы мұнай іздеу барысында бұрғылау кезінде табылып, шипалы қасиеті сол жылы белгілі болған. 1950 жылы

15 орынға арналған алғашқы бальнеологиялық емдеу орны ашылған. 1961 жылдан «Сарыағаш» емдеу-сауықтыру орталығы аталды. «Түрген» су көздері – Алматы облысында, Алматы қаласынан 80 км және Түрген ауылынан 20 шақырым жерде, Іле Алатауының солтүстік беткейінде Түрген өзенінің бойындағы табиғаты әсем шатқалда орналасқан. Басты табиғи емдік қасиеті – ыстық (33°C, 35°C) сульфатты кальцийлі-натрийлі (минералдануы 1,44-І) 51 г/л су, құрамында азот пен кремний қышқылы бар, тәуліктік көлемі 25 м бальнеотерапия үшін қолданылуда. «Мерке» – бальнеологиялық емдеу-сауықтыру орталығы Жамбыл облысы, Мерке темір жол станциясының оңтүстігінде 14 км жерде, теңіз деңгейінен 1200 м биіктікте, таулы аймақта орналасқан. 1960 жылы жергілікті тұрғындар үшін демалыс үйі, ал 1981 жылы емдеу-сауықтыру орталығы ретінде ашылған. Негізгі емі – құрамында фтор, кремний қышқылы бар сульфаты (күкірт қышқылы), гидрокарбонатты – хлорлы натрий тұздары аралас радонды минерал суы пайдаланылады. Сондай-ақ таудың таза ауасы мен сұлу табиғаты, климатымен емдеу, физиотерапия, емдік денешынықтыру тәсілдері де қолданылады. «Жаңақорған» - балшықпен емдейтін бальнеологиялық курорт Батыс Қазақстан темір жолының Жаңақорған станциясынан 2 км, Қызылорда қаласынан оңтүстік-шығысқа қарай 170 км жерде, Сырдария аңғарының сортаң топырақты шөлді аймағында, Теріскен көлінің жағалауында орналасқан. Шипалы балшығымен, тұзды суы өте ертеден белгілі. Емдеу-сауықтыру орталығын салу 1918 жылы жергілікті дәрігер Ф.С.Мартюковтың ұсынысымен басталған 1920 жылы балшықпен емдеу ғимараты, 1926 – 1928 жылдары 200 орындық демалыс ғимараты салынған. Қазақстандағы балшықпен емдейтін тұңғыш емдеу-сауықтыру орталығы «Бурабай» емдеу-сауықтыру орталығы - Көкшетау облысының Шучье ауданындағы ауа райы және қымызбен емдейді. Бурабай көлінің жағасында теңіз деңгейінен 350-480 м биіктікте орналасқан «Көкшетау» демалыс үйі – Көкшетау қаласынан 60 км қашықтықта Бурабай станциясынан 6 км қашықтықта орналасқан. Демалыс үйі «Шучье» көлінің қайыңды жағалауында орналасқан. Климаты континенттік, қысы суық, жазы жылы. Көктем және күзде жидек, саңырауқұлақтар көп өседі. Демалыс үйі 250 орындық және 4-15 жастағы балалар мен ата-аналар және жанұялық демалыс үшін арнаулы бөлмелер жабдықталған [1, 2, 4]. Демалыс үйінде клуб, кітапхана, алаң, құмды жағалау, шаңғы базасы бар. «Мойылды» - балшықпен емдейтін бальнеологиялық емдеу-сауықтыру орталығы. Павлодар облысы, Мойылды көлінің жағалауында, теңіз деңгейінен 135 м биіктікте орналасқан. 1922 жылы ашылған. Климаты континенттік, яғни жазы ыстық, қысы суық. Қаңтар айының орташа температурасы -18°C, ал шілдеде +21°C. Жауын – шашынның жылдық орташа мөлшері 250 мм шамасында. Ем ретінде әлсіз сульфидті минералдылығы жоғары шөгінді балшық, Мойылды көлінен алынған ащы тұзды рапа (сульфат – хлорид, натрий – магний аралас) ванна (былау) ретінде пайдаланылады, минералды суын ішеді.

Елімізде емдік-сауықтыру бағытындағы туризмді дамыту жандандырыла бастады. Емдік бағыттағы туризмнің материалды-техникалық базасы жақсартылды, жаңа ғимараттар салынып, қосымша жаңа жиһаздармен қамтамасыз етілді және ем жасаудың жаңа әдіс-тәсілдері пайдаланылды.

Емдеу-сауықтыру нысандары табиғи көрікті аймақтар, минералды су көздері, табиғаттың шипалы байлықтары. Сондықтан экологиялық туризмді дамытуда емдеу-сауықтыру аймақтарын тиімді пайдалану арқылы дамытсақ елімізде туризм саласы мен экологияның да тұрақтануы байқалар еді.

Себебі, экотуризм табиғи ресурстарды, табиғи ландшафттар мен кешендерді сақтауға, туристік ағымдардың біркелкі таралуына үлкен үлесін тигізеді.

Қорыта айтқанда, Қазақстандағы рекреациялық ресурстарды тиімді пайдалану емдеу-сауықтыру аймақтарында табиғат көркін сақтау арқылы экологиялық туризмнің даму болашағын айқындайды. Экологиялық туризмді дамыту арқылы еліміздің жабайы табиғат қорын, табиғат ресурстары мен көрікті-рекреациялық аймақтарын қорғаймыз, экотуризм аймақтарға бөлу арқылы рекреациялық ресурстарымызды қорғау жұмыстарын жандандырамыз, ұлттық экологиялық мәселелерді шешу мүмкіншіліктері артады. Еліміздегі

экотуризмді дамыту арқылы экономикалық жағдайымызды жақсартамыз, әлемдік деңгейдегі мәртебемізді айқындаймыз, бәсекеге қабілетті өркениетті мемлекеттер қатарында боламыз.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Д.А.Садыкова, Н.А.Мухамединова. ҚР экологиялық проблемалары, Алматы, 2010ж.
2. С.Р.Ердаулетов. Проблемы и перспективы казахстанского туризма. Алматы, 1997г.
3. В.Н.Вуколов. Экономика и география туризма. Москва. 1984г.
4. Ян Гезгала. Туризм в народном хозяйстве. Москва. Прогресс, 1975г.

РЕЗЮМЕ

*Медеуова Г.Ж., к.с.х.н., Садыкова Д.А., м.е.н., ст.преподаватель
(г. Алматы, Казахский государственный женский педагогический университет)*

ВОЗДЕЙСТВИЕ РЕКРЕАЦИОННЫХ ЛЕЧЕБНО-ОЗДОРОВИТЕЛЬНЫХ РЕСУРСОВ НА РАЗВИТИЕ ЭКОТУРИЗМА

В этой статье рассматриваются перспективы и развития экотуризма в Казахстане.

Ключевые слова: Экотуризм, рекреация, экология, минеральная вода, лечебно-оздоровительные центры.

SUMMARY

*G.Zh. Medeuova, c.a.s., D.A.Sadikova, m.n.s
(Almaty city, Kazakh State Women's Teacher Training University)*

EFFECTS OF RECREATION THERAPEUTIC RESOURCES FOR DEVELOPMENT ECOTOURISM

In this article we considered about the future development of ecological tourism in Kazakhstan.

Keywords: ecotourism, recreation, ecology, mineral water, medical and health centers.

ӘОЖ 911.3:33(574.4)

ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАН ТҮСТІ МЕТАЛЛУРГИЯСЫНЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАМУ ЖАҒДАЙЫ («Қазмырыш» ЖШС мысалында)

*Оспанбаева А., магистрант
(Алматы қ., Қазақ мемлекеттік
қыздар педагогикалық университеті)*

Аннотация: Мақалада компанияның «Жаңа металлургия» атты жаңашыл инновациялық жобасы нысандарының бірі – жаңа мыс зауытының балқыту цехында енгізілген өндірістің технологиялық тізбегімен, яғни, үдерістің басынан бастап дайын өнім алғанға дейінгі іске қосу-баптау жұмыстары, Шығыс Қазақстанның түсті металлургиясының инновациялық даму жағдайы және өнімді тиімді әрі сапалы өндіруге арналған жаңа технологиялардың өндіріске енгізу барысы мемлекеттік индустриалдық – инновациялық бағдарламаларды жүзеге асырылуының жетістіктері мен іркілістері қарастырылған. Жаңа практикалық әдісті тарату және қолдану, оларды құрудың кешендік үрдісі немесе ғылыми-техникалық шешімнің, ұсыныстардың, жаңа идеялардың тәжірибеге енуі, іске асырылуы

және де соңында қолданылуы, осы жаңғыру, жаңашылдық қазіргі кездегі экономикалық дамудың басты тетігіне айналуы туралы айтылған.

Түйін сөздер: Инновация, капитал, индустрия, интеллектуалдық әлеует, ISASMELT™ үдерісі, штейн-кож.

Қазіргі таңда жер жүзінде инновациялық даму үрдісі қарқынды түрде жүруде. Бұл үрдіс өте үлкен жылдамдықпен белең алды. Бүгінде «инновация» термині көп қолданылып, жиі айтылып жүр. Себебі, қазіргі заманның барлық саласы осы ұғыммен тікелей байланысты. Қай салада да болмасын, инновациялық даму аса маңызды.

«Инновация» сөзі жалпы ағылшын тілінен аударғанда «жаңалық енгізу, жаңашылдық» деген ұғымды білдіреді екен. Жаңа өндірістік процесті, өнімді немесе қызметті игеру, нақтырақ айтатын болсақ, жаңалықты инвестициялау деген мағына береді. Демек, бұрын болмаған жаңалық, қоғамдық қажеттіліктерді қанағаттандырудың жаңа әдісі деген түсініктеменің жиынтығына саяды. Жаңа практикалық әдісті тарату және қолдану, оларды құрудың кешендік үрдісі немесе ғылыми-техникалық шешімнің, ұсыныстардың, жаңа идеялардың тәжірибеге енуі, іске асырылуы және де соңында қолданылуы. Осы жаңғыру, жаңашылдық қазіргі кездегі экономикалық дамудың басты тетігіне айналып отыр.

Қазақстан Республикасының бәсекеге қабілетті 30 елдің қатарынан нық орын алу жөніндегі стратегиялық міндеттің орындалуы үшін әлемдік экономиканың өсімінен тұрақты түрде асып отыратын экономикалық даму қажет. Еліміздің жоғары деңгейде өзіндік жолы бар мемлекет ретінде танылуы, оның әлеуметтік-экономикалық үстемелеп дамуы, халықтың әл-ауқатын, тұрмыс жағдайын жақсартудың негізі болып табылады. Бұл үшін қаржылық және әлеуметтік тұрақтылықты сақтай отырып шаруашылық жүргізудің қолайлы жолдарын табуы қажет, халықаралық еңбек бөлінісіне, ел экономикасының өсуіне тиімді жағдай орната отырып, белсене қатысу керек [4].

Қазақстанның ұлттық кен-металлургиялық өнеркәсібінің ЖІӨ-дегі үлесі 9,4-10,5%. Сектордың басты міндеті – бәсекеге қабілетті өнім өндірісінің жоғары қарқынды өсуін қамтамасыз ету. Бұл үшін дәуірдегі құрылғылар мен тиімді технологияларды пайдалану қажет. Шикізат көздерінің дәстүрлі емес түрлерін пайдалы өңдеу, қолданыстағы кәсіпорындары техникалық және технологиялық жаңғырту, жаңа кәсіпорындар салумен тығыз байланысты. Мұндай жағдайда, қолданыстағы кен-металлургиялық кешен тиімділігінің өсуі тек ғылым мен өндірістің бірігуі арқылы, ғылыми жетістіктерді кең қолданумен, жаңа технологиялар мен техниканы жедел қолданысқа енгізу арқылы ғана жүзеге аспақ. Инновациялық және инвестициялық қызметтің жандануы кәсіпорынның дамуын шектеп отырған факторлардың зиянды әсерін әлсіретіп, өндірістік әлеуеттің түбегейлі жаңаруын қамтамасыз етеді. Барлық ресурстар шығынын азайтып, қоршаған ортаны қорғау шарттарын мүлтіксіз орындауға өнімнің дәстүрлі және жаңа түрлерін шығаруға ықпалын тигізеді. Инновациялық үрдістің бұлайша қалыптасуы үшін дайындығы жетік, жоғары білікті мамандар қажет.

Өйткені, жаңа технологиялық жетістіктер, ресурс үнемдейтін технологиялар, еңбек өнімінің жоғары сапасы, барған сайын, адамның шығармашылық қабілетіне тәуелді болып барады. Олардың деңгейі қаншалық жоғары болса, өндіріс нәтижелері соншалық маңызды. Әлемнің жетекші мемлекеттерінде интеллектуалдық әлеует экономикалық өсімнің іргелі көзіне айналған. Демек, экономиканың тиімді дамуын ынталандырудың экономикалық механизмі ғылымға, жаңа технологияға, жаңа білімге, адам капиталын нәтижелі қолдануға негізделуі қажет.

Осы орайда, Қазақстан Республикасының үдемелі индустриалды-инновациялық дамуының 2010-2014 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында ұлттық экономиканың тұрақты өсуі мен бәсекеге қабілеттілігін күшейту арқылы халықтың әл-ауқатын жоғарылатуда, мемлекеттің, облыстың қаржылық және материалдық активтерін ұтымды түрде пайдалануы мен басқару тұрғысында қамтамасыз ету жетістіктерін енгізуге Шығыс Қазақстан аймағындағы түсті металлургия саласындағы инновациялық дамудың рөлі ерекше [2].

Шығыс Қазақстан экономикасының қарқынды дамуы көбінесе Кенді Алтайға байланысты. Бұл жерде кешенді түрде пайдалы қазбалары мен су энергия ресурстары игерілуде.

Шығыс Қазақстан Республикамыздағы маңызды түсті металлургия орталығы. Негізгі салалары қорғасын және мырыш өндіру және энергияны көп қажет ететін титан және магний. Өндірістің негізгі орталықтары Зырян, Риддер, Өскемен қалаларында шоғырланған. Шығыс Қазақстанның түсті металлургиясы арзан электр энергиялық ресурсының базасында дамуда. Ең ірі электр станцияларына Шүлбі СЭС-і, Бұқтырма СЭС-і және Өскемен СЭС-і.

Түсті металлургиямен – аспап, конденсатор және тау-кен өндірісіне құрал-жабдық шығаратын машина жасау кәсіпорны, сонымен бірге күкірт қышқылын, лак, бояу, пластмасса шығаратын химия өнеркәсібі тығыз байланыста жұмыс істейді. Нәтижесінде аудан көлемінде бірнеше өнеркәсіп тораптары мен орталықтары пайда болды. Өскемен, Зырян, Риддер, Семей тораптары түсті металдар (қорғасын, мырыш, магний және т.б.) шығаруға маманданған [1].

Шығыс Қазақстан облысындағы түсті металлургия өнеркәсіп кәсіпорындарына: «Қазмырыш» ЖШС, «Өскемен титан-магний комбинаты», «Үлбі металлургия зауыты» АҚ, «Қазақмыс» корпорациясы» ЖШС филиалдары, Белоусовка тау-кен байыту комбинаты, Жезкент тау-кен байыту комбинаты, Мыс-химия комбинаттары жатады.

«Қазмырыш» (Казцинк) ЖШС – бағалы металдар және қорғасын сияқты ілеспе металл түрлерін көптеп қоса өндіретін интеграцияланған ірі мырыш, мыс өндіруші. Компанияның негізгі кәсіпорындары Қазақстан Республикасының аумағында, негізінен Шығыс Қазақстан облысында орналасқан (1-кестеде «Қазмырыш» ЖШС өндіріс құрылымы көрсетілген).

1-кесте

«Қазмырыш» ЖШС өндіріс құрылымы					
Өскемен	Риддер	Зырян	Серебрянск	Лисаковск	Көкшетау
Өскемен металлургия кешені	Риддер байыту фабрикасы	Зырян кен байыту кешені	Бұқтырма гидроэнергетика кешені	Шаймерден кеніші	Altyntau Kokshetau
Материалдық-техникалық жинақтау кешені	Риддер металлургия кешені	Малеев кеніші			
Казцинк-Ремсервис	Тишин кеніші				
Казцинк-Транс	Шубинск кеніші				
Казцинк-ТемірТранс	Риддер-Сокольный кеніші («Altyntau Vostok» құрамына кіреді)				
Казцинктех	Казцинк-Шахтострой				
Казцинк-Энерго	Казцинкмаш				

Компания 1997 жылы Шығыс Қазақстанның Өскемен қорғасын-мырыш комбинаты, Лениногор полиметалл комбинаты және Зырян қорғасын комбинаты сияқты ірі-ірі үш түсті металлургия алыбының активтерін біріктіру арқылы құрылды. Барлық үш компанияның негізгі меншік иесі Қазақстан Республикасының үкіметі болды. Кейін Қазмырыш акцияларының бақылау пакеті жеке секторға сатылды да, Гленкор Интернэшнл компанияның бас инвесторы болды.

Қазмырыш өзі құрылғаннан бергі жылдар ішінде өндірістік қуаттар мен өнім өндіруді барлық бағыттар бойынша едәуір арттырды. Компания өндіріс шығындарын мейлінше азайта отырып, әлемдік мырыш саласындағы озат кәсіпорындар бестігіне кіруді мақсат тұта даму үстінде (2-кестеде «Қазмырыш» ЖШС өндіретін өнім түрлері берілген).

2-кесте

Мырыш
Металды мырыш-алюминий қорытпасы
Қорғасын
Висмутты Ви1
Қорғасын
Алтын
Күміс
Мыс концентратындағы тазартылмаған мыс
Мыс
Кадмий
Индий
Таллий
Селен
Алюминий
Сынап
Сүрмелі мырыш концентраты
Мырыш сульфаты
Күкірт қышқылы

Қазмырыш ЖШС
 өндіретін өнім
 түрлері

Қазмырыш 2004 жылы ISO 9001:2000 сериялы Жалпыға бірдей Сапа Менеджменті халықаралық стандартына сәйкестік сертификатын алды, ал 2006 жылы компания құрамына сапа менеджменті, экология, еңбек қорғау және қауіпсіздік техникасы кіретін ISO 14000 сериялы халықаралық стандарттар мен OHSAS 18000 спецификациясы талаптары интеграцияланған менеджмент жүйесін өндіріске енгізді. Қазіргі кезде компания өндіріс жүйесіне озық инновациялық технологияларды енгізіп, ескі өндіріс техникаларын біртіндеп шектеу үстінде.

2012 жылы Өскемен металлургия кешенінің қорғасын заводын қайта құрылыс аяқталды. Қазақстанда алғашқы рет қорғасын концентраттарын технологиялық балқыту үшін «құрамында қорғасын бар материалдарды агломерациялау» ескі технология орнына - ISASMELT™ үдерісі қолданылды.

ISASMELT™ үдерісінде отқа төзімді шегені бар тұрақты орнатылған пеш және суға батырылатын бір үрлеуіш қолданылады. Осы үдерістің артықшылығы болып бір қондырғыда бірнеше технологиялық операциялардың бірігуі, ұшқыштық қосындыларды толығымен шығару мүмкіндігі, шикізатты қайта өндегендегі икемдігі, күрделі және пайдалану шығындарын азайта отыра жоғары үлесті өнімділігі саналады.

Осы үдерістің маңызды көрсеткіштері екіншілік шикізаттың біршама көлемін қайта өндеуге тарту және Қазақстанға, шетелге аралық өнімдерді тасымалдау қажеттілігін барынша азайту болып табылады.

ISASMELT™ балқыту үдерісі отын пайдалану жағынан біршама үнемдірек, технологиялық мүдделерге пайданылатын екіншілік энергия ресурстарын (буды) шығаруға мүмкіндік береді. Заманауи жабдықтар мен технологиялық үдерісті толығымен автоматизациялау, шикізат дайындаудан балқытуға дейін қол еңбегінің үлесін анағұрлым азайтады [6].

Сонымен қатар, Қазмырыш мыс заводының құрылысын 2011 жылы салды. Нәтижесінде қорғасын және мырыш өндірістерімен бірге бір алаңшада шикізаттан тауарлық дайындығы жоғары өнімге пайдалы компоненттердің ең көп көлемін кешенді түрде айырып алуға мүмкіндік беретін бірегей технологиялық тәсіл пайда болды. Мыс заводының технологиялық тәсілі заманауи технологиялық балқыту мен жақсы ұйымдастырылған үдерістерді біріктіреді және оның құрамына мынадай технологиялық бөлулер кіреді:

- мыс концентраттары мен өнеркәсіп өнімдерін Isasmelt (Австралия) заманауи технологиясын пайдалана отыра балқыту;
- Demag (Германия) фирмасының пештерінде штейн мен қож ала отыра электрбалқыту;
- Outotec (Финляндия / Швеция) фирмасының Пирс Смит конвертерлерін пайдалана отыра мыс штейнін конвертерлеу;

- Maerz Gauchi (Германия) фирмасының пештерінде тазартылмаған мысты анодпен тазарту;

- Isa Process (Австралия) технологиясы бойынша тазартылған катодты мыс ала отыра электролиздеу.

Isasmelt пешінде мыс концентраттары мен құрамында мыс бар айналмалы өнеркәсіп өнімдерін штейн-қож балқымасын ала отыра балқытады, штейн-қож балқымасы электрпеште құрамында 60-65 % мыс бар және құрамында алтын мен күміс бар штейн ала отыра бөлінеді.

Мыс заводының қуаты жылына 70'000 тонна тазартылған катодты мыс, жылына 87500 тоннаға дейін жеткізу мүмкіндігі бар (3-кестеде «Қазмырыш» ЖШС (1997-2012 ж.) өндіріс көлемдері берілген) [3].

3-кесте Қазмырыш ЖШС өндіріс көлемдері (1997-2012 ж.)

Көрсеткіштер атауы	Металдық мырыш	Тазартылған қорғасын	Тауарлы мыс	Өз кен базасынан өндірілетін алтын	Өз кен базасынан өндірілетін күміс
Өлш бір	тон на	тонна	тонна	тр. унция	тр. унция
1997	173'192	71'589	29'637	153'923	2'503'367
1998	222'344	80'548	30'811	166'645	2'520'068
2000	245'175	133'340	38'724	185'677	4'325'309
2002	268'886	101'104	65'136	230'968	6'744'353
2005	287'109	88'595	67'923	215'848	6'520'990
2006	289'093	85'840	74'052	184'570	7'437'636
2009	301'104	79'041	59'420	231'259	4'764'130
2012	301'237	83'159	51'881	497'086	4'485'729

Қазақстан Президенті Нұрсұлтан Назарбаев Өскемендегі металлургия кешені «Қазмырыш» ЖШС-де болып, компанияның «Жаңа металлургия» атты жаңашыл инновациялық жобасы нысандарының бірі – жаңа мыс зауытының балқыту цехында болды.

Нұрсұлтан Назарбаев енгізілген өндірістің технологиялық тізбегімен, яғни, үдерістің басынан бастап дайын өнім алғанға дейінгі іске қосу-баптау жұмыстарының барысымен толық танысып өтті.

Мемлекет басшысы компанияның индустрияландыру, Қазақстан – Ресей серіктестігін дамытуға қомақты үлес қосқанын, компанияның бизнестің әлеуметтік жауапкершілігі саласындағы жүргізіп жатқан зор еңбегін атап өтті [5, 6].

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Жолдасбаева Г.Ө Кәсіпорын экономикасы: Оқу құралы / Г.Ө Жолдасбаева – Алматы: Экономика, 2002. - 109 бет.
2. Қазақстан Республикасының индустриалды-инновациялық даму стратегиясы // Астана 2003 ж.
3. «Қазақмыс» корпорациясы ЖШС-і қызметінің тиімділігін бағалау // Экономикалық «Аль-Пари» журналы. - Алматы, 2007. - №1. – 0,38 б.т.
4. Д. Бітікова, Мақсатымыз – жаһандық технология жаңалықтарын жедел игеру // «Егемен Қазақстан» тамыз, 2013 жыл.
5. <http://www.akimvko.gov.kz>.
6. <http://www.kazzinc.com/kz>.

РЕЗЮМЕ

Оспанбаева А., - магистрант

(г. Алматы, Казахский государственный женский педагогический университет)

ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ ЦВЕТНОЙ МЕТАЛЛУРГИИ ВОСТОЧНОГО КАЗАХСТАНА

(на примере ТОО «Казцинк»)

В этой статье рассматривается общий обзор инновационного развития и цветная металлургия Восточного Казахстана в котором внедряется новые инновационные технологии.

Ключевые слова: Инновация, капитал, индустрия, интеллектуальный потенциал, процесс ISASMELT™.

SUMMARY

A.Ospanbayeva, master student

(Almaty city, Kazakh State Women's Teacher Training University)

INNOVATIVE DEVELOPMENT AND STEEL COLOR OF EAST KAZAKHSTAN (for example LLP «Kazzinc»)

In it to article the general review of innovative development is considered and nonferrous metallurgy of East Kazakhstan in which takes root new innovative technologies.

Keywords: Innovation, capital, industry, intellectual potential, the process ISASMELT™.

ФИЗИКА, МАТЕМАТИКА, ИНФОРМАТИКА PHYSICS, MATHEMATICS, COMPUTERSCIENCE

ӘОЖ 621.11.24.

ТІК ҚАЛАҚШАЛЫ ДАРЬЕ ЖЕЛ ТУРБИНАСЫН ЗЕРТТЕУ

А.Қ. Еришина, ф.-м.ғ.д., профессор

А. Шақарбекқызы, магистр, оқытушы

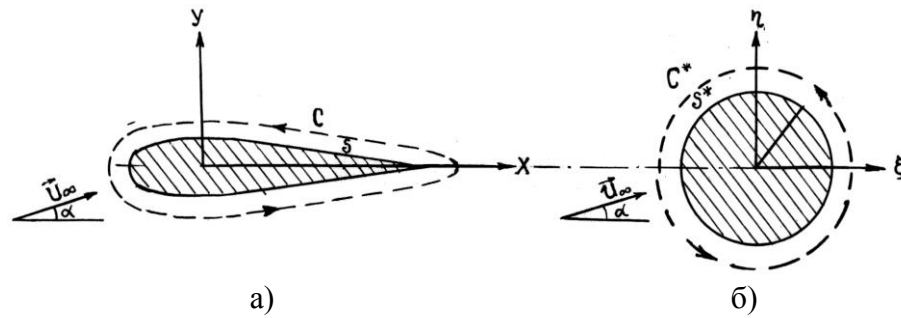
А.Т. Бижанова, I курс магистранты

*(Алматы қ., Қазақ мемлекеттік
қыздар педагогикалық университеті)*

Аңдатпа: Мақалада экологиялық жағынан таза, экономикалық тұрғыдан тиімді жел энергиясын электр энергиясына айналдырушы жел турбиналары қарастырылған. Жел энергиясын пайдалану коэффициенті жоғары тік қалақшалы Дарье жел турбинасының жұмыс істеу қағидасы зерттелген. Жел энергетикасы таусылмайтын энергия көздерінің бірі болып саналады, сондай-ақ елімізде өтетін ЭКСПО – 2017 көрмесінің «Болашақ энергия» атты ауқымды шараға қосар үлесі елеулі.

Түйін сөздер: турбинаның қуаты, қалақшаның көтеру күші, маңдайлық кедергі күші, айналу моменті, жел энергиясының пайдалану коэффициенті.

Қанатша профилі дегеніміз, тұйық, өзімен-өзі қиылыспайтын түзуден тұратын ағын қозғалысының бойымен бірте-бірте бағытталған жатық (плавный) контурды айтады. Доғал болып келген алдыңғы бөлігі жақсы ағысталатын профильге айналып, соңы үшкір жиекпен аяқталады (1-суретте көрсетілген).

Сурет1– Қанатша профильдерін орай ағатын ағынға конформдық шағылысуды пайдалану әдісі

Қанатшаның маңдайлық нүктесін оның аяқталатын нүктесіндегі бұрыштың төбесімен қосатын кесіндіні қанатша профилінің хордасы (c) деп атайды. Хордаға перпендикуляр бағыттағы максималь қалыңдық қанатша профилінің қалыңдығы h_0 деп аталады. NASA-ның симметриялық профилінің номері ретінде қанатша қалыңдығының « h_0 » хорданың ұзындығына « e » қатынасын алады, мысалы біз қарастырып отырған жағдай үшін NASA – 0021.

Енді 1-суретте келтірілген қанатша профилін атқылау бұрышы деп аталатын α бұрышын жасай, U_∞ жылдамдықпен орай аққандағы есепті қарастырайық [5].

Конформдық шағылыстыру әдісін пайдаланып (x, y) физикалық жазықтықтағы нақты қанатша профилін белгілі бір (ξ, η) қосымша жазықтығында дөңгелек түрінде көрсетуге болады. Сонымен қатар комплекстік айнымалылар функциясының теориясын пайдаланып, осы жаңа координаталар жүйесінде цилиндрді циркуляциялық орай ағу теориясы есебін қарастыруға болады. Сыртқы есепті шығаратын болғандықтан 1-суреттегі « S » контурының маңынан « C » циркуляциялық қисығын жүргізейік. Физикалық жүйедегі $z = x + iy$ комплекстік айнымалы мен жаңа қосымша координаталар жүйесіндегі $\zeta = \xi + i\eta$ айнымалысының арасында функциялық байланыс бар деп есептейік [1]:

$$z = f(\zeta) \tag{1}$$

Бұл жағдайда « S » қанатша контуры « S^* » шеңберіне көшеді, ал « C » циркуляция қисығы « C^* »-ға өтеді.

[4] әдебиеттен өзімізге белгілі циркуляциялық орай ағу кезінде комплекстік потенциал төмендегідей өрнектеледі:

$$\phi^*(\zeta) = \varphi^*(\xi, \eta) + i\psi^*(\xi, \eta) = \bar{V}_\infty^* \zeta + \frac{\bar{V}_\infty^* a^2}{\zeta} + \frac{\Gamma^*}{2\pi i} \ln \zeta, \tag{2}$$

мұндағы \bar{V}_∞^* – радиусы « a » цилиндрден алыс қашықтықтағы қосарланған комплекстік жылдамдық (1.б-суретті қара), Γ^* – кез келген « C^* » контуры арқылы алынған жылдамдық циркуляциясы.

(1) өрнегінің негізінде келесі өрнекті жазуға болады

$$\phi(z) = \phi[f(\zeta)] = \phi^*(\zeta) \tag{3}$$

және

$$\frac{d\phi^*}{d\zeta} = \frac{d\phi}{dz} \frac{dz}{d\zeta} = \frac{d\phi}{dz} f'(\zeta)$$

Төмендегілерді ескеріп

$$\frac{d\phi^*}{d\zeta} = \frac{\partial \varphi^*}{\partial \zeta} + i \frac{\partial \psi^*}{\partial \zeta} = \bar{V}^* \tag{4}$$

және

$$\frac{d\phi}{dz} = \frac{\partial\phi}{\partial z} + i \frac{\partial\psi}{\partial z} = \bar{V} = |\bar{V}|e^{-i\theta} \quad (5)$$

$$\bar{V}^* = \bar{V} m_\infty \quad (6)$$

мұндағы $m_\infty = f'(\zeta)$, $|\bar{V}| = \sqrt{u^2 + v^2}$.

Риман теориясының негізінде

$$V^* = m_\infty V = m_\infty |\bar{V}| e^{i\theta} \quad (7)$$

Қанатша профилінің маңындағы кез келген тұйық контур бойынша алынған жылдамдық циркуляциясы конформдық шағылысу кезінде өзгермейді. Шын мәнінде

$$\Gamma^* = \oint_{C^*} \bar{V}^* dS = \oint_C \bar{V} \frac{dz}{d\zeta} d\zeta = \Gamma. \quad (8)$$

Сонымен комплекстік потенциалды келесі түрде өрнектеуге болады:

$$\phi(z) = \phi^*(\zeta) = m_\infty \left(\bar{V}_\infty \zeta + \frac{V_\infty a^2}{\zeta} \right) + \frac{\Gamma}{2\pi i} \ln \zeta \quad (9)$$

$$z = f(\zeta)$$

Бірақ қанатша профилін орай ағудың осы формасына «Г» циркуляцияның көптеген мәндері сәйкес келеді. Соған байланысты Н.Е. Жуковский мен С.А. Чаплыгин төмендегідей постулатты ұсынды.

Артқы жиегінде бұрыштық нүктесі бар қанатша профилін орай ағатын теориялық шексіз көп санымық ішінде шын мәнісінде осы нүктеде шекті жылдамдықпен орай ағатын ағын орындалады. Осы постулаттың негізінде әрбір профиль мен ағып келетін ағынның характеристикалары үшін «Г»-нің мәнін анықтауға болады.

\bar{R} көтеру күшінің бас векторын анықтау үшін $f(\zeta)$ функциясын Лоран қатарына жіктейді.

$$z = f(\zeta) = m_\infty \zeta + m_0 + \frac{m_1}{\zeta} + \frac{m_2}{\zeta^2} + \dots \quad (10)$$

Сәйкесінше \bar{V} қосарланған (сопряженный) жылдамдықты да Лоран қатары түрінде береді.

$$\bar{V} = \frac{d\phi}{dz} = \frac{d\phi^*}{d\zeta} \frac{d\zeta}{dz} = \frac{m_\infty \left(\bar{V}_\infty - V_\infty \frac{a^2}{\zeta^2} \right) + \frac{\Gamma}{2\pi i} \frac{1}{\zeta} + \dots}{m_\infty - \frac{m_1}{\zeta^2} - \frac{2m_2}{\zeta^3} - \dots} = \bar{V}_\infty + \frac{\Gamma}{2\pi i m_\infty} \frac{1}{\zeta} + \left(\frac{m_1}{m_\infty} \bar{V}_\infty + a^2 V_\infty \right) \frac{1}{\zeta^2} + \dots \quad (11)$$

Екінші жағынан \bar{V} қосарланған жылдамдықты физикалық жазықтықта Лоран қатарына жіктеуге болады

$$\bar{V} = a_0 + \frac{a_1}{z} + \frac{a_2}{z^2} + \dots \quad (12)$$

(11) - мен салыстырып, келесіні аламыз:

$$a_0 = \bar{V}_\infty; \quad a_1 = \frac{\Gamma}{2\pi i}; \quad a_2 = \frac{m_0 \Gamma}{2\pi i m_\infty} + m_\infty m_1 \bar{V}_\infty - m_\infty^2 a^2 V_\infty \quad (13)$$

және т.б.

Осы коэффициенттерді білгеннен кейін Бернулли теоремасын пайдаланып \bar{R} ді табу оңай

$$P_\infty + \frac{\rho V_\infty^2}{2} = P + \rho \frac{V^2}{2} = const.$$

Сонда

$$\vec{R} = \oint P \vec{n} ds = -\frac{\rho}{2} \oint V^2 \vec{n} ds \quad (14)$$

немесе

$$R = R_x + iR_y = -\frac{\rho i}{2} \oint V^2 dz = \frac{\rho i}{2} \oint \bar{V}^2 dz, \quad (n = -ie^{i\theta}, ds = dz e^{-i\theta})$$

(12)-ні ескеріп, \bar{V} қосарланған жылдамдықтың физикалық кеңістікте Лоран қатарына жіктелгендігін пайдаланып және алдыңғы екі мүшесімен шектеліп төмендегіні аламыз

$$R = \frac{\rho i}{2} \oint \frac{2a_0 a_1}{z} dz = -\rho i V_\infty \Gamma \quad (15)$$

Дарье турбиналарының аэродинамикалық характеристикаларын: айналу моментін, қуатын және турбинаның жел энергиясын пайдалану коэффициентін анықтау үшін 1-суретті пайдаланайық. Бұл суретте белгілі бір « $\vec{\omega}$ » бұрыштық жылдамдықпен сағат тіліне қарама-қарсы бағытта айналатын Дарье жел турбинының бір жұмысшы қалақшасының сызбасы келтірілген. Суретте көрсетілген әрбір жағдай қалақшаның әртүрлі « θ » бұрылу бұрышына сәйкес келеді. Егер айналып тұрған турбинаға қандай да бір « \vec{U} » жылдамдықпен жел ағыны әсер етсе, онда көтеру күші пайда болады. Шындығында турбина айналғанда ауалы орта қалақшаға осы қалақшаның айналу сызықтық жылдамдығына тең жылдамдықпен әсер етеді (« $\vec{W} = \vec{r} \times \vec{\omega}$ »). \vec{W} және \vec{U} жылдамдықтарынан векторлы параллелограмм тұрғызсақ, қорытқы вектор \vec{V} - атқылау жылдамдығы мен « α » атқылау бұрышын оңай табуға болады [2].

Косинустар теоремасы бойынша

$$V^2 = U^2 + W^2 - 2UW \cos(\pi - \theta) = U^2 + W^2 + 2UW \cos \theta.$$

Бұдан жылдамдықтың модулі

$$|\vec{V}| = |\vec{U}| \sqrt{1 + \chi^2 + 2\chi \cos \theta} = |\vec{U}| \sqrt{\sin^2 \theta + (\chi + \cos \theta)^2} \quad (1) \text{ мұндағы } \chi = \frac{|\vec{W}|}{|\vec{U}|} - \text{турбинаның}$$

жүрдектік коэффициенті.

Атқылау бұрышын анықтау үшін тангенстер формуласы пайдаланылады

$$\frac{|\vec{U}| + |\vec{W}|}{|\vec{U}| - |\vec{W}|} = \frac{\operatorname{tg} \frac{\theta}{2}}{\operatorname{tg}(\alpha - \frac{\theta}{2})}$$

χ - дің мәнін енгізіп және тангенс бұрыштарының айырымының формуласын қолданып, мынадай теңдеу аламыз

$$\operatorname{tg} \alpha = \frac{2 \operatorname{tg} \frac{\theta}{2}}{\chi \left[1 + \operatorname{tg}^2 \left(\frac{\theta}{2} \right) \right] + 1 - \operatorname{tg}^2 \left(\frac{\theta}{2} \right)}$$

немесе

$$\sin x = \frac{2 \operatorname{tg} \frac{x}{2}}{1 + \operatorname{tg}^2 \left(\frac{x}{2} \right)}, \quad \cos x = \frac{1 - \operatorname{tg}^2 \left(\frac{x}{2} \right)}{1 + \operatorname{tg}^2 \left(\frac{x}{2} \right)},$$

екендігін ескерсек, онда

$$\operatorname{tg} \alpha = \frac{\sin \theta}{\chi + \cos \theta} \quad (16)$$

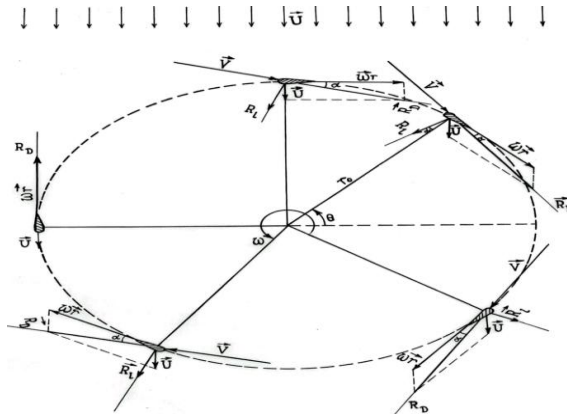
болады. (15) және (16) формулалардан төмендегідей өте қажетті байланыс шығады

$$\begin{aligned} \vec{V} \sin \alpha &= \vec{U} \sin \theta \\ \vec{V} \cos \alpha &= \vec{U}(\chi + \cos \theta) \end{aligned} \quad (17)$$

Бұл үшін (15) теңдеуден $\sin^2 \theta$ шамасын түбір астынан шығарып, (17) формуланы ескеріп, мынадай қатынас аламыз

$$|\vec{V}| = |\vec{U}| \sin \theta \sqrt{1 + \frac{1}{\operatorname{tg}^2 \alpha}}.$$

Бұдан теңдік оңай шығады.

Сурет 2 – Сағат тіліне қарсы бағытта айналатын жел турбинының бір жұмысшы қалақшасының сызбасы

(15), (16) формулаларынан шығатын қорытынды:

а) \vec{R}_l қалақшаның көтеру күші барлық уақытта \vec{V} атқылау жылдамдығына нормаль бойымен бағытталғандықтан, тек «А» және «С» (1-сурет) жағдайында бұл күш нөлге тең, өйткені $\sin \theta = 0$ және $\operatorname{tg} \alpha = 0$, ал басқа θ бұрыштарының барлығында «тарту» күші әсер етеді. $\vec{R}_t = \vec{R}_l \sin \alpha$;

б) \vec{R}_t -дың ең үлкен мәні қалақшаның «В» нүктесінен «D» нүктесіне өткен кезінде болады;

в) айналу осіне қатысты симметриялы орналасқан қос қалақшалар айналу моментін тудыратын қос күштің ($+\vec{R}_t$) және ($-\vec{R}_t$) пайда болуына әсер етеді, өйткені қалақша «А» нүктесінен «В» нүктесіне орын ауыстырғанда көтеру күші өседі және «В» нүктесінен «С» нүктесіне өткенде (сәйкесінше қарама-қарсы жағында қалақшаның күш моменті «С» нүктесінен «D» нүктесіне өткенде өседі, ал «А» нүктесінде азаяды) [3].

Қалақша қозғалысының пайда болатын жалпы моменті оң

$$M_{II} = \sqrt{2\pi} \frac{\rho U^2}{2} r_0 L \vartheta \sin^2 \theta \quad (18)$$

Жел турбинының қуатын табу үшін турбина моментін $M_{\text{турб}}$ оның бұрыштық айналу жылдамдығына көбейтеміз

$$N_{\text{турб}} = \omega M_{\text{турб}} = L \vartheta \frac{\rho U^3}{2} \chi (3.406 - 0.028 \chi^2). \quad (19)$$

Екінші жағынан турбина қуатын жел энергиясын пайдалану коэффициенті мен айналу ауданы арқылы табуға болады (2.5.7)-ні қара). Тік қалақшалы Дарье турбины үшін:

$$N_{\text{турб}} = \xi 2\pi r_0 L \frac{\rho U^3}{2}.$$

Соңғы екі өрнекті теңестірсек $\xi = \frac{6}{2\pi r_0} \chi(3.406 - 0.028\chi^2)$ болады. $\frac{6}{r_0} \approx 0.2$

қатынастан

$$\xi \approx 0.1 \frac{\chi}{\pi} (3.4 - 0.028\chi^2).$$

ξ -дің χ бойынша бірінші ретті туындысын нөлге теңестіріп, ξ_{\max} -дің максимал мәнін және соған сәйкес χ -ді табамыз:

$$\frac{d\xi}{d\chi} \approx 3.4 - 0.084\chi^2 = 0$$

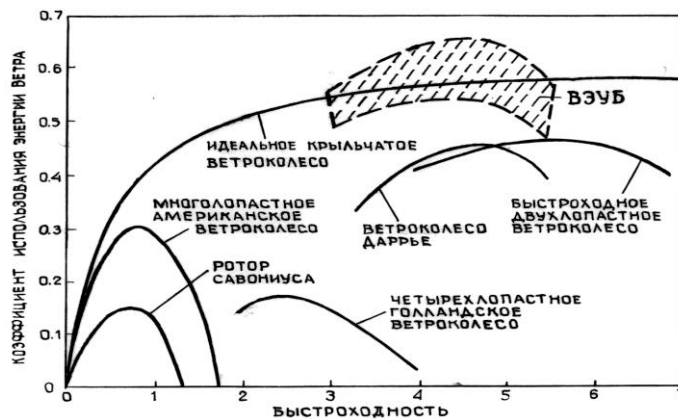
немесе

$$\chi = \pm\sqrt{40.5} = 6.35, \text{ сонда } \xi_{\max} \approx 0.2(3.4 - 1.12) \approx 0.456.$$

Теория жүзінде анықталған турбинаның жел энергиясын пайдалану коэффициентінің мәндері эксперименттік мәнімен сәйкес келді.

Кез келген жел агрегатының артықшылығы жел энергиясын пайдалану коэффициентімен анықталатындығы белгілі. 3-суретте осы коэффициенттің (ξ) әртүрлі типті және конструкциясы жел энергиясы қондырғыларының шапшаңдығына (жүрдектік коэффициенті) $\chi = \frac{|\omega|r_0}{|\vec{U}|}$ тәуелділігі көрсетілген.

Осы схемада көрсетілген Дарье аппараты жел энергиясын пайдаланудың ең жоғарғы көрсеткішіне ($\xi=0,45$) ие, ал ең төменгі көрсеткіш ($\xi=0,15$) Савониус роторының үлесінде.

Сурет 3 – ξ жел энергиясын пайдалану коэффициентінің турбинаның χ жүрдектігіне тәуелділігі

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Ершина А.К., Ершин Ш.А., Жаппасбаев У.К. Основы теории ветротурбины Дарье. – Алматы: КазгосИНТИ, 2001.–104 с.
2. Ершина А.К., Ершин Ч.Ш. Ветротурбина Бидарье (конструктивное исполнение и принцип работы), дата подачи патента: 15.02. 2006.– 73 с.
3. Ершина А.К, Ершин Ч.Ш. Вертикально-осевые составные ветротурбины карусельного типа., дата подачи патента: 15.02.2006.– 40 с.
4. Бекметьев Р.М., Загилев И.Г. Ветроэнергетические ресурсы различных районов Казахстана: Сб. Науч. Тр., Гидропроекта, вып.129. Ветроэнергетические станции.

РЕЗЮМЕ

*Ершина А.К., д.ф.-м.н., профессор, Шакарбекқызы А., магистр, преподаватель,
Бижанова А.Т., магистрант 1 курса
(г. Алматы, Казахский государственный женский педагогический университет)*

ИССЛЕДОВАНИЕ ВЕТРОТУРБИНЫ ДАРЬЕ С ПРЯМЫМИ ЛОПАСТЯМИ

В данной статье сказано, что ископаемые природные ресурсы изо дня в день истощаются. С точки зрения экономики и экологии наиболее целесообразным является использование ВИЭ. А именно, для Республики Казахстан наиболее актуальным является освоение энергии ветра, т.к. обширные пространства нашей страны богаты данным видом сырья.

Ключевые слова: ветротурбина Дарье, коэффициент использования энергии ветра, вращательный момент, мощность турбины, скорость атаки, угол атаки.

SUMMARY

*Yershina A.K., d.phy.-math.sc., professor, Shakarbekkyzy A., master, teacher,
Bizhanova A.T., master of 1st course
(city Almaty, Kazakh State Women's Teacher Training University)*

STUDY OF WIND TURBINE DARIA WITH STRAIGHT BLADES

In this article it is shown that natural fuel is getting less day by day. From ecological and economical opinion it is better to use sustainable resources. In Republic of Kazakhstan it is profitable to use wind energy according to vast territories of our country. The wind energy potential of Kazakhstan is much higher than any other sustainable resources.

Keywords: wind turbine Darrieus, utilization of wind energy, torque, power turbine, attack speed, angle of attack.

ӘОЖ 517.09

АРНАЙЫ ФУНКЦИЯНЫ ЗЕРТТЕУ

*А.Б. Исахан, магистрант
С.С. Бекназарова, магистрант
(Алматы қ., Қазақ мемлекеттік
қыздар педагогикалық университеті)*

Аңдатпа: Бұл мақалада коэффициенттері айнымалы екінші ретті сызықты біртекті дифференциалдық теңдеудің шешімі болып табылатын арнайы функцияны зерттеудің бір әдістемесі көрсетілген.

Түйін сөздер: Арнайы функция, модельдеу, шарттар.

Динамикалық үрдісті модельдеу барысында құрылған, коэффициенттері айнымалы екінші ретті сызықты біртекті дифференциалдық теңдеуді қарастырайық

$$a_0(x)a_1(x)[a_0(x)y'' + y'] + a_2(x)y = 0 \quad (1)$$

Мұндағы коэффициенттер қандай да бір (a, b) интервалында берілген, бірінші және екінші ретті туындылары бар, нөлге тең емес үзіліссіз функциялар.

[1,2] басылымдарда осындай теңдеулердің коэффициенттерін зерттей отырып, бір дербес шешімін табуға мүмкіндік беретін бірнеше айла-тәсілдер көрсетілген, мысалдар келтірілу арқылы ұштастырылған.

Бұл мақалада (1) түрдегі теңдеудің коэффициенттері белгілі бір шартты қанағаттандырғанда дербес шешімі деп аталатын арнайы функциясы қалай анықталатындығы, сонан соң сол функцияны зерттеуге бағытталған әдістемелік талдаулар көрсетіледі.

Қарастырылған (1) теңдеудің коэффициенттері үшін

$$a_0(a_1''a_0 - a_0''a_1) + a_2 = (2a_0' - 1)(a_1'a_0 - a_0'a_1), \quad (2)$$

теңдігі (шарты) орындалса, онда оның бір дербес шешімі, яғни арнайы функциясы

$$y_1 = \frac{a_1(x)}{a_0(x)}, \quad (3)$$

түрінде анықталатындығы белгілі [1].

Осы формулаларды пайдаланып, келесі теңдеудің

$$(x-2)(x^2+x-5)[(x-2)y'' + y'] - (x^2-4x+5)y = 0$$

арнайы функциясын тауып көрелік.

Шешуі. Алдымен (2) теңдіктің (шарттың) орындалуын тексереміз.

$$a_0 = x-2; \quad a_0' = 1; \quad a_0'' = 0,$$

$$a_1 = x^2 + x - 5; \quad a_1' = 2x + 1; \quad a_1'' = 2,$$

$$a_0(a_1''a_0 - a_0''a_1) + a_2 = 2(x-2)^2 - (x^2-4x+5) = x^2 - 4x + 3,$$

$$(2a_0' - 1)(a_1'a_0 - a_0'a_1) = (2x+1)(x-2) - (x^2+x-5) = x^2 - 4x + 3.$$

Теңдік орындалды, ендеше $y_1 = \frac{x^2+x-5}{x-2}$.

Тексеру. $y_1' = \frac{x^2-4x+3}{(x-2)^2}$; $y_1'' = \frac{2}{(x-2)^3}$.

$$\begin{aligned} & (x-2)(x^2+x-5) \left[\frac{2}{(x-2)^2} + \frac{x^2-4x+3}{(x-2)^2} \right] - \frac{(x^2-4x+5)(x^2+x-5)}{x-2} = \\ & = \frac{(x^2+x-5)(x^2-4x+5)}{x-2} - \frac{(x^2-4x+5)(x^2+x-5)}{x-2} = 0 \equiv 0, \end{aligned}$$

Демек, анықталған дербес шешім орынды.

Сонымен қарастырылған теңдеудің шешімі болып табылатын арнайы бөлшек-рационал

$y = \frac{x^2+x-5}{x-2}$ функциясын зерттейік және оның графигін тұрғызайық.

1. Функция $x=2$ нүктесінде үзіліссіз, сондықтан оның анықталу облысы $D(y): (-\infty; 2) \cup (2; +\infty)$.

2. Функция жұп та емес, тақ та емес, себебі $Y(-x) \neq Y(x)$ және $Y(-x) \neq -Y(x)$.

3. Бірінші және екінші ретті туындылардың қасиеттерінің көмегімен функцияны экстремумға зерттейміз

$$y' = \frac{(2x+1)(x-2) - (x^2+x-5)}{(x-2)^2} = \frac{x^2-4x+3}{(x-2)^2} = \frac{(x-1)(x-3)}{(x-2)^2} \quad (4)$$

Бірінші ретті туындының мәні абцисса осінің $x=1$ және $x=3$ нүктелерінде нөлге тең, ал $x=2$ нүктесінде функцияның өзі сияқты мәні жоқ. Сондықтан бұл нүкте зерттеуге жатпайды. Олай болса $x=1$ және $x=3$ функцияның абциссалық экстремум нүктелері.

Екінші ретті туынды:

$$y'' = \frac{(2x-4)(x-2)^2 - 2(x-2)(x^2-4x+3)}{(x-2)^4} = \frac{2}{(x-2)^3}. \quad (5)$$

Абциссалық экстремум нүктелеріндегі екінші ретті туындының таңбалары:

$$y''(1) = -2 < 0, \quad y''(3) = 2 > 0.$$

Демек $x=1$ функцияның абциссалық максимум, $x=3$ функцияның абциссалық минимум нүктелері.

Функцияның осы нүктелердегі мәндері: $y(1) = 3$; $y(3) = 7$.

Ендеше $A(1;3)$ функцияның максимум, $B(3;7)$ функцияның минимум нүктелері.

4. (5) формуладан, x -тің кез келген мәндерінде $y'' \neq 0$ екендігі көрініп тұр, сондықтан функция графигінің иілу нүктелері жоқ.

5. Интегралдық қисықтың (функция графигінің) абцисса осімен қиылысу нүктелерін нақтылаймыз:

$$x^2 + x - 5 = 0 \Rightarrow x_{1,2} = \frac{-1 \pm \sqrt{1+20}}{2} = \frac{-1 \pm \sqrt{21}}{2}.$$

6. Функция графигінің асимптоталарын анықтаймыз

а) $x=2$ түзуі бағандық асимптота, себебі,

$$(x \rightarrow 2+0) \Rightarrow (y \rightarrow +\infty),$$

$$(x \rightarrow 2-0) \Rightarrow (y \rightarrow -\infty).$$

б) Бұрыштамалық тәсілмен бөлу арқылы $y = kx + b$ көлбеу асимптотасының түрін айқындаймыз

$$\begin{array}{r} x^2 + x - 5 \\ - x^2 - 2x \\ \hline 3x - 5 \\ - 3x - 6 \\ \hline 1 \end{array} \quad \frac{x-2}{x+3}$$

немесе

$$\frac{x^2 + x - 5}{x - 2} = x + 3 + \frac{1}{x - 2}.$$

Мұндағы $y = x + 3$ түзуі интегралдық қисықтың көлбеу асимптотасы, себебі,

$$k = \lim_{x \rightarrow \infty} \frac{y}{x} = \lim_{x \rightarrow \infty} \frac{x^2 + x - 5}{x(x-2)} = 1;$$

$$b = \lim_{x \rightarrow \infty} (y - kx) = \lim_{x \rightarrow \infty} \left[\frac{x^2 + x - 5}{x-2} - x \right] = \lim_{x \rightarrow \infty} \frac{3x - 5}{x-2} = 3.$$

7. Функцияның өсу және кему интервалдарын бірінші ретті туындының мына $(-\infty, 1)$, $(1, 2)$, $(2, 3)$, $(3, +\infty)$ аралықтардағы таңбасын тексеру арқылы табамыз.

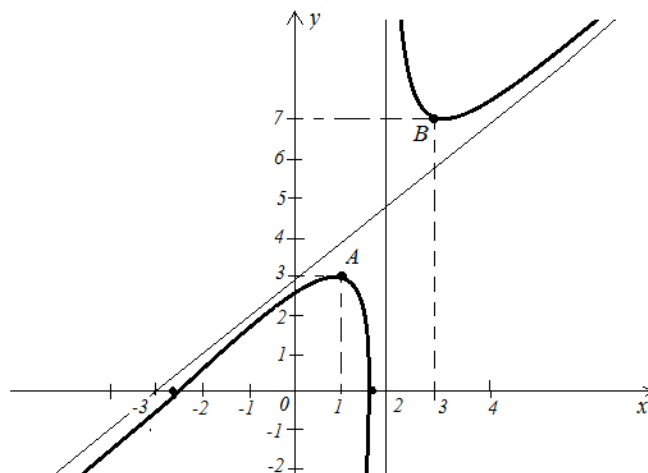
Өсу интервалдары: $(-\infty, 1) \cup (3, +\infty)$.

Кему интервалдары: $(1, 2) \cup (2, 3)$.

8. Бұл дербес шешім, яғни $y = \frac{x^2 + x - 5}{x - 2}$ түріндегі бөлшек-рационал арнайы функциясы асимптоталық орнықты емес, себебі,

$$\lim_{x \rightarrow \infty} \frac{x^2 + x - 5}{x - 2} = \lim_{x \rightarrow \infty} \frac{x^2 + 1 - \frac{5}{x}}{1 - \frac{2}{x}} = \infty.$$

Осы жинақталған мәліметтерді пайдаланып, функцияның графигін оңай тұрғызуға болады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Шнейдер В.Е., Слуйкий А.И., Шумов А.С. Краткий курс высшей математики. Том II. М., 1973.–189 с.

2. Сыдыков А.А., Исахан А.Б. Коэффициенттері айнымалы екінші ретті сызықты біртекті дифференциалдық теңдеудің шешімін зерттеудің бір әдістемесі. Ізденіс-Поиск, 2013.– 195 б.

РЕЗЮМЕ

*Исахан А.Б., магистрант, Бекназарова С.С., магистрант
(г.Алматы, Казахский государственный женский педагогический университет)*

ИССЛЕДОВАНИЕ СПЕЦИАЛЬНЫХ ФУНКЦИЙ

В данной статье показана одна из методик исследования специальной функций, т.е. частные решения дифференциальных уравнений второго порядка с переменными коэффициентами.

Ключевые слова: Специальная функция, моделировать, условия.

SUMMARY

Isakhan A.B., master, Beknazarova S.S., master

RESEARCH OF SPECIAL FUNCTIONS

This article shows one technique of research of special function i.e. private solutions of differential equation of second order with variable coefficients.

Keywords: special functions, to model, conditions.

UDC 004(072)

AUTOMATION OF HYDROTHERMAL PROCESSING OF PLYWOOD RA

M.I. Kozhamberdieva, candidate of pedagogical sciences is an associate professor,

B.T. Imanbek, master, Kazakh National

Technical University named doctoral student K.I. Satpaev (Kazakh State Women`s Teacher Training University, AUES, KazLAACE, Almaty)

Abstract: The article describes the software developed on the basis of the mathematical support of the veneer stock hydrothermal treatment.

Keywords: ACS – automation control system, SCADA- supervisory control system.

The technological process of hydrothermal treatment of veneer stock highly influences the product quality and raw materials consumption. The existing control systems are not effective and characterized by deviations from predetermined process conditions thus resulting in overuse of thermal power, unsatisfactory preheating of plywood stock material and appearance of chips and cracks in veneer sheets. The enterprises, which produce laminated, FSF and FK plywood, have no effective automated control systems of hydrothermal treatment of veneer stock which negatively characterizes these processes at all performance factors. Applied automation means consist of analog temperature sensors for the heating water and primitive devices changing the heat supply into the basin for hydrothermal treatment of veneer stock. Without the use of modern devices and digital automation systems it is impossible to create an effective computerized system of hydrothermal treatment of veneer stock. Such computerized systems must improve the productivity and quality of preheating of the veneer stock, and reduce the loss of heat and energy[1].

Therefore, it is required to develop and introduce mathematical, data, algorithmic, and machine supply for the computerized systems for hydrothermal processing of the veneer stock of which the laminated, FSF, and FK plywood is being produced, thus saving energy and increasing productivity.

For this purpose at first they conduct a system analysis, development of mathematical models and survey of processes of hydrothermal treatment as controlled objects. Production of plywood also requires development of mathematical models and data supply of processes of hydrothermal processing. This includes heat supply into the basin for the hydrothermal treatment, heat losses through the surface of the basin, heat losses through the basin insulation, models of the preheated veneer stock, a heat balance of the basin, and heat currents during hydrothermal treatment [2].

Mathematical model characterizes description of veneer stock heating by ordinary differential equations, which is acceptable for the construction of computerized control process of hydrothermal treatment of the veneer stock.

During the preheating of veneer stock heat losses occur. Processes of heat leakage through the water surface in the basin have variable physical nature. Losses can be subdivided into the following components: convective losses, losses by radiation, and losses by evaporation of water from the basin.

Also a mathematical model has been developed to assess the amount of convective heat given by the water surface. This mathematical model helps estimate the amount of convective heat given by the water surface. In order to manage the process it is necessary to maintain the temperature of the basin water at the pre-set level [3].

The developed algorithm of computerized control system of water heating and treatment SCADA control system for the hydrothermal treatment of veneer logs lets effectively manage all the SCADA components such as purifying filter, hydrothermal treatment basin, the plate heat exchanger, water supply pump from the basin, a blow fan for supplying waste drying agent in the plate heat exchanger.

The developed control algorithm for the process of hydrothermal processing of raw materials for the production of the laminated, FK and FSF plywood made it possible to develop software for the computer-aided process control. An algorithm for automated determination of recuperation device parameters has given the opportunity to develop software for the automated basin heating. The developed algorithm for automated determination of the parameters of the circulating water purification during automated hydrothermal processing of the veneer stock made it possible to develop software for automated cleaning of heating water in the basin.

A scheme was presented in graphical form showing automation control system (ACS) of the process of hydrothermal treatment of the veneer stock for the production of the laminated, FSF and FK plywood, which is invariant to changes in ambient temperature. ACS scheme was presented in graphical form showing the process of hydrothermal treatment of the veneer stock, which is invariant to changes in ambient temperature, as well as reducing the response rate of the hydrothermal treatment basin in the process of adjustment.

To implement a simple flexible positive feedback and functioning of the compensating element this automation system includes steam supply conduit with temperature and flow sensors, set into the heating water supply pipeline into the basin for the veneer stock hydrothermal treatment, as well as the ambient temperature gauge. It enables to record a change in temperature of the air, wind speed.

A data from the environmental factors gauge arrives at the industrial microcontroller, where the measured value is compared with the set temperature. If an attempt to eliminate the deviation by increasing the flow of heating water fails and an ambient temperature gauge detects a decrease in air temperature, which in the future will further increase the deviation of actual temperature from the preset temperature, the controller will regulate the temperature of heating water in the basin, taking into account the compensating element, and the basin will be additionally supplied by steam from the boiler, thus compensating the deviation[4].

Software developed on the basis of the mathematical support of the veneer stock hydrothermal treatment, can effectively manage the process of hydrothermal treatment of wood. The selected complex of automation technical means can maintain the parameters of the hydrothermal treatment at a preset level. This hardware-software complex will improve the efficiency of enterprises that produce the laminated, FSF and FK plywood, and reduce consumption of raw materials.

REFERENCES

1. Серговский П.С. Гидротермическая обработка и консервирование древесины. М.: Лесная промышленность, 1998. – 400 с.
2. Стерлин М.Д. Поэлементный анализ расхода тепла на гидротермообработку сырья в фанерном производстве. / Новое в производстве фанеры, древесностружечных плит и древеснослоистых пластиков.– М.: Лесная промышленность, вып.6, 1990.– С. 50-52.

3. Мелкоступова Г.А. Гидротермическая обработка древесины ценных пород. Плиты и фанера, научно-техн. реф. сб., ВНИПИЭИ-леспроект, вып. 1, 2000.– С.7.

4. Вальденберг Ю.С. и др. Автоматизированные системы управления технологическими процессами. – М.: Статистика, 2005. – 180 с.

ТҮЙІНДЕМЕ

*Қожамбердиева М.И., п.ғ.к., профессор м.а., Иманбек Б.Т., магистр
(Алматы қ., Қ.Сәтбаев атындағы Қазақ Ұлттық техникалық университеті)*

ФАНЕРАЛЫҚ ШИКІЗАТТЫҢ ГИДРОТЕРМИЯЛЫҚ ӨНДЕУІ

Мақалада бас негіз фанералық шикізаттың гидротермиялық өңдеу үдерісінің математикалық қамтамасыз етуіне бағдарламалық қамсыздандыруы бейнеленген.

Түйін сөздер: ACS – автоматты басқару жүйесі, SCADA-бақылау басқару жүйесі.

РЕЗЮМЕ

*Қожамбердиева М.И., к.п.н., и.о. профессора, Иманбек Б.Т., магистр
(г.Алматы, Казахский Национальный технический университет им. К.Сәтбаева)*

АВТОМАТИЗАЦИЯ ГИДРОТЕРМИЧЕСКОЙ ОБРАБОТКИ ФАНЕРЫ СЫРЬЯ

В статье описывается программное обеспечение, разработанное на основе использования математического обеспечения процессов гидротермической обработки фанерного сырья.

Ключевые слова: ACS – система автоматизации управления, система управления SCADA-наблюдателя.

ФИЛОЛОГИЯ– PHILOLOGY

UDC 378.147.34

WAYS OF USING POEMS IN TEACHING ENGLISH

*M. Akimbekova, Zh. Abdikarimova, senior teachers
(city Almaty, Kazakh National University named al-Farabi,
Faculty of philology, Literary Studies and World Languages,
Department of Foreign Languages for
Humanitarian Faculties)*

Abstract: While teaching English to Language Faculty students there are a lot of opportunities to use authentic literature to develop their productive skills and to help them discover their creative power. As they are students who love studying languages and might already enjoy reading and listening to poetry in their own language, they might enjoy reading it perhaps in English too. Poems are, after all, authentic texts. This is a great motivator. Poems are often rich in cultural references, and they present a wide range of learning opportunities. For the teachers, the aim is to teach English through poetry, not to teach the poetry itself, so they don't need to be a literature expert.

Keywords: poems, productive work, activities, students' translation, to create the atmosphere. Most of the tried and tested activities used regularly by language teachers can be adapted easily to bring poetry into the classroom. Here are some of them:

- Communicative speaking activities
- Working on pronunciation and reciting
- Writing activities
- Translating poems

Communicative speaking activities. Before doing any productive work, the teacher can give his/her students plenty of pre-reading activities so that they are adequately prepared.

- As a way in to a poem, you might play some background music to create the atmosphere, show some pictures to introduce the topic, and then get students to think about their personal knowledge or experience which relates to this topic.

- They then talk about the poem, first with a partner and then in small groups, perhaps coming together as a class at the end to share ideas. The teacher monitors and feeds in ideas and vocabulary if necessary, gives brief feedback on language used and notes any language problems to be dealt with at a later date.

- You can prepare worksheets for pre-reading speaking activities which might involve a quiz, a questionnaire, sentence stems to be completed and discussed, statements to be ranked and discussed, and so on.

- Students might predict endings to verses, the whole poem, or events occurring after the end of the poem.

- Afterwards, the students could talk about their personal response to the poem, discuss the characters and theme, or debate the moral issues.

- Role plays work well, interviewing a partner, or even dramatising the poem and making a video. Students could compare poems on related topics, with different groups working on different poems and then regrouping to pool their ideas.

Working on pronunciation and Reciting. It can be fun to get students to rehearse and perform a poem. The teacher reads the poem to them or play a recording, and they identify the stresses and pauses.

- You can take a chunk (usually a line, sometimes two) at a time, and one half of the class claps out the rhythm while the other half beats time, and then they swap over.

- The teacher recites while they mumble rhythmically, and then as their confidence grows they could chant in a whisper, a shout, or show a range of emotion. This tends to work best when it is improvised. It's a high energy activity, and you have to know and trust each other.

- Sometimes you can do intensive phoneme work centred on the rhyming patterns in the poem: Some poems are crying out to be exploited in this way. You elicit possible rhymes before revealing the poet's choice, and discuss which suggestions have exactly the same sound and which don't, leading to a minimal pair activity.

In our practice we used the poem «*Stopping by Woods on a Snowy Evening*» by an American poet Robert Frost to develop the students' feel of the rhyme and rhythm and improve their pronunciation.

Whose woods these are I think I *know*.
His house is in the village *though*;
He will not see me stopping here
To watch his woods fill up with *snow*.

My little horse must think it *queer*
To stop without a farmhouse *near*
Between the woods and frozen lake
The darkest evening of *the year*.

He gives his harness bells a *shake*
To ask if there is some *mistake*.
The only other sound's the sweep
Of easy wind and downy *flake*.

The woods are lovely, dark and *deep*.

But I have promises to *keep*,

And miles to go before I *sleep*,

And miles to go before I *sleep*.

Writing activities. A poem can spark off some wonderful creative writing. Students can add more lines or stanzas individually or in pairs or groups.

- They can write a letter to a character in the poem, write about what happened before the beginning or after the ending of the poem and so on.

- Students could use the poem as a starting point and model for some parallel writing: Each group might contribute a verse to a collective poem (or rap).

- Genre transfer presents a lot of opportunities for writing practice; letters, diary entries, radio plays, newspaper articles, agony aunt columns all based on the original text from a poem.

- Generally students find reformulation exercises very stimulating, where they switch between formal and informal language.

- Longer poems can be summarised in fifty words.

- It is also fun to get students to transform content words to synonyms or antonyms and then discuss the subtleties of vocabulary.

Translating Poems. This kind of activity is most challenging and requires a good sense of poetry. It also requires at least Upper-Intermediate level of language proficiency. This year our teachers' staff have arranged a contest among the students of Oriental Studies Faculty to let them discover their poetic talents. The results surpassed our expectations. About twenty students showed their real interest in translation and did their best to excel in it. As classical literature is always high standard, the poems by Charlotte Bronte were chosen. Translating makes students understand how important it is to know the types of stylistic devices and it develops their abstract thinking. We are giving one of the students' translation works which met all the requirements of the contest for accuracy, artistry and presentation, below:

<i>«Evening Solace» by Charlotte Bronte</i>	<i>Шарлотта Бронте. «Кешкі күй»</i>
<p>THE human heart has hidden treasures, In secret kept, in silence sealed; - The thoughts, the hopes, the dreams, the pleasures, Whose charms were broken if revealed. And days may pass in gay confusion, And nights in rosy riot fly, While, lost in Fame's or Wealth's illusion, The memory of the Past may die.</p> <p>But there hours of lonely musing, Such as in evening silence come, When, soft as birds their pinions closing, The hearts' best feelings gather home. Then in our souls there seems to languish A tender grief that is not woe; And thoughts that once wrung groans of anguish, Now cause but some mild tears to flow.</p> <p>And feelings, once as strong as passions, Float softly back-a faded dream; Our own sharp griefs and wild sensations, The tale of others' sufferings seem, Oh! When the heart is freshly bleeding, How long it for that time to be, When, through the mist of years receding, Its woes but live in reverie!</p>	<p>Жүрегің толы асыл қазына – құпия, үнсіз сақталар. Қиял мен ләззат, үміт пен арман – айтылса, сиқыр жоқ болар. Жайдары өңмен күндер де өтер, түндер де өтер санаусыз, Атақ пен даңқ та, байлыққа мастық келмеске кетер жараусыз.</p> <p>Бірақ та болар жалғыздан жалғыз, елеусіз, кешке күй кешер. Тым нәзік сәттер, жүректің нағыз сезімін татар бал-шекер. Сол кезде жаның мұңайып сәл-сәл күрсінер, бірақ қайғырмас. Бір кезде үрей тудырған ойлар қинамас енді, ақпас жас.</p> <p>Бір кезде дүлей, ес-түссіз сезім көрген түс болып жоғалар. Өзіміз сезген қуаныш-қайғы – бәзбіреу айтқан зауалдар! Қан жылап тұр ма жүрегің қазір? Қашанға дейін, сеніңше? Жылдармен бірге жылжиды бәрі, елес боп қалар. Сенші. (Translated by Ainura Tokhbaeva, 3^d year student, Foreign Philology)</p>

Some pros and cons. You might need to spend a bit of time finding a poem that links thematically with your scheme of work.

- You can reject poems that are too long, too archaic or too obscure, or that you can't muster any enthusiasm for or that the students may not respond to. The wrong poem is worse than no poem at all.

- You need to explain your pedagogical rationale and the aims of activities very clearly, and students who have disliked studying literature in their own language may need extra motivation.

- You sometimes reassure your students that their other needs, e.g. exam preparation, are being met.

- It's worth taking the risk and using poems though, because poems can foster a love of English, and they are so versatile.

- You can use them as warmers or fillers, and as the catalyst for many different activities with students ranging from Pre-intermediate to Proficiency, and with multilevel classes.

- Students find a poem a welcome, and sometimes an inspirational change from a coursebook. Poems can be involving, motivating and memorable, and they can supplement and enrich just about any lesson.

Conclusion. One of the things which is good about using poetry in the classroom is that you can usually create lots of opportunities for personalisation. This means that the students have plenty to say, and the communication is genuine because they are talking about their own experiences or hypotheses. They are engaged and motivated, which helps to make the lesson and the language (and sometimes even the poem) memorable. Although we have no formal training in literature, unlike some of our students, we can bring our love of poetry into the classroom.

REFERENCES

1. Literature in the Language Classroom Collie & Slater CUP , 1987.
2. Literature Duff & Maley OUP, 1990.
3. Teaching Literature Carter & Long Longman, 1991.
4. Christina Smart, British Council, Hungary Using Poems in Teaching English, 2011.
5. www.PotW.org/poem of the week.

ТҮЙІНДЕМЕ

Әкімбекова М., Әбдікәрімова Ж., аға оқытушылар

(Алматы қ., әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, филология, әдебиеттану және әлем тілдері факультеті, Гуманитарлы факультеттерге арналған шетел тілдері кафедрасы)

АҒЫЛШЫН ТІЛІН ОҚЫТУДА ПОЭЗИЯНЫ ПАЙДАЛАНУ ЖОЛДАРЫ

Мақалада шет тілін үйрету барысында төл әдебиеттің шығармаларын, атап айтқанда поэзияны қолдану әдістері талданады. Авторлар студенттердің шығармашылық мүмкіншіліктерін әрі абстракты ойлау қабілетін дамыту үшін сабақта ағылшын ақындарының шығармаларын қолдану жолдарын сөз етеді.

Түйін сөздер: өлеңдер, жемісті жұмыс, қызметтер, студенттер аудармасы, атмосфера жасау.

РЕЗЮМЕ

Акимбекова М., Абдикаримова Ж., старшие преподаватели

(г. Алматы, Казахский Национальный Университет им. аль-Фараби, Факультет филологии, литературоведения и мировых языков, кафедра иностранных языков для гуманитарных факультетов)

ПУТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПОЭТИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ

В статье рассматриваются пути использования аутентичной литературы, а именно поэтических произведений в обучении иностранному языку. Авторы приводят разные

способы применения стихов на занятия для развития у студентов творческих навыков и абстрактного мышления.

Ключевые слова: стихи, продуктивная работа, деятельность, переводы студентов, создать атмосферу.

ӘОЖ 81'25: 821.111(73)

АМЕРИКАН ЖАЗУШЫСЫ Э.ХЕМИНГУЭЙДІҢ «ҚОШ БОЛ, МАЙДАН!» РОМАНЫНДАҒЫ ТАБИҒАТ КӨРІНІСТЕРІНІҢ АУДАРМАДАҒЫ СИПАТЫ

*И.М. Байзакова, оқытушы
(Алматы қ., Қазақ мемлекеттік қыздар
педагогикалық университеті)*

Аңдатпа: Берілген мақалада Э.Хемингуэйдің «Қош бол, майдан!» романындағы табиғат көріністерінің аудармадағы сипаты қарастырылады. Түпнұсқа мен аударма нұсқаларды салыстыра отырып, талдау барысында ағылшын тілін білетін Қ.Қараманұлының аударма барысында түпнұсқамен де жұмыс істегені, бірақ аударғанда жазушы стиліне жат элементтерді енгізіп қойғандығы анықталды. Қазақ тіліне аударғанда сөйлемдерді біріктіруден гөрі, бөлшектеудің көп қолданылғанын байқадық. Бұл тәсілдің аудармада қаншалықты орын алғанынан хабардар болу үшін қазақша нұсқадағы сөйлем санының орысшадағыдан 632-ге артық болып шыққандығын атап айту қажет. Кей жерлерде тілдердегі синтаксистік мүмкіндіктерге қарай сөйлем құрылымын сақтай алмауы түсінікті, алайда арасында тұтастай аударуға қолайлы жағдайды пайдаланбай, қысқа сөйлемдердің орынсыз бөлшектенуі де жиі кездеседі.

Түйін сөздер: аударма, стиль, түпнұсқа, орысша нұсқа, қазақша нұсқа, табиғат көріністері, салыстыру.

Бүгінгі таңда мемлекет тарапынан аудармаға үлкен мән беріліп отыр. Мәдениетті өркендетуге бағытталған «Мәдени мұра» бағдарламасы қабылданып, соның бір саласы бойынша әдебиетімізді әлемге таныстыру, озық ойлы әлемнің әдеби, философиялық, ғылыми еңбектерін қазақ тіліне аудару ісі жолға қойылып отыр. Осы бағдарлама аясында 2004 жылы Астанада «Аударма» баспасынан әлем әдебиетінің алыптарының бірі – Э.Хемингуэйдің «Қош бол, майдан!», «Шал мен теңіз», «Килиманджаро – қарлы тау», «Қызығы мол сол жылдар» роман, повестері енген жинағы басылып шықты, өкінішке орай оларға бүгінгі талаптарға сай түзетулер енгізілмеген. Басқа теориялық мәселелерді қозғамағанда, мемлекетіміз тәуелсіздікке қол жеткізіп, қазақ тілі мемлекеттік дәрежеге ие болғаннан бері қарай оған дейін қолданыста жүрген орысша сөздердің аударылуы қарқынды түрде жүріп жатқандығы белгілі, ал аталған жинақта бүгінгі күні тілімізге аударылып, сіңісіп кеткен сөздердің өзі сол күйінде, орыс тілінде қалып кеткен.

Жазушының «Қош бол, майдан!» романының аудармасын талдауға көшпес бұрын туынды тақырыбының аудармасына тоқтала кеткіміз келеді. Шығарма тақырыбына оның бойында қиюласып, қабысып жатқан бір-бірінен ажырағысыз екі тақырыптың да сыйдырылып тұрғандығы жайлы жазушының шығармашылығын зерттеуші ғалым Финкельштейн былай дейді: «Как и слово «мир», стоящее в заглавии эпопеи Толстого, слово arms в названии романа Хемингуэя неоднозначно. Прочтенное заново, уже на фоне произведения, его заглавие может быть достаточно убедительно истолкована как прощание героя с оружием, с войной, но также и с обнимавшими его руками, с любимой, которую отняла у него смерть. И в том и в другом случае слово arms употребляется образно, метонимически. И это только усиливает и раздвигает скрытую в названии двузначность,

поднимая ее на ту высоту той внутренней взаимосвязи и вместе с тем той антитезы войны, и любви, которые раскрываются в тексте хемингуэевского романа» [1; 48].

Мұнда дәл түпнұсқадағыдай беру үш тілдегі лексикалық ерекшеліктер мен олардың қолданысындағы айырмашылықтарға байланысты мүмкін болмаған деп айтуға болар еді, алайда романның басты кейіпкері үшін Кэтрин аз уақыт болса да соғыстың қара түнегінен басын сауғалауға сеп болса, өмірінің мәніне айналса, оған деген махаббаты қоршаған түсініксіз әлемге қарсы тұруына көмектескен «қаруы» болды деуге болады. Сол себепті, керісінше, қазақ тіліне «Қош бол, қару!» деп аударғанда тақырыптың мазмұндық сипатын толықтай беруге мүмкіндік бар сияқты.

Жалпы қазақ тіліне аударылған Хемингуэй шығармаларының атауларының аудармалары жөнінде Т.Жұртбаев орынды ой айтады. Ол Хемингуэйдің «Шетел прозасы» сериясымен жарық көрген «Килиманджаро – қарлы тау» атты жинағына жазушының творчестволық өмірін, суреткерлік сырын қамтитын туындыларының іріктеліп алынғанына ризашылығын білдіре келе, екі үлкен кемшілікке тоқталады: «Біріншіден, осы жинаққа енген барлық шығармалардың аты түпнұсқамен сай келмейді. Аудармашы «Снега Килиманджароның – «Килиманджаро – қарлы тау», «Праздник, который всегда с тобой» – «Қызығы мол сол жылдар» деп атаған. Алғашқы шығармада автор тауды емес, сонау Африканың аптабындағы шыңның басындағы қарды экзотика ретінде, қасиетті бейне ретінде суреттейді. Өмірі қар қылауламайтын өлкедегі шыңның қарын тұспалдап, адам жанындағы сондай құпия құбылысты нұсқайды. Демек, «Килиманджаро – қарлы тау» емес, «Килиманджаро қары» Хемингуэйдің түпкі нысанасын, ой астарын нақты жеткізеді. Сұлу тіркес іздеп, мағынадан алшақтаудың қажеті жоқ. «Праздник, который всегда с тобой» – поэтикалық атау. Аудармашы шығарма атын тым қарабайырландырып жіберген» [2, 83]. Яғни, айтылған ойлardan келіп, шығарма атауларын аударуда оның ішкі мазмұнмен, идеямен байланысын қатаң есте ұстау қажеттілігі айқындала түседі.

Енді түпнұсқа мен Е.Калашникова, Қ.Қараманұлының аудармаларынан алынған мысалдар негізінде шығармадағы табиғат көріністерінің аудармадағы сипатын анықтап көреміз.

«The forest of oak trees on the mountain beyond the town was gone. The forest had been green in the summer when we had come into the town but now there were the stumps and the broken trunks and the ground torn up, and one day at the end of the fall when I was out where the oak forest had been I saw a cloud coming over the mountain. It came very fast and the sun went a dull yellow and then everything was gray and the sky was covered and the cloud came on down the mountain and suddenly we were in it and it was snow. The snow slanted across the wind, the bare ground was covered, the stumps of trees projected, there were snow on the guns and there were paths in the snow going back to the latrines behind trenches» [3, 10p.].

Келтірілген мысалда «was», яғни «болды» етістігі 11 рет қайталанған. Калашникованың орнында өзге аудармашы болғанда, дәлдікті беру мақсатымен барлығын «был, был, был» деп аударған болар еді. Ал нақтысында қалай шыққанын көрелік:

«Дубовый лес на горе за городом погиб. Этот лес был зеленый летом, когда мы пришли в город, но теперь от него остались только пни и расщепленные стволы, и земля была вся разворочена, и однажды, под конец осени, с того места, где прежде был дубовый лес, я увидел облако, которое надвигалось из-за горы. Оно двигалось очень быстро, и солнце стало тускло-желтое, и потом все сделалось серым, и небо заволочло, и облако спустилось на гору, и вдруг накрыло нас, и это был снег. Снег падал косо по ветру, голая земля скрылась под ним, так что только пни деревьев торчали, снег лежал на орудиях, и в снегу были протоптаны дорожки к отхожим местам за траншеями» [4, 11 с.].

Мұнда 5 рет қана қайталанғанына қарап, аудармашының әріпшілдіктен бойын алыс ұстауға тырысқанын көреміз.

Қазақшасында: «Қала іргесіндегі таудағы емен тоғайдың тамтығы қалмады. Жазда, қалаға кірген кезімізде, бұл орман жап-жасыл боп жайқалып тұр еді. Қазір бұдан құр томарлар мен дал-дұлы шыққан діндер ғана қалды, жері де ойран-ботқа болды. Сосын бір

күні, күздің аяқ шеніне таман, бұрын емен тоғай тұрған тұстан мен таудың арғы бетінен ағындап келе жатқан ақ бұлтты көрдім. Ол жылдам жылжып келе жатты. Күн көзі сарғыш тартты, төңірек күңгірттеніп сала берді, аспан тұтас тұмшаланып қалды, бұлт тау бөктерлерімен төмен түсіп, байқаусызда төбемізден бір-ақ кеп шықты, бұл – қар болатын. Қар жел екпінімен қиғаштай құйылды. Қара жердің жүзі қар астына жасырынды, тек ағаш түбірлері ғана томпайып шығып тұрды. Зенбіректердің үстінде де қар жатты, траншеялардың сыртындағы отырып қайтатын жерлерге қарай қар үстімен жалғыз аяқ жолдар тапталынды» [5, 36.].

Күшейтпелі шырай роман стиліне жат. Оны аңғармағандықтан жасыл орман жап-жасыл боп жайқалып, ал түсі көрсетілмеген бұлт ақ түске еніп кеткен. Керісінше «голая земля» тіркесін «қара жер» деп аударғаны қазақ тілінде «жалаңаш жер» деген тіркес қолданыста болмағандықтан ешқандай талас тудырмайды. Алтыншы сөйлем бұлттың өзі байқаусызда қалай келіп қалғанын білмей қалған сияқты әсер қалдырады. «Отырып қайтатын жердің» не екендігі де орысша, ағылшынша нұсқамен салыстырып қарамаған адамға бірден түсінікті бола қоймайды.

Келесі мысал: «Beyond the mule train the road was empty and we climbed through the hills and then went down over shoulder of a long hill into a river-valley. There were trees along both sides of the road and through the right line of trees I saw the river, the water clear, fast and shallow. The river was low and there were stretches of sand and pebbles with a narrow channel of water and sometimes the water spread like a sheen over the pebbly bed. Close to the bank I saw deep pools, the water blue like the sky. I saw arched stone bridges over the river where tracks turned off from the road and we passed stone farmhouses with pear trees candelabraed against their south walls and low stone walls in the fields» [3, 53-54p].

Орысшасы: «После каравана мулов нам уже больше ничего не попадалось навстречу, и мы взбирались с холма на холм и потом длинным отлогим склоном спустились в речную долину. Здесь дорога была обсажена деревьями, и за правой шпалерой деревьев я увидел реку, неглубокую, прозрачную и быструю. Река обмелела и текла узкими протоками среди полос песка и гальки, а иногда, как сияние, разливалась по устланному галькой дну. У самого берега я видел глубокие ямы, вода в них была голубая, как небо. Я видел каменные мостики, дугой перекинутые через реку, к которым вели тропинки, ответвлявшиеся от дороги, и каменные крестьянские дома с канделябрами грушевых деревьев вдоль южной стены, и низкие каменные ограды в полях» [4, 43с.].

Қазақшасы: «Қашырлар керуенінен кейін бізге енді қайтып ештеңе қарсы ұшырасқан жоқ. Бір төбеден екінші төбеге өрмелей отырып, ақыры көлбеу баураймен өзен аңғарына келіп жеттік. Бұл арадағы жолдың екі жағына ағаш отырғызылған екен, оң қанаттағы ағаш қатарларының ар жағынан суы мөлдір де жүйрік, тайыздау өзенді көрдім. Өзен саязданып қалыпты. Тілкем-тілкем қиыршық құмның және малта тастардың арасымен жіңішке салаларға бөлініп ағып жатыр. Түбін ұсақ тастар көмкерген кей тұстарында кең жайылып, жарқырап көрінеді. Жағаның нақ жиегінен терең шұңқырларды көзім шалды, бұндағы су аспанның өзіндей көкпенбек еді. Мен өзен үстіндегі доға тәрізді тас көпірлерді, бұларға барып жалғасып жатқан үлкен жолдан тармақталған соқпақтарды, оңтүстік қабырғалары жағында алмұрт ағаштары шырақтай шаншылған шаруалардың тас үйлерін, егістіктердегі аласа тас қоршауларды да көріп келе жаттым» [5, 45 б.].

Ағылшыншадан қазақ тіліне тікелей сөзбе-сөз аударсақ, «beyond the mule train the road was empty» «после каравана мулов на дороге было пусто» болар еді. Алайда орысшаға «после каравана мулов нам уже больше ничего не попадалось навстречу» деп аудару арқылы бір жағдаятты сөйлемнің лексикалық құрылымын өзгерте отырып, мазмұнды толық сақтап, анағұрлым табиғилық беріп отыр, Хемингуэй орысша жазған болса, осылай жазар еді деп ойлаймыз. «There were trees along both sides of the road» деген бірінші сөйлемнің бөлігі орысшада «Здесь дорога была обсажена деревьями» деп аударылған. Сөзбе-сөз алсақ: «жолдың екі жағында жағалай ағаштар болды». Орысшаға екі жағында деп аудармағанмен артынша «за правой шпалерой я увидел реку» деп, оның орнын толтырады. Керісінше, бұл

жерде қазақшаға аударғанда түпнұсқаның дәл берілгендігін көреміз. Сонымен қатар орыс тіліне аударғанда аудармашы сөздердің орналасу тәртібіне де жабысып қалмайды. Ағылшынша «the water clear, fast and shallow», яғни судың мөлдірлігі бірінші, жылдам ағып жатқандығы екінші, таяз болғандығы үшінші айтылып тұрса, орысшада көріп отырғанымыздай орындарын ауыстырып берген. Қазақшада түпнұсқадағыдан, яғни ағылшыншасындағыдан өзгертілмеген. Дәл осы жерде Қараманұлының шығарманың түпнұсқасына да үніліп отырғандығын көреміз.

Кейде табиғат көріністерінің үш нұсқада да барынша жақын шыққан кездері де кездеседі. Мысалы:

«By the middle of January I had a beard and the winter had settled into bright cold days and hard cold nights. We could walk on the roads again. The snow was packed hard and smooth by the hay-sleds and wood-sledges and the logs that were hauled down the mountain. The snow lay over all the country, down almost to Montreux. The mountains on the other side of the lake were all white and the plain of the Rhone valley was covered» [3, 348p.].

Орысша нұсқада: «К середине января я уже отрастил бороду, и установились наконец по-зимнему холодные, яркие дни и холодные, суровые ночи. Снова можно было ходить по дорогам. Снег стал твердый и гладкий, укатанный полозьями саней и бревнами, которые волокли с горы вниз. Снег лежал повсюду кругом, почти до самого Монтре. Горы по ту сторону озера были совсем белые, и долина Роны скрылась под снегом» [4, 248 с.].

Қазақша нұсқада: «Январдың ортасына таман сақалым да өсті. Нағыз қысқа лайық суық та ашық күндер мен суық та үскірік түндер кезектесе бастады. Қайтадан жолдармен жүретін болдық. Шана табандарымен және таудан сүйреп түсірілген бөренелермен тапталған қар тастай боп қатып, теп-тегіс боп жатқан. Монтренің өзіне дейінгі маңның бәрін қар жапқан еді. Көлдің ар жақ бетіндегі таулар аққаладай аппақ боп тұрған. Ал, Рона алқабы қар астында көміліп қалған-ды» [5, 280 б.].

Тек мұнда да аудармашы жазушының теңеуді аз қолданатынын ескермеген сияқты, нәтижесінде «аққаладай аппақ» деген теңеу еніп кеткен. Басы артық сын есімдердің болмауы – жазушы стилінің тағы бір ерекшелігі. Автор үшін ең бастысы зат есім. Сын есім беруге тиіс ақпар мен қасиеттер имплицитті түрде зат есімнің бойында бар деп есептеген жазушы оларды оқырманға өз тәжірибесіне қарай толықтырып алуға мүмкіндік қалдырады.

Түпнұсқа мен аударма нұсқаларды салыстыра отырып талдау барысында ағылшын тілін білетін Қ.Қараманұлының аударма барысында түпнұсқамен де жұмыс істегені, бірақ аударғанда жазушы стиліне жат элементтерді енгізіп қойғандығы анықталды. Сонымен қатар синтаксисті жазушының өзінікіндей етіп сақтауды И.Кашкин, Ә.Сатыбалдиев, И.Левый, А.В.Федоров сынды ғалымдар жазушы стилін, түпнұсқаның тілдік ерекшеліктерін берудегі ең басты шарттардың бірі деп атайды. Ал жоғарыда келтірілген мысалдарды оқи отырып, қазақ тіліне аударғанда сөйлемдерді біріктіруден гөрі, бөлшектеудің көп қолданылғанын байқадық. Бұл тәсілдің аудармада қаншалықты орын алғанынан хабардар болу үшін қазақша нұсқадағы сөйлем санының орысшадағыдан 632-ге артық болып шыққандығын атап айту қажет. Кей жерлерде тілдердегі синтаксистік мүмкіндіктерге қарай сөйлем құрылымын сақтай алмауы түсінікті, алайда арасында тұтастай аударуға қолайлы жағдайды пайдаланбай, қысқа сөйлемдердің орынсыз бөлшектенуі де жиі кездеседі.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Финкельштейн И. Хемингуэй – романист. Годы 20-е и 30-е. Горький, 1974.
2. Жұртбаев Т. Көркем аударма: табыс пен талпыныс // Аударма тәжірибесі: Хрестоматия /Құраст: Г.Қ.Қазыбек. – Алматы: Қазақ университеті, 2006. – Б. 74 – 92.
3. Hemingway E. A Farewell to Arms. – СПб.: КОРОНА принт, Каро, 2007. – 416 с.
4. Хемингуэй Э. Прощай, оружие! Рассказы: пер. с англ. – М.: Правда, 1982. – 352 с.
5. Хемингуэй Э. Қош бол, майдан! Роман. / Орыс тілінен аударған Қ.Қараманұлы/. – А.: Жалын, 1979. – 312 б.

РЕЗЮМЕ

*Байзакова И.М., преподаватель
(г.Алматы, Казахский государственный женский педагогический университет)*

ПЕРЕВОДЧЕСКОЕ ОПИСАНИЕ ПЕЙЗАЖА В РОМАНЕ АМЕРИКАНСКОГО ПИСАТЕЛЯ Э. ХЕМИНГУЕЯ «ПРОЩАЙ, ОРУЖИЕ!»

В данной статье рассматривается перевод пейзажа романа американского писателя «Прощай, оружие!».

Ключевые слова: перевод, стиль, оригинал, русский вариант, казахский вариант, природные явления, сравнение.

SUMMARY

*Baizakova I.M., lecturer
(city Almaty, Kazakh state women's teacher training university)*

TRANSLATION DESCRIPTION OF LANDSCAPE IN THE NOVEL OF AMERICAN WRITER E. HEMINGWAY «FAREWELL TO ARMS»

This article is about the translation of the landscape of the novel by American writer «A Farewell to Arms».

Keywords: translation, style, original, Russian version, Kazakh version, the landscape, comparison.

UDC 372.881.111.1

ENGLISH TEACHING METHODOLOGY AND IT'S EVOLUTION

*John Pennello, Professor of English
and Chinese languages
(USA, New Jersey University)*

Abstract: The language, therefore becomes an instrument of communication, whose purpose is to help complete the task successfully. The students can use any language they need to reach their objective. Usually there is no 'correct answer' for a task outcome. Students decide their own way of completing it, using the language they see fit. In task-based learning, the central focus of the lesson is the task itself, not a grammar point or a lexical area, and the objective is not to 'learn the structure' but to 'complete the task'. Of course, to complete the task successfully students have to use the right language and communicate their ideas. The advantage of TBL over more traditional methods is that it allows students to focus on real communication. This draws the learners' attention to what they know how to do, what they don't know how to do, It makes learners aware of their needs and encourages them to take some of the responsibility for their own learning.

Keywords: teaching method, communication, interact, the accent, a target language, learning.

What is the best method for teaching and learning English? Over the past 50 years methods of teaching English have developed at a fast pace. It is important that language students, as well as teachers, understand the various methods and techniques The main methodologies being:

1. Grammar translation- the standard classical method
2. Direct method-stressing the importance of speaking
3. Communicative- the standard modern method
4. Eclecticism- my favored approach.

Fitting the lesson to the learner, and not the learner to the lesson. I have found that every class, (as well as every student, to some extent), is unique, and requires specialized consideration. It is necessary to go into depth, analyze each group, and find what will make it most productive. There is a definite, unique flow and energy that will require the proper mind-set on the part of the instructor. Student participation, and interesting subject matter are omnipotent in maintaining a healthy interest in their learning experience. I always live by the credo: If you like something, you will learn it. Putting much of my focus on motivation to help students become independent and inspired to learn more. One day, I happened to bring up soccer when we were engaged in our practical English language discussion; not realizing that there were so many students in class who were big soccer fans. Because of their interest in the subject, the lesson really took off. It was a very productive exchange, and I can say they learned many new language points as a result. They left the class very happy and motivated. At the same time, they learned a lot. So, I always try to find interesting subject matter. It seems to make all the difference.

I also like to set aside time at the end of the week to pick students out, and give them a part in a particular situation where they are forced to communicate and interact in English. It is important that they do not switch back to their native tongue. When they get stuck, other students (in English) help out.

I hear some of my colleagues say that accent is not as important as some may think. That when you are in a foreign land and you speak and your accent isn't great, people still understand you. I totally disagree with this mindset. To speak your target language the best possible way is very important, and I'll give you some examples. To say a word without the proper accent is to not know the word. Your words are a yardstick by which others measure your intelligence. The better you can speak your target language, the more respected you will be in the business world. Your goal should be to speak like a native. It is not impossible, and doesn't require superior intelligence. It requires determination and hard work. I encourage them to watch as much English television and movies as possible. This puts the language, and the accent, in their ears. I also have time set aside during the week where we discuss and explore the accent of their target language.

In closing, I'd like to touch on a form of methodology known as TBL, or Task Based Learning. In task-based learning, the central focus of the lesson is the task itself, not a grammar point or a lexical area, and the objective is not to «learn the structure» but to «complete the task». Of course, to complete the task successfully students have to use the right language and communicate their ideas. The language, therefore becomes an instrument of communication, whose purpose is to help complete the task successfully. The students can use any language they need to reach their objective. Usually there is no «correct answer» for a task outcome. Students decide their own way of completing it, using the language they see fit.

Generally, teachers using a TBL approach divide their task-based classes into three stages: Stage 1: The pre-task. The teacher introduces the topic and familiarizes students with situations and texts (reading and listening). This draws the students into the topic and brings up language that may be useful.

The teacher then explains what the task is and sets up the activity.

Stage 2: Students perform the task in pairs or groups. They may then present their findings/conclusions to the rest of the class. In this stage, mistakes are not important; the teacher provides support and monitors.

The learners focus on communication, perhaps at the expense of accuracy, but this will be dealt with in the next stage.

Stage 3: The teacher works on specific language points which come up. Students reflect on the language needed to complete the task and how well they did. This is their opportunity to concentrate on accuracy and make sure they resolve any doubts or problems they had.

The advantage of TBL over more traditional methods is that it allows students to focus on real communication. This draws the learners' attention to what they know how to do, and what they don't know how to do. It makes learners aware of their needs and encourages them to take some of the responsibility for their own learning.

Here is a plan of the lesson based on the methods of PPP (Presentation/ Practice/ Production) and TBL (Task Based Learning). The method of PPP, as in this lesson, students are introduced to a new thematic vocabulary and learn to use it, performing various exercises. Since stage Production students perform a creative task and perform it in a group (the number of students in a group may vary, but the best part - 3-5 people), the teacher must carefully prepare them for this task, perform the Pre-task assignments. After performing a creative task students have the opportunity to demonstrate the results obtained, their speech skills. Thus, they can compare the work of all groups and evaluate them. At the same time the teacher can evaluate the work and identify any deficiencies and weaknesses and then spend with the students work on the bugs. This work can be done in the classroom, at the next lesson or at home. Thus, to complete this creative task, students perform Pre-Task and Post-Task task that corresponds to the method TBL.

I. Level of students from Elementary to Pre-intermediate. Lead-in (to introduce the topic, to motivate the learners).

T: Look at the photos. What can you see in the photos?

S: People.

T: Are they of different age?

S: Yes, they are.

T: Are they of different sex?

S: Yes, they are.

T: Are they of different nationalities?

S: Yes, they are.

T: Are they alike?

S: No, they aren't.

T: How did you know about this?

S: They look like differently. They have different appearance.

T: You are right. This lesson we are to remember how to describe people's appearance, to know some new words and to learn in what ways you can describe people. So, the topic of our lesson is ...

S: «People's appearance».

II. Eliciting (to revise known topic lexis).

T: What do people usually describe if they want to get known how this or that person looks like? (Ss give their ideas).

T: Let's check your ideas. Look at this slide

III. Presentation (to present new topic words, to drill their pronunciation, to explain their meaning).

T: Now look at these words. Match the words, which you know, to the headings from the scheme. Do it in pairs.

T: Which words are unknown for you?

S: A dark complexion, a scar, a birth-mark, pimples, a pony-tail, chestnut.

T: You have these words on the left and what they mean on the right. Match them.

Then T asks CCQ (Concept Checking Questions) to be aware that all students understand the meaning of the new words, e.g. Is a dark complexion about people's character? Is a dark complexion about people's appearance? Is it a colour of the skin? Is this colour light or dark?

T: Finish your scheme with the new words.

T: What have you got?

S: Hair: ..., nose: ..., ... general appearance:

T: You can compare your results.

T: In «General Appearance» there are some words. Order them from the most negative to the most positive like in the slide (individually).

T: What is your order?

S: Ugly, plain, good-looking, handsome, beautiful.

T: Is there any difference between 'handsome' and 'beautiful'?

S: Yes, there is. 'Handsome' is about men and 'beautiful' is about women.

T: And we order these words like this (showing slide).

V. Practice (to memorize new words, to teach Ss how to use them in collaboration with other words, how to use them in different styles of speech, to organize pair work).

T: Look at these sentences and pictures (showing slide). Your task is to match the sentences to the pictures. One picture is odd. (individually).

T: What is your result? Read the sentences and name the pictures.

S: 'He has a dark complexion, dark hair and a scar on his face.' - Picture F, '...' - Picture B, ... T: Now you are to finish the given sentences with your own words (showing slide). (pairwork)

P: 1) This man is only 1 metre 52. He's quite short. 2) Every morning she twisted her hair into a bun. ... 10) She has a small snub nose, like a knob.

T: Slide shows the right answers (showing). Now you can see 3 people (slide). Tell me what they look like. The students in the first row will describe the left picture, the second row will describe the middle one and the third - the right one. Each student is to say a sentence, describe all points.

Ss: say their sentences one by one.

T: We remembered how we described people last year. But people's appearance can be described differently. Look at slide. You can see some styles of texts. Are people described similarly in these texts?

S: No, they aren't.

T: You have 3 texts. Briefly read these texts by yourself and choose their styles from given in slide.

S: Text1 - a police report, Text2 - a novel, Text3 - an article.

T: The styles of these texts are different and, therefore, people are described differently. Now in pairs read Text1 and in 2 minutes say what information makes this text a police report. Find 5 points as shown in slide.

P: gives his/her answer.

T: Of course, the main point here is the appearance of the person. What does the police report tell us about the two criminals? What do they look like? Can you read?

S: reads.

T: What points of appearance are described here? In pairs, 2 minutes to find 7 points.

P: Age, height, ..., clothes.

T: This slide shows these points. So you know what information a police report contains and how to describe people's appearance and now you can do very important work. I am giving you 3 pictures. Don't show them to anybody.

VI. Production (to encourage students to describe people's appearance in groups using a certain style (a police report), to organize work in groups).

T: Work in groups of four. Each group has got a picture. Your task (showing slide) «The person from the picture is wanted by the police. You saw that person and now can help the police to describe his or her appearance and the details of the incident. If the police get all necessary information, they will find that person». Write a police report where you must describe your person and what happened with him or her. For presenting you will get 3 minutes. Whose report will be more detailed and the portrait will be more relevant to the person in the picture, that group will win. Don't show your picture to other groups.

Then T asks ICQ (Instruction Checking Questions) to be aware that all students understand the final task.

T: How many students are there in each group?

G: 4.

T: How much time are you to write your police report?

G: 15 minutes.

T: Are you to write what the person looks like in details?

G: Yes, we are.

T: Are you to write what happened to the person?

G: Yes, we are.

T: Are you allowed to show your picture to others?

G: No, we aren't.

VII. Presentation (to demonstrate the result of students' work, to check their work, to motivate students for the future creative work).

T: You are ready and can present your police reports. Do you remember each group has 3 minutes to do it? At first, stick your picture on the board. Now you may show it everybody. Then read your report. As for the rest students, each one should listen to each group, compare the portrait of the person in their report and picture and put your mark to it: «very detailed», «rather detailed», «not very detailed». Let us begin and remember: 3 minutes and put your marks.

G1 (3 min): ...

T: Thank you. Students, have you put your marks? OK, the next, please.

G2 (3 min): ...

T: Thank you. Have you put your marks to this portrait? G3 is wellcome.

G3 (3 min): ...

T: Thank you. Each group has done very good work. You are very attentive witnesses. But each portrait has got your marks. What are they to G1? Who put «very detailed», raise your hands.

Ss raise their hands and T counts and asks Ss to raise their hands for «rather detailed» and then for «not very detailed». T repeats this procedure twice to know students' marks to G2 and G3.

T: And the best portrait and, therefore, police report is of The police will find your person by all means.

VIII. Feedback (to give T's feedback and marks).

At this stage T analyzes the students' mistakes and explains them to the class group.

IX. Homework. It would be logical if T gives homework which helps students to work on their mistakes. Also, it would be logical if T gives a home task to learn the new words and make up some sentences with them.

However, if the students need more time to perform the tasks, then the teacher can complete a lesson explaining the creative task and set it as homework. The job can be performed individually, in pairs or in groups.

REFERENCES

1. Raymond Murphy. Essential Grammar in USE / Third Edition. – Cambridge University Press, 2012.
2. Oxford English Dictionary / Third edition. – Oxford University Press, 2000.

ТҮЙІНДЕМЕ

*Джон Пенелло, ағылшын және қытай тілдері профессоры
(АҚШ, Нью Джерси университеті)*

АҒЫЛШЫН ТІЛІН ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ ЖӘНЕ ЭВОЛЮЦИЯСЫ

Мақалада шетел тілін оқытудың тиімді әдістері қарастырылған. Оқытудың әдістері мен тәсілдері өте көп. Әрбір студент (әрбір топ) оқытуда арнайы тәсілді қажет етеді. Автор әр студенттің (әрбір топтың) өзіндік ерекшелігіне байланысты оқыту әдістемесін таңдап, қолдану қажет деп ой түйіндейді.

Түйін сөздер: оқыту әдістемесі, қарым-қатынас, өзара қарым-қатынас, акцент, мақсатты тіл, оқыту.

РЕЗЮМЕ

*Джон Пенелло, профессор английского и китайского языка
(США, университет Нью Джерси)*

МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ И ЕГО ЭВОЛЮЦИЯ

В статье рассматриваются эффективные методы преподавания иностранного языка. Существует множество видов методов и подходов обучения. Каждый студент (а также каждый класс) требует специального подхода в обучении иностранного языка. Надо анализировать каждого студента и каждую группу и найти ту методику обучения языкам, которая является наиболее продуктивным.

Ключевые слова: метод обучения, связи, взаимодействие, акцент, целевой язык, обучение.

ТАРИХ, ЭКОНОМИКА, ҚҰҚЫҚ– ИСТОРИЯ, ЭКОНОМИКА И ПРАВО HISTORY, ECONOMY AND LAW

UDK 316 A 12

FORMS AND METHODS OF SOCIAL WORK TO SOLVE THE PROBLEMS OF YOUNG FAMILIES

*M.Z. Abdrakhmanova, master
(city Almaty, Kazakh State Women's
Teacher Training University)*

Annotation: Unfortunately, nowadays a lot of marriages break up. For many men and women divorce turns into a nightmare because it is often connected with quarrels and partition of property. Sometimes a wife and a husband can become real enemies arguing about who will take the flat or the car after their separation. If they have small children, everything becomes even more complicated and painful.

Personally, I am convinced that it is wise of young people to conclude marriage contract. Marriage contract is a mutual consent about mutual rights and duties before marriage, in marriage and after it. The contract takes effect on the date of the civil marriage ceremony. It regulates property relationship between spouses and determines their rights and duties. What is more, marriage contract can determine property rights and duties of spouses as parents. It is very convenient that spouses can change their marriage contract during their marriage. They also have the right to cancel it. However, some people say that a person who concludes marriage contract shows that he or she does not trust his or her spouse. And if there is no trust in the family, it is likely to break up. Besides, when young people are going to get married, they should think about love, not money. But I still believe that both men and women should be responsible and they should think about their future. To conclude, it's up to you to decide whether to conclude marriage contract or not. But in my opinion, it makes people's lives easier in case of divorce and helps avoid quarrels.

Keywords: social work, social policy, social protection, model, law, program, state, economy, principle, social security, social problem.

According to the National Center For Health Statistics, in almost half of all marriages involving a bride who is 18 years old or younger at the time of the marriage, separation or divorce occurs within 10 years. The average age when Kazakhstan women got married in 2011 made 24.3 years, citing Kazakhstan Statistics Agency. About 33,100 women (24.4%) under 20 got married in 2011. A larger part of the women (75,700 women - 55.8%) who got married in 2011 were aged

between 21 and 25. Only 26,900 women (19.8%) aged 26 and up got married last year. According to the Agency, the average age of the brides did not increase very much in 2011. The average age of women who got married for the first time in 2009 made 24.2 years. Marriages in Kazakhstan are registered in Civil Registry Office. Young people can get legally married only after they reach the age of 18. Religious marriages done by priests or imams are welcomed in Kazakhstan, but are not considered official unless registered in the Civil Registry Office in Kazakhstan [1].

Due to the increase in the marriages of young people, there is a controversial debate whether young people should getting married at early age. While some people believe this has a number of negative effects on our lives, the others disagree. (This is my suggested introduction).

There are a lot of advantages for marriage at early age, which is considered between 19 years old and 22 years old. The greatest advantage of getting married at a young age is that people can have more time to have children, especially those who want a big family. That is because young people at a very early age are more likely to be able to produce more offspring than old people. Another benefit is that young people can get as much emotional support as they need from their partners and their woes and difficulties can also be shared between them. In fact, some people believe that they are at more ease to reveal their concern to their spouses than to other people. Occasionally, when the difficulties arise, advice and suggestions can be sought from the partners as well as the encouraging words. Moreover, people are able to learn to shoulder responsibilities at an early age. For instance, they have to stop relying on their parents and learn to depend on themselves and bear the responsibility of managing their own affairs.

On the other hand, getting married at young age has many disadvantages too, particularly those who are from 10 years old to 18 years old. The main disadvantage is that they miss out the fun of teenage life. It will deprive them of their youth. Thus, they cannot live their life as a normal child as the others who are at the same age. In addition, bringing up children may be difficult for young parents, because their knowledge of child care and attention to children may not be enough. Therefore, they will not be able to provide the appropriate care for their child.

The simple concept of opening joint checking and savings accounts and sharing money can be a struggle for some newlyweds. Suddenly, every purchase a person makes affects another person. Couples have to think for two when making their purchases now, which can be difficult for some. If both partners in the marriage work, the couple also must adjust to budgeting their combined income on a weekly or monthly basis. As a part of that, couples might struggle to spend money equally. Moreover, they might miss the independence that came with managing their money individually, which can put strain on a young marriage.

Tackling debt is often a priority for newlyweds, particularly for those couples who have amassed a great deal of debt. If the couple financed their wedding themselves, they might spend the first months or even years of their marriage paying it off, which puts an immediate strain on their finances. Moreover, if one spouse has debt related to school loans or credit card bills, the other spouse suddenly assumes an equal responsibility for those bills, which can lead to resentment. The spouse who has to inherit debt might blame her partner for impacting the couple's overall financial stability.

The wedding is the first step on a long journey for the couple, and it is likely that the couple has goals for their married life. Some couples might hope to start a family right away, while others might want to buy a house or travel. All of these goals are an expense, so newlyweds might immediately start saving so that they can plan for the future. Saving money, which often leaves little disposable income, can frustrate the newlyweds in addition to other financial strains.[2]

Responsible consumers should know their credit score, and if the credit scores of the newly married couple vary greatly, it can lead to financial problems in a marriage. For example, if the wife has a high credit score of 830, and her husband has a lower credit score around 580, the couple's finances could be impacted for years to come. The next time they try to open a credit card or buy a car or home, the couple will feel the negative financial effects of the husband's lower credit score. The wife might blame her husband, and the husband might feel guilty that his past financial indiscretions put the couple in this position.

Studies conducted by the National Institute of Mental Health and other research institutions have shown that most people reach a state of mental maturity at about age 25. Before that time, people make decisions based on emotions and instincts rather than on consequences and objective reasoning. Young people between the ages of 18-24 are typically unprepared for the emotional commitment and the compromise that a marriage requires.

Many people who marry young experience problems in dealing with their new spouse's family. While these difficulties are common in all marriages, lack of social and emotional experience and maturity can make relating to in-laws and relatives more difficult. That is particularly true if the young people are still in the process of learning how to be independent from their own parents.

Not all young marriages fail, and many develop into deep and lasting relationships. Many however do not. When deciding whether to marry at a young age, consider the financial, emotional and familial issues and implications that go hand and hand with your choices. Consider, as well, your reason for wanting to marry in the first place. People of any age who enter into a marriage with realistic expectations are more likely to achieve a successful outcome.

Families are divided and on such a base as an objective risk of social vulnerability, and hence the need for financial support from the state, special benefits and services (in this category include, in particular, the families of single mothers). Specific difficulties experienced family conscripts with children and the family in which one parent refuses to pay child support, families with disabled children, families with parents with disabilities, and the family from taking children into care or custody; families with children. As a rule, difficult economic conditions are families with young children under the age of three years. Are of a special student families with children: in most cases they are actually dependent parents. In addition to families in need of special support from the government, shall be assigned a family of refugees and IDPs with minor children.

Types and forms of social assistance can be divided into emergency, ie aimed at the survival of the family (Emergency, emergency social assistance, immediate removal of children from families at risk or left without parental care) and socio-economic, aimed at maintaining stability family, the social development of the family and its members.

All social work with young families is carried out mainly through the territorial social services to help young people.

Distinguish the basic forms and methods of social work service with young families. Information work: identifying, collecting, collating and making available to the interested departments and agencies of official statistics and operational information obtained from various sources (clinics, hospitals, dispensaries, schools, law enforcement, social welfare, sobering-up stations, ships, employment, housing and operational offices, mail, etc.), young families in need of social assistance, or the facts which require intervention of social service, organizing telephone «hotline» for emergency treatment of citizens in cases requiring a written consultation of experts, the creation of «bank data» for young families and single people in need of social patronage.

Work to ensure employment of members of young families, the study of the labor market, information on job vacancies for employment, training and retraining.

Methodical work: the study of innovative effective forms and methods of staff departments and institutions of social work, its compilation and dissemination in the workplace, training of employees and familiarize them with the advanced domestic and foreign experience in social work; collection and systematization of the information, the literature on social issues, legislative and other legal acts, the organization using them.

Advertising and outreach: advertising services provided by departments and agencies in social work, objectives and content provided by social assistance; propaganda in the local media, strengthening and supporting young families, publication of leaflets, manuals, etc. to help a young family on various issues of its activity.

Analytical and predictive work: the study of demographics, trends and causes of social and family trouble, public opinion about the quality and range of social assistance to young families, current and future needs in it, development on this basis, proposals to update and improve social

work, social planning development, integration of population factors and indicators for housing and socio-cultural heritage. Medical and social work: individual work to prevent bad habits (drinking, smoking, drug use, sedentary lifestyle, etc.), training of members of young families to have a child, youth career guidance based on their health status;

Work on the removal of nervous and mental and physical stress, prevention and prevention of diseases associated with congestion of the nervous and muscular systems, learning best practices for physical and mental culture. These activities can be done in the social and psychological services, health centers and traditional medicine, as well as in other sectors and departments of social services.

Socio-pedagogical work: social patronage young families with dysfunctional psychological and socio-pedagogical conditions, assisting in family education, teaching parents to overcome errors and conflicts with children, family conflicts.

Creating the conditions for creating an environment of communication and leisure of youth, encouraging the family, youth tourism, the development of modern forms of education of the person. These services include leisure centers, travel agencies and tourism, women's and youth clubs, clubs and business meetings [3].

At this stage of development of the theory of social work recognizes it difficult to formulate a definition that are exhausted to the entire content of the concept of social work. Social work is considered in terms of facilitating the implementation of social rights of individuals, groups, etc. Sense of social work – this activity is to provide assistance to individuals, families, groups of social rights and compensation for physical, mental, intellectual, social and other disadvantages to full-valuable social function.

The main objective of social work with young families at the beginning of the new millennium is to continue the development and improvement of Vania available forms , methods, techniques and methods of activities used by an expert to solve the social problems of our clients , encouraging improving their own forces for change unfavorable situation.

Content of social work is to contribute to the functioning of the individual, family or group, or that social stratum problematic population. The family, as the most universal, comprehensive social institution reflects the almost all social problems and poverty, and social maladjustment and difficulties large and disabled, and the specificity of the situation of refugees , and violence against children and women, and young motherhood, and more.

Social problems are manifested in the family is quite versatile. To a large extent the main challenges and the need for professional help families depend on its type. Among the problematic include young families, social work which is carried out mainly by social protection of young people. We therefore consider this question in detail.

It took a lot of effort and time to modern society established the term «young family». This does not mean that formed some special type of family. Its problems form a part of the range of problems of the modern family. Therefore relevant to the young family is determined by the social policy, which is carried out in respect of the family institution as a whole. The criterion for a young family, first and foremost, is the order of marriage – the first joint life expectancy – up to three years of age and borders spouses – from 18 to 30 years. In its structure, the modern young family is complete, a typical family and social risk. The latter type are incomplete, the family of single and teenage mothers, those families where the father goes to military service, students' families, as well as families in which one member is disabled. Of these, the most numerous group of parent and student families.

Social problems are manifested in the family is quite versatile. To a large extent the main challenges and the need for professional help families depend on its type.

Provide social service enterprises, institutions, organizations and other legal entities of various forms of ownership that carry social services, as well as citizens involved in business for social services without legal entity.

Main objectives and tasks of social work with young families include: development and implementation of measures to strengthen the young family as a social unit reproductive ;

adaptation young family in a transition to a market economy , improving the material, moral and spiritual condition of a young family , the creation and development of services psychosocial care of a young family , the creation of favorable conditions for the combination of social and family home features a young family , and stimulating business activity youth organization of family leisure and recreation.

Much of social work with young families is carried out mainly through the territorial social assistance service youth. They use the following basic forms and methods of social work with young families: In the form of counseling , information, methodology, promotional, analytical and forecasting, medical and social, socio-educational, social rehabilitation and other works they use a variety of methods of social work with young families including the collection of official statistics and operational information for young families in need of social assistance, or the facts that require the intervention of a social service, work to ensure employment of members of young families, the study of the labor market, et, studying the trends and causes of social and family trouble. Particularly acute is the problem of providing housing for young families. In the current economic situation due to the sharp decline in the construction of municipal housing, the rising cost of building materials, the vast majority of the privatization of housing for young families are deprived of virtually no prospect for improvement of living conditions.

REFERENCES

1. SI Journal Citation Reports Ranking: 2012: 20/38 (Social Work); 26/38 (Family Studies).
2. Gibelman M. (1995). What Social Workers Do (4th ed.). Washington, DC. NASW Press.
3. NASW (2000) Social Work Speaks (5th ed.). Washington, DC NASW Press. 4.
4. Social Work Practice with Families: A Resiliency-Based Approach.

ТҮЙІНДЕМЕ

Абдрахманова М.З., магистрант

(Алматы қ., Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті)

ЖАС ОТБАСЫ МӘСЕЛЕЛЕРІН ШЕШУ БАРЫСЫНДА ҚОЛДАНЫЛАТЫН ӘЛЕУМЕТТІК ЖҰМЫСТЫҢ ӘДІСТЕРІ МЕН ТҮРЛЕРІ

Бұл мақалада қазіргі жас отбасыларының әлеуметтік мәселелері талқыланды. Сонымен қатар әлеуметтік жұмыс әдістері мен тәсілдерінің мәселені шешу барысында атқаратын қызметі жазылған.

Түйін сөздер: әлеуметтік жұмыс, әлеуметтік саясат, әлеуметтік қамсыздандыру, үлгі, заң, бағдарлама, мемлекет, экономика, қағида, әлеуметтік қызмет, әлеуметтік мәселе.

РЕЗЮМЕ

Абдрахманова М.З., магистрант

(г.Алматы, Казахский государственный женский педагогический университет)

ФОРМЫ И МЕТОДЫ СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЫ ПО РЕШЕНИЮ ПРОБЛЕМ МОЛОДОЙ СЕМЬИ

В данной статье обсуждаются социальные проблемы молодой семьи. Также, формы и методы социальной работы по решению проблем с молодыми семьями.

Ключевые слова: социальная работа, социальная политика, социальное обеспечение, модель, закон, программа, государство, экономика, принцип, социальное обслуживание, социальная проблема.

**ПРОБЛЕМЫ ИНДУСТРИАЛЬНО-ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ И
МОДЕРНИЗАЦИИ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН**

*Ш.З. Заманбеков, к.э.н., доцент,
Б.Н. Нигай, к.э.н., доцент,
(г. Алматы, Казахский государственный
женский педагогический университет)*

Аннотация: В научной статье рассматриваются актуальные проблемы индустриально-инновационного развития и модернизации агропромышленного комплекса (АПК) Республики Казахстан. Дано предложения развитие инфраструктуры АПК путем обеспечения перевода его на индустриально-инновационные рельсы на 2016–2019 годы. Проблемы развития малого и среднего бизнеса, как главного инструмента индустриально-инновационной и социальной модернизации Казахстана в XXI веке.

Ключевые слова: индустриально-инновационного развитие, социальная модернизация, наукоемкая экономика, урбанизация производства, конкурентоспособность производства и продукции, специализация и диверсификация малого и среднего бизнеса, АПК.

Республика Казахстан, как страна с открытой рыночной экономикой, получила широкое признание мирового сообщества. Сейчас с удовлетворением можем отметить, что с конца 90-х г. в Казахстане наметилась тенденция стабилизации и устойчивого развития экономики. Однако темпы экономического роста все еще остаются ниже потенциальных возможностей. Достигнутый уровень экономического развития страны, основанный на традиционных технологиях добычи и обработки сырья, пока не отвечают высоким запросам мирового рынка и тем самым сдерживается потенциал интенсивного и конкурентного развития страны.

В современной экономике аграрного сектора Казахстана существовали и все еще существуют следующие проблемы:

- сырьевая направленность экономики;
- слабая интеграция в мировую экономику;
- слабая межотраслевая и межрегиональная экономическая интеграция внутри страны;
- незначительный потребительский спрос на товары и услуги на внутреннем рынке;
- нарастающий износ основных фондов в отраслях экономики;
- отсутствие эффективной связи науки с производством;
- проблемы подготовки научно-педагогических кадров и высококвалифицированных специалистов для отраслей экономики и т.д.

В соответствии с ежегодным Посланием Президента Республики Казахстан народу Казахстана в 2002 году была разработана «Стратегия индустриально-инновационного развития Казахстана на 2003–2015 годы». В Стратегии была сформулирована государственная экономическая политика, направленная на поддержку долгосрочного развития страны путем перехода от сырьевой экономики к кластерной.

В системе прогрессивных мер по повышению эффективности и конкурентоспособности национальной экономики, как показывает мировой опыт, значительную роль занимает система организации интегрированных производств, объединяемых под общим понятием-кластеры, которые в общем плане представляют собой сетевые структуры технологически связанных предприятий, компактно расположенные в отдельных местах экономического размещения. Основным вопросом Стратегии индустриально-инновационного развития явилось производство совместных и экспертных товаров в отраслях народного хозяйства и сфера сервисных услуг.

В Послании Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева народу Казахстана в 2005 году тоже сказано: «Мы начали реализацию Индустриально-инновационной стратегии, направленной на диверсификацию экономики. Это программа будущего. Мы выбрали модель конкурентоспособной экономики с приоритетными отраслями, имеющими экономический потенциал повышения Казахстанских кластеров.

Разработанная «Стратегия индустриально-инновационного развития Республики Казахстан» представляет собой программу высокого уровня повышения эффективности на 2003–2015 гг. В данной Стратегии ежегодный экономический прирост должен составлять 9,5%, тогда к 2015 году производительность должна возрасти в 3 раза. Для достижения этой цели необходимо повышать производительность и конкурентоспособность продукции агропромышленного производства.

Поэтому Президент поставил перед Правительством и акимами всех уровней на текущий и последующие 2006–2007 годы десять задач приоритетного направления развития агропромышленного комплекса в ближайшие три года. В 2005 году завершилась реализация трехлетней Агропродовольственной программы. Государство дало возможность встать на ноги и укрепить сельхозпредприятиям независимо от форм собственности и хозяйствования.

За период становления государственности Республики Казахстан в агропромышленном комплексе заложены основы социально-экономических изменений в отношении собственности, формирования многоукладной экономики, создана соответствующая законодательная и нормативная база осуществления аграрной реформы.

Новый «Земельный кодекс РК» предусматривал ведение частной собственности на земли сельскохозяйственного назначения, «Водный кодекс РК» регламентировал вопросы права пользования водными ресурсами, «Лесной кодекс РК» – повышение эффективности государственного управления лесным фондом и т.д.

Приняты законы РК «О зерне», «О семеноводстве», «О защите растений», «О карантине растений», «О ветеринарии», «О племенном животноводстве», «О государственном регулировании развития агропромышленного комплекса и сельских территорий», готовятся и другие важные законы, стимулирующие дальнейшее развитие сельскохозяйственного производства страны.

Произошли существенные изменения в земельных отношениях, направленные на разгосударствление земель сельскохозяйственного назначения, определена государственная политика развития сельских территорий, реализуются эффективные меры государственной поддержки сельскохозяйственных товаропроизводителей.

Не хотелось бы загружать читателей цифрами, но иногда цифры говорят ярче всяких слов. Например, к 2004 г. валовая продукция сельского хозяйства по сравнению с 1990 г. увеличилась с 15 млрд. 673 млн. тенге до 610 млрд. 946 млн. тенге, в т.ч. в растениеводстве соответственно: 6 млрд. 118 млн. тенге до млрд. 449 млн. тенге, в животноводстве: 9 млрд. 555 млн. тенге до 259 млрд. 497 млн. тенге.

Увеличению производства сельскохозяйственной продукции способствовало использование достаточно эффективных экономических рычагов государственного регулирования аграрного сектора в условиях рыночной экономики. В растениеводстве существенным образом оптимизирована структура посевных площадей, которые за последние три года увеличились на 8 процентов и достигли 18 миллионов гектаров. Положительные тенденции сохраняются и в животноводстве. Продолжается стабильный рост численности всех видов скота за счет увеличения количества племенных хозяйств и генофонда животных.

За период 1998–2005 годов среднегодовые темпы прироста поголовья крупнорогатого скота составили – 4,1%, овец и коз – 4,5%, верблюдов 2,6%, лошадей 2,1%, птицы 6,8%. Идет процесс специализации и концентрации производства продукции животноводства и его перевода на промышленную основу.

Для финансирования Государственной агропродовольственной программы Республики Казахстан на 2003–2005 гг. и Государственной программы развития сельских территорий РК на 2004–2006 гг. из республиканского бюджета выделено 234,7 млрд. тенге, из них только в 2005 году более 57,9 млрд. тенге. Это рекордная цифра. За счёт средств государства проводились мероприятия по борьбе с вредителями, болезнями и сорняками, удешевлялась стоимость элитных семян, минеральных удобрений. Функционируют программы лизинга сельхозтехники, льготного кредитования сезонных работ, «Питьевые воды», «Леса Казахстана», что дало возможность улучшить производственные и экономические показатели АПК.

В этом же ряду следует рассматривать и высоко оценить усилия государства в области развития аграрной науки и подготовки специалистов для села. Сегодня сельскохозяйственная наука располагает конкретными рекомендациями и предложениями, освоение которых в производстве может стать средством повышения эффективности аграрного сектора экономики.

Среди них можно назвать агроландшафтную систему земледелия, вопросы его биологизации и экологизации, современные технологии производства растениеводческой продукции, новые эффективные сорта и гибриды сельскохозяйственных культур (за последние годы выведено около 100 (сортов) и многое другое. Особое внимание уделялась изучению, сохранению и использованию генофонда сельскохозяйственных растений и животных.

Еще в 2006 г. в своем Послании народу Казахстана Президент РК Н.А. Назарбаев предложил стратегию вхождения Казахстана в число 50 наиболее развитых и конкурентоспособных стран мира. Определены семь приоритетных направлений развития, осуществление которых будет способствовать решению этой задачи. Одним из ключевых приоритетов является успешная интеграция Казахстана в мировую экономику, которая является основой качественного прорыва в экономическом развитии страны. При этом он отметил, что Казахстан, имеющий высокий потенциал развития сельского хозяйства, может находиться в числе мировых лидеров по производству и переработке сельскохозяйственной продукции. Глава государства добавил, что, к сожалению, сельское хозяйство пока является не в полной мере эффективным и конкурентоспособным.

Президент Республики Казахстан, касаясь аграрных вопросов, сказал: «Считаю необходимым и в дальнейшем обратить особое внимание на индустриализацию аграрного производства через реализацию инновационных проектов в сфере производства и переработки сельскохозяйственного сырья. Именно сюда надо привлекать внимание частного сектора, сюда привлекать кредиты, в том числе в русле агроиндустриально-инновационной политики».

Доминирование сырьевой ориентации экономики страны не способствовало сбалансированному формированию структуры экономики. Наблюдается отставание развития отраслей перерабатывающей промышленности, не созданы условия для осуществления общенациональной модернизации экономики. В результате падает уровень конкурентоспособности производимых товаров, невостребованной остается научно-технологический потенциал страны.

«Индустриализация Казахстана – это наше будущее. Наши возможности конкурировать на глобальном уровне, рост экономики и благосостояния наших граждан» – сказал Президент РК во время вручения премии «Алтын сака-2012». Поэтому развитие АПК на основе индустриализации и инновации является важнейшей проблемой выполнения стратегии «Казахстан-2050».

Итоги реализации Программы индустриально-инновационного развития Казахстана были рассмотрены на расширенном заседании правительства РК 11 октября 2013 года. На нем были обсуждены итоги социально-экономического развития Республики Казахстан за 9 месяцев текущего года и результаты первого года реализации Стратегии «Казахстан- 2050».

Президент РК в целом положительно оценил работу правительства. В частности, по данным Государственной программы форсированного индустриально-инновационного развития (РПФИИР) прирост ВВП по сравнению с 2008 годом в реальном выражении составил 15%, т.е. более 7 трл. тенге. За три года реализации РПФИИР (2010–2014 гг.) были приняты необходимые программы, составлены карты и схемы.

При этом Президент Нурсултан Назарбаев подверг резкой критике работе некоторых министерств и других ветвей власти за расплытие бюджетных средств. Он заявил «Мы должны не жаловаться на трудности, а выполнять свою работу. Я хочу остановиться на трех главных задачах, которые стоят перед страной и перед государственными органами. Это индустриализация, сбалансированное развитие регионов и социальная модернизация. Однако из 225 проектов, запущенных в 2010 и первой половине 2011 года, только половина загружена на 60%».

Чтобы добиться конкурентоспособности, производимой сельскохозяйственной продукции, Президент предложил поднять и повысить статус «карты индустриализации». Во всех регионах должны внедряться инвестиционные объекты «Карты индустриализации». Выступая на торжественном собрании, посвященном Дню Независимости РК Н.А. Назарбаев назвал семь достояний Независимости Казахстана. Четвертым достоянием Независимости Президент назвал индустриально-инновационную экономику. Казахстан в 2013 году занял 19 место в мировом рейтинге по управлению минеральными ресурсами. В частности, он отметил: «Мы хорошо усвоили уроки глобальных кризисов, и в XXI веке путь всех успешных решений наций определяют индустриальная мощь и инновации».

Проблемы дальнейшего развития агропромышленного комплекса всегда были в поле зрения правительства Республики Казахстан. И это позволило добиться определенных положительных результатов. Валовая продукция АПК в 2011 году составила 2256,6 млрд. тг. по сравнению с 1121 млрд. тг. 2007 года, в том числе продукция сельского хозяйства составила соответственно: 747,4 млрд. тг. и 464,1 млрд. тг. Среднегодовые темпы роста продукции сельского хозяйства за последние 5 лет составили 19%, а продукции ее переработки – 12,6%. В 2011 году в стране собран рекордный за годы Независимости урожай зерновых – более 27 миллионов тонн, в том числе: пшеницы – 22732,1, кукурузы – 482, ячменя – 2593, риса – 347, сои – 133, подсолнечника – 409, рапса – 149, хлопчатника – 336, картофеля – 3076, овощи – 2878, кукурузы на корм – 1053, кормовых (корнеплодные, бахчевые) – 279, яблок – 115 тыс. тонн.

В настоящее время государство продолжает предпринимать серьезные усилия по развитию аграрного сектора. Так, из средств республиканского бюджета на развитие АПК в течение 2007–2011 гг. было направлено 1 571,9 млн. тенге, из которых на долю субсидий пришлось 25,9% или 407 млн. тенге. Также за последние 6 лет (2006–2011г.) через финансовые организации, входящие в состав АО «НУХ «КазАгро» было выдано кредитов или приобретено оборудования в лизинг на сумму в 515,5 млрд. тенге. В стратегии

«Казахстан – 2050» глава государства в рамках новой Программы развития агропромышленного комплекса до 2020 года поставил перед правительством задачу – увеличить к 2020 году объем государственной поддержки сельского хозяйства в 4,5 раза. И это направление отвечает современным требованиям к регулированию данного сектора в целях повышения его конкурентоспособности на мировых рынках.

В своем Послании народу Казахстана «Казахстанский путь – 2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее» Президент Н.А. Назарбаев отметил: «Важно скорректировать и усилить тренд инновационной индустриализации. Важно обеспечить перевод на инновационные рельсы агропромышленного комплекса. На земле должна работать прежде всего те, кто внедряет новые технологии и непрерывно повышает производительность, работает на основе лучших мировых стандартов».

В АПК Казахстана, как и в других отраслях народного хозяйства, в процессе развития рыночных отношений происходит формирование многоукладной экономики, базирующейся на многообразии форм собственности и хозяйствования. В этой системе приоритетное место

занимают малые предприятия, призванные стать одним из важных и перспективных форм предпринимательства в агропромышленном секторе страны.

Поэтому глава государства особо подчеркнул, что для развития малого и среднего бизнеса нужны комплексные решения по законодательному укреплению института частной собственности. Он отметил, что малый бизнес должен стать семейной традицией, передаваемой из поколения в поколение. По его глубокому мнению – малый и средний бизнес должен развиваться вокруг новых инновационных предприятий.

Опыт стран с развитой рыночной экономикой свидетельствует о том, что малое предпринимательство выполняет важнейшие функции в национальной экономике: обеспечивает с собой механизм воспроизводства рыночных отношений через балансирование спроса и предложения, производит более половины общенационального продукта, создает новые рабочие места, оказывает значительное внимание на активизацию человеческих ресурсов и инновационной потенциал.

Об этом говорил Президент в своем Послании народу Казахстана: «Малый и средний бизнес – это прочная экономическая основа нашего Общества Всеобщего Труда». Использование диверсификации как инструмента управления экономикой стало более актуальным в связи с тем, что ближайшие годы Казахстан должен вступить в ВТО. Для этого необходимо производить конкурентоспособную, качественную сельскохозяйственную продукцию и продовольствие, пользующиеся спросом на мировом рынке. При этом нужно добиваться устойчивого функционирования рыночных субъектов в условиях изменения конъюнктуры рынка продовольственных товаров. Диверсификация сельскохозяйственного производства служит действенным методом регулирования воспроизводственного цикла и снижения степени риска в работе хозяйствующего субъекта. Следовательно, реализация стратегии диверсификации носит комплексный характер, затрачивая разные стороны деятельности организации.

В дальнейшем целенаправленная и научно-обоснованная диверсификация в производстве позволит улучшать культуру земледелия, внедрять высокопродуктивные сорта сельхозкультур и породы скота. Кроме этого, для сохранения устойчивого развития сельскохозяйственного производства следует использовать зональную специализацию отраслей растениеводства и животноводства. Это даст возможность сохранить рост производства и повысить конкурентоспособность производимой продукции.

В частности, для производства высококачественного зерна пшеницы более благоприятных условий, чем на севере Казахстана нет. Поэтому здесь целесообразно сосредоточить 75-78% общего и 90% экспортного зерна. Вокруг крупных городов целесообразно развивать молочное скотоводство, свиноводство и птицеводство. Для развития молочного и мясного скотоводства необходимо шире практиковать работу по качественному улучшению местных пород скота путем скрещивания. В свиноводстве производство должно быть ориентировано только на внутренний рынок. Производство мяса птиц и яиц должно быть ориентировано на удовлетворение спроса внутреннего рынка и вытеснение импорта. Население потребляет 49,3 тыс. тонн мяса и 1457 млн. штук яиц. Из них доля импорта составляет, соответственно – 19,9 тыс. тонн и 158,6 млн. шт., т.е. 40,4% и 10,9%. При этом во всех регионах Казахстана должны развивать племенное животноводство.

Диверсификация является апробированным мировой практикой способом приспособления рыночных субъектов к изменяющимся условиям рынка и его конъюнктуре. Для достижения устойчивого развития аграрного сектора необходимо разработать стратегию диверсификации отраслей агропромышленного комплекса. В основу разработки стратегии диверсификации следует придерживаться следующих принципов:

- оптимальное размещение производства основных видов продукции с благоприятными природно-экономическими условиями;
- использование преимуществ специализации рыночных субъектов на производстве основных видов продукции;
- рациональное сочетание основных отраслей с дополнительными;

- развитие кооперативных форм хозяйствования, обеспечивающих эффективное использование ресурсного потенциала и преимуществ крупных производств;
- перевод предприятий и смежных отраслей на индивидуально-инновационную технологию, что будет способствовать формированию условий для развития интеграционных связей как основа развития диверсификации.

Диверсификация сельскохозяйственного производства позволяет, без значительных капитальных вложений, более полно использовать природные ресурсы и сложившийся производственный потенциал, ускорить темпы роста и в конечном счете, повысить экономическую эффективность аграрного сектора. Для этого необходимо создавать и поддерживать благоприятные условия, совершенствовать законодательную базу на уровне госрегулирования и господдержки диверсификации производства отраслей агропромышленного комплекса Республики Казахстан.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Назарбаев Н.А. «Стратегия становления и развития Казахстана как суверенного государства». – Алматы, 1992.
2. Назарбаев Н.А. «Послание Президента РК Назарбаева Н.А. народу Казахстана за 2002–2014 годы». – Астана.
3. Государственная программа по форсированному индустриально-инновационному развитию Республики Казахстан на 2010–2014 г. Указ Президента Республики Казахстан от 19 марта 2010 года № 958.
4. Есполов Т.И., Керимова У.К., Нигай Б.Н. Экономика и менеджмент в аграрном секторе Республики Казахстан. – Алматы, 2007.
5. Мадиев Г.Р., Керимова У.К., Нигай Б.Н. и др. Рекомендации по стратегии диверсификации сельскохозяйственного производства в целях устойчивого продовольственного обеспечения населения Республики Казахстан. – Алматы, 2007.
6. Заманбеков Ш.З. Современное состояние технических средств в АПК Республики Казахстан в условиях рыночного хозяйства. Проблемы формирования рыночных отношений в Республике Казахстан. Сб. научн. Трудов / Под общ. ред. д.э.н., проф. Сапарбаева А.Д. – Алматы: Фараб, 2000. – С.169-172.
7. Заманбеков Ш.З. Оптимизация структуры АПК РК. Актуальные направления развития экономики Республики Казахстан. Сб. научн. трудов. – Алматы: АЭУ, 2001.
8. Сабденова Ж.О. Формирование и развитие малого предпринимательства в АПК РК. – Алматы, 2002.
9. Тынысбеков Р.И. Проблемы эффективного развития агропромышленного производства Казахстана. – Алматы, 2010.
10. Сайт газеты «Капитал», 28.11.2007.

ТҮЙІНДЕМЕ

*Заманбеков Ш.З., э. г. к., доцент, Нигай Б.Н., э. г. к., доцент,
(Алматы қ., Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті)*

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АГРОӨНЕРКӘСІПТІК КОМПЛЕКСІН МОДЕРНИЗАЦИЯЛАУ МЕН ИНДУСТРИАЛДЫ-ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАМУ ТУДАҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Ғылыми мақалада Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенінің өзекті мәселесі ретінде индустриалды-инновациялық дамуы мен жаңғыруы қарастырылады. 2016–2019 жылдары агроөнеркәсіптік кешеннің индустриалды-инновациялық бағытпен дамуына толық көшіру туралы ұсыныс берілген. ХХІ ғасырдағы Қазақстанның басты индустриалды-инновациялық және әлеуметтік жаңғыртуы ретінде шағын және орта бизнестің дамуына көңіл бөлінген.

Түйін сөздер: индустриалды-инновациялық дамыту, әлеуметтік модернизациялау, ғылымға бағытталған экономика, урбанизация, өндіріс, өндіріс пен өнімнің бәсекеге қабілеттілігі, орта және ұсақ бизнесті мамандандыру және диверсификациялау, АӨК.

SUMMARY

Sh.Z. Zamanbekov, candidate of economic sciences, associate professor

*B.N. Nigai, candidate of economic sciences, associate professor
(city Almaty, Kazakh State Women's Teacher Training University)*

PROBLEMS OF INDUSTRIAL INNOVATION DEVELOPMENT AND MODERNIZATION OF AGRICULTURE OF KAZAKHSTAN

Actual problems of industrial and innovative development and modernization of agro-industrial complex (agrarian and industrial complex) of the Republic of Kazakhstan are considered in the scientific article. Development of infrastructure of agrarian and industrial complex by ensuring its transfer to industrial and innovative rails for 2016-2019. Problems of developing small and middle-sized business, as main instrument of industrial-innovative and social modernization of Kazakhstan in XXI century.

Keywords: industrial-innovative development, social modernization, knowledge-based economy, urbanization, manufacturing, production and product competitiveness, specialization and diversification of SME, agriculture.

UDK 316K 22

THE KAZAKH DIASPORA: HISTORICAL BACKGROUND

A. Kaliyeva, Candidate of Sociological Sciences,

R. Saurbaeva, Senior teacher

(Kazakh State Women's Teacher Training University)

Annotation: The authors analyzed the meaning of the definition of «Diaspora». Based on the works Mendikulova G. discusses the history of formation of the Kazakh Diaspora (XVIII) and its current situation, both in Kazakhstan and abroad.

Keywords: diaspora, voluntary migration typology.

During last two decades international relations in the World Community were complicated by increasing of the large-scale inter ethnic conflicts, very often growing to a war. That is why importance of research historical and contemporary roots of these events is actually and obviously. In current international relation studies, ethnic pluralism takes a very important place. Now we talk about one of categories of ethnic pluralism: Diaspora, which influence to international relations because it could be a source of either international or inter ethnic conflicts.

The global Kazakh population in 1999-2000 exceeded 12 million, with some 8 million in Kazakhstan, another 1.5 million in China, more than 800 thousand in Russia, 1.5 million in Uzbekistan, 80 thousand in Mongolia, and rest are in various other countries. According to, which was compiled on the basis of several statistical studies and research Gulnara Mendikulova, among these 4 million Kazakhs who live abroad about 800 thousand are the Kazakh Diaspora, the rest are Irredenta. Irredenta is an ethnic group, occupying its own lands, which as a result of conquests or annexations of territories belong to the neighboring countries of its motherland. The Irredenta does not move, they were separated from the main body of their ethnic group by state borders. In the case of the Kazakhs, we have both Irredenta and Diaspora in Russia, China and Uzbekistan. In Russia the Kazakh Irredenta is settled in Astrakhanskaya, Kurganskaya, Volgogradskaya,

Orenburgskaya, Omskaya, Chelyabinskaya, and Gorno-Altayskaya Autonomous oblasts. The representatives of the Kazakh Diaspora in Russia live in Moscow and St. Petersburg. The Kazakh Irredenta in Russia was created by colonial conquests of the Tsar's policy during 16th - first decade of the twentieth centuries, and national state territorial division of Kazakhstan and Central Asia in 1925 in the Soviet period.

In China the Kazakh Irredenta lives in Sinkiang-Uighur Autonomous Region and the same Diaspora settled in the central areas of China. The Kazakh Irredenta in China was created by the historical events in 18-19th centuries, in consequences of the State-territorial division in Central Asia between Russian and Chinese empires in the second part of the 19th century.

First of all about the definition of a Diaspora and then consider some typologies concern to it. According to the definition given in «Modern Diasporas in International Politics», edited by Gabriel Sheffer: «Modern Diaspora are ethnic minority groups of migrant origins residing and acting in host countries but maintaining strong sentimental and material links with their countries of origin - their homelands»[1]. In typology of a Diaspora we have a few variations. In 1976 on the pages of American Political Science Review, J. Armstrong offered one of the first typology of a Diaspora: mobilized and proletarian. Representatives of ethnic groups played or play significant role in external affairs of a recipient country define as mobilized Diaspora. In the history Greeks and Armenians in Ottoman Empire, Germans in Tsar's Russia could be to account as a mobilized Diaspora. Current representatives of mobilized Diasporas having important economical and organizing resources could influence and give some support to governments of recipient country both internal and external problems. Proletarian Diasporas is a product of labor migration from (very often) rural areas of developing or middle developing countries into western ones. Having being labor migrants they could not influence to government's acts. In case of the Kazakh Diaspora, it could be account as mobilized one in Turkey in 1970-1980s, and as proletarian - in Western European countries and America since 1960s till present.

But from the point of view Gulnara Mendikulova this typology is not enough for describing of nature of a Diaspora, because other types of migration population did not include there, such as: professional migrants (scholars, musicians, etc.). That is why the Armstrong's classification does not work completely. In 1993 in the article —Ethnic Diasporas: A Treat to Their Hosts? by G. Sheffer, on the base of researches of J. Armstrong, M. Miller, R. Rogers,

M. Weiner, M. Esman and others, the following classification of a Diaspora was given: classic, new and incipient. This typology does not consider both character and cause of migration formed a Diaspora in recipient country. So, according Shefer's typology, Jews and Armenians are classic Diaspora, representatives of labor immigration - new and remains, who arrived to a recipient country not so long ago (especially, after any conflicts) are incipient one. There are no comments to this unserious typology. In his 1997 monograph Global Diasporas, Robin Cohen proposes the following typology, which classifies Diasporas into five distinct groups: victim, labor, and trade, imperial and cultural. While Cohen's model offers new classifications of Diasporas, his attempt to place Diasporas into only one of these groups problematic. This is because Diasporas have the potential to be in any of the five groups, and often have elements of more than one at a time.

Gulnara Mendikulova shows that the Kazakh Diaspora can be classified as a victim, labor, trade and cultural Diaspora. Indeed, throughout its history, Kazakhs have been political and war refugees as well as labor, trade or cultural emigrants. Robin Cohen in «Global Diasporas» wrote about diaspora: «I identified the Jewish, Palestinian, Irish, African and Armenian Diasporas as the principal ones that can be described with the preceding adjective of «victim» [2]. But all peoples in different times (historical periods) had trauma, after which a part of them escaped from home country. This book was published in 1997, at the period when we could not define Jewish and Armenian Diasporas as victims and by Robin Cohen's classification, especially Jewish Diaspora is ones imperial (in context with Palestinian problems). In modernity, in particular, during last decade many historical tragically events took and take places in the World, which, in their turn, created or developed diasporas. Why only these peoples? Universal history has many examples of «the principal» victim «Diaspora». For example, Crimean Tatar's Diaspora which was deprived its own

lands on Crimean peninsula during consequently the Russian Empire policy. Why he did not include in this list: Indian, Chinese, former Yugoslavia and Soviet Union people's Diasporas and many others.

Any Diaspora is a victim of a war, ecological catastrophe, internal and external policies, and ruined economical system in a home country or, at the end, its own ambitions. Any Diaspora takes multiple forms and changes its character over time. That is why, the typology, which was proposed by Robin Cohen does not work completely, when he adds ethnic belonging to. The Kazakh Diaspora was or is a victim, labour, trade and cultural, because at different times in several countries and the Kazakhs were or are political and war refugees, labour, trade or cultural emigrants. Diaspora is created by migrations usually in untraditional, alien environments. In the Western historiography of Migration there are two types of it: Forced and Voluntary Migrations of the Kazakh Diaspora. Every migrant population could be divided into two parts. The first part is those who escape from violence. The second one makes voluntary decision to migrate: they have a right and opportunity of choice: to stay or leave their homeland. The firsts have the right, but do not have the opportunity. As a result, it is very important to research the reasons of man choice, when he/she decides to leave home country and migrate to another one. These reasons could be described as «push» or «pull» aims: «from what» and «for what» a man needs to change his life and make a fresh start. It is not a voluntary decision; it is necessity, which very often is connected with his security and well being. It is not a sightseeing tour; it is stark reality, which challenges his survival. Reasons of migration could be political, economical, religious, cultural, ecological and etc.

The Kazakh Diaspora was created by forced and voluntary long distance migrations, for permanent time, with crossing of international borders, by the political, economical and religious causes. All Kazakh Diaspora movements were characterized by either mass or individual migrations. Forced Kazakh Migrations or Victim Diaspora Mass Kazakh migration was always forced ones and usually took place in eastern countries. In the process of the forced creation of the Kazakh Diaspora, there are two separate fields/blocks of study: First - Kazakh emigration from Kazakhstan to neighboring countries, and further resettlement in the World in 18-20th centuries, and 2 - Kazakh exodus from Sinkiang in 1940-1950s. There were: Kazakh- Oirats wars within the first part of the 18th century; numerous uprisings against Russian expansion and colonization of Kazakhstan in 18-19th centuries; the National-Liberation movement 1916 against Russian rule in Kazakhstan and Central Asian region; the establishment of the Soviet rule in Kazakhstan; the Collectivization (1929-1932); The Second

World War.

The first Kazakh exodus from Kazakhstan took place in the spring of 1723, when the Oirats surprised the peaceful Kazakh auls (villages) attacked and massacred many people, entire Kazakh clans and tribes were completely destroyed. Other Kazakhs were forced to leave their homes and flee to Bukhara and Khiva khanates and Badakhshan area in Pamir. Under the rule of Tsars in 18-19th centuries, there were several Kazakh emigrations following the defeats of numerous Kazakh uprisings against Russian conquest and Tsarist policy in Kazakhstan that promoted giving the best land to Russians. Kazakhs emigrated to China, Bukhara, Khiva, Afghanistan and Iran.

The 20th century was a generator of historical events, to which consequences the forced Kazakh Diaspora was developed. In 1916 the biggest national-liberation movement in Kazakhstan and Central Asia began, where Kazakhs fought against the Russian Government's effort to conscript Kazakhs for labor battalions behind the front of the First World War. This armed rebellion resulted in the massacre of several hundred thousand Kazakhs, and more than 300 thousand Kazakhs and Kyrgyzs fled to China. Later, the Bolsheviks established control and many Kazakhs refused to accept their hegemony; eventually they emigrated to the South and the East, finally crossing the frontiers of Afghanistan, Iran, and China. They also fled to France and Turkey. Collectivization in the Soviet period resulted in gross human tragedy for the Kazakh population and devastated the Kazakh nomadic economy. Thousand of nomadic families were forced into collective encampments where their animals often starved to death for lack of adequate grazing. The Kazakh livestock starved, hence the people starved. During only three years of the

collectivization, from 1929 to 1933, nearly 2 million or 52% of total Kazakh population was lost. 42% were killed by hunger, and 10% of Kazakhs also fled to other regions, including Xinjiang in China, Iran, Afghanistan, Uzbekistan, Russia and Karakalpakistan. What happened to the Kazakh people was an example of genocide.

World War II uprooted and displaced enormous numbers of people across the globe. From this period, there are two interesting developments of the Kazakh Diaspora evolving out of the capture of Kazakh soldiers by the Nazis. Kazakhs took participated to the Second World War in 1941, after the aggression Nazi Germany to the Soviet Union. The Nazis captured some of them in the early years of the war. As prisoners of war, Kazakhs were first concentrated in large transitional/concentration camps, and subsequently, were distributed among smaller work camps in Germany and German-occupied territories. There were two ways there: To joined to the resistance movement on these territories, for example, in France, where about 350 Kazakhs fought with Nazis, as members of the French Resistance movement in 1944-1945 near the town of Toulouse; Or another way: to stay without initiatives in prisoner camps and wait for the solution of their fates. In such a manner, the «Turkestan Legion» was a group that formed in German concentration camps, since the end of 1941, especially, for participating in the fronts of the Second World War, against the Soviet Union. Kazakhs were largest group in the Legion, after Uzbeks and numbered about 420 thousand there. After the defeat of the Nazi Germany in the Second World War, Turkestan legionaries were kept in the concentration camps, in particular in Dahau. After the checking a part of them returned the Soviet Union, but many of them decided to leave in the West. To the Selection Committee, they said that they are Turks, as a result, were moved to Turkey. There were about 20 Kazakhs, former prisoners of war, and then Turkestan legionaries in 1950s in Turkey.

Kazakh Exodus from Eastern Turkestan in 1940-1950s. One of the most heroic stories to be told in Central Asia is that of the fate of the Kazakhs in Eastern Turkestan. According to the Chinese census of 1937-1943, about half a million Kazakhs lived in the country between the Altai Mountains and the borders of the Northwest Tibet known as Eastern Turkestan (now called Sinkiang). There are two major developments whereby Kazakhs were driven from Sinkiang. First, the local Chinese governor Shen Shin Tsai encouraged Han-Chinese peasants to settle on lands occupied by Kazakhs. As a result, many were forcibly deported from their ancestral home in the Altai Mountains region. There was a real reason, why Kazakhs took participation in the many uprisings against Chinese authorities, and after defeat more than 18 thousand of them were forced move to India, via Tibet in 1939-1941. The second major Kazakh exodus took place after 1949 when the Chinese Communists established control and a prolonged-armed resistance forced Kazakhs to leave Eastern Turkestan in 1951. After crossing the sands of the Lopnor desert and snow summits of Tibet Mountains, the Kazakhs arrived in India and Pakistan. With few material assets, their economic livelihood was not easy and the Indian Government would not allow them permanent settlement until 1952. On the other hand, the Turkish government enthusiastically supported the Kazakh Diaspora, ultimately giving permission for 1,850 Kazakh political refugees to settle permanently in Turkey. With the help of the Kashmir and Indian Governments as well as the United Nations, World Church Service, National Council of Churches of Christ in the United States, the Kazakhs were able to leave Kashmir and resettle in Turkey from 1952 to 1956. All of these events – from the initial onslaught of the Oirats in the eighteenth century until the forceful expulsion of the Kazakhs from Eastern Turkestan by the Chinese Communists – certainly distinguish the Kazakh Diaspora as a victim Diaspora. And we could to stress that till the end of 1950s the Kazakh Diaspora was created by mass forced migration.

Voluntary Migrations of the Kazakh Diaspora or Labor, Cultural and Trade Diaspora When the Kazakhs moved to the West their movements are characterized by individual and voluntary migrations. Since 1960s the Kazakh Diaspora is characterized by voluntary migrations of individuals. It was a new trend in the development of the Kazakh Diaspora. The Kazakhs, as a component of the Turkish labor immigration movement, came to the West, primarily as manual laborers. Today, the Kazakh Diaspora in the West consists of office employees in large corporations, hotels, and various other service industries. Many Kazakhs have their own businesses.

About one third of them have manufacturing businesses in the Western European countries and in the United States. In 1990s there are many examples of Kazakh scholars, artists, and musicians who left Kazakhstan for work in the West, according to invitations of the Western governments.

In the case of the Kazakh Diaspora now it is good observed two tendencies: Attempts to preservation and development its ethnic identity in the conditions of alien living in the West or Repatriation to Kazakhstan. These tendencies became more active after 1991, when Kazakhstan declared its independence. Who decided to leave/live in the West, first of all, tried to stop the process of acculturation. It took place on early stages of Kazakh coming to Turkey, for example. First step was made in a family. Kazakhs taught their children to speak in Kazakh, to know Kazakh traditions. Mono-ethnic marriage was stimulated. Outside the family, Kazakhs began organized the cultural ethnic centers. For example, in the UK Kazakh Cultural Center was established in 1992. There are a few specifics of the Kazakh Diaspora in the West. Anywhere and always they were/are ethnic minority group; they have small numbers in a host country, which is not more than a few hundred families; they never played/play significant role in political elite activity of a host country; Representatives of the Kazakh Diaspora usually live in urban zone, which gives them good opportunities for job and education. They had/have great adaptation abilities, which usually help them to live and act in new environment successfully, such as: good and very quick language skills/knowledge; very short period of adaptation to alien climatic environment. But at the same time they have very strong Kazakh identity, which is displayed in Kazakh traditions, celebrations and customs in living activity. Now, after 1991, the Kazakh Diaspora has strong sentimental and maternal links with the Republic of Kazakhstan, which was impossible in the Soviet period. Another Kazakhs returned to Kazakhstan, where especially for them the conditions were created) [3, 4].

In conclusion, nevertheless it is clear that the Kazakh Diaspora, throughout its history, included elements of the victim, labor, trade and cultural diaspora introduced in Robin Cohen's recent work. These new classifications of diaspora give us new tools to critically examine diaspora around the world. Although they should be seen not as mutually exclusive, as Cohen argues, but rather that these classifications exist in combinations and multiple forms.

REFERENCES

1. Modern Diasporas in International Politics. Edited by G. Sheffer. – London & Sydney, 1986.
2. Cohen Robin. Global Diasporas. - London, 1997. – P. 31.
3. Mendikulova G. Repatriation into Kazakhstan. – University of Toronto, 2000.
4. Mendikulova G. The Kazakh and Korean Diasporas: Comparison of Typology//<http://iacd.or.kr/pdf/journal/06/6-8.pdf>.

ТҮЙІНДЕМЕ

*Калиева А.А., с. з. к., Саурбаева Р., аға оқытушы
(Алматы қ., Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті)*

ҚАЗАҚ ҰЛТ ӨКІЛДЕРІ: ҚАЙНАР КӨЗІ

Автор Мендіқұлова Ғ. «Дияспора» мақаласында Қазақ ұлтының тарихи шиеленісі ХҮІІІ ғасыр мен шет ел және Қазақстандағы нақты жағдайын қарастырып сараптаған.

Тірек сөздер: дияспора, еркіндік миграциясы, типология

РЕЗЮМЕ

*Калиева А.А., к.с.н., Саурбаева Р., старший преподаватель
(г. Алматы, Казахский государственный женский педагогический университет)*

ДИАСПОРА КАЗАХСТАНА: ИСТОКИ

В статье авторами проанализировано значение дефиниции «Диаспора». На основе работ Мендикуловой Г. рассмотрена история становления Диаспоры казахов (XVIII в.) и ее современное положение, как в Казахстане, так и за рубежом.

Ключевые слова: диаспора, добровольная миграция, типология.

ӘОЖ 930.25

«МӘДЕНИ МҰРА» МЕМЛЕКЕТТІК БАҒДАРЛАМАСЫНЫҢ НӘТИЖЕЛЕРІ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҒЫЛЫМ МЕН БІЛІМДІ ДАМУДАҒЫ РӨЛІ

*А.Т. Қаипбаева, т. г. к., қау. профессор м.а.
(Алматы қ., Қазақ мемлекеттік
қыздар педагогикалық университеті)*

Аңдатпа: Мақалада еліміздің мәдени мұрасын жинақтауға, мемлекеттік тілде гуманитарлы білім қорын, тарихи-мәдени және сәулет ескерткіштерін қалпына келтіруге, ұлттық әдебиет пен жазудағы көпғасырлы тәжірибені біріктіре зерттеудің бірыңғай жүйесін қалыптастыруға бағытталған «Мәдени мұра» бағдарламасының қабылдануының себептері, басты мақсаты мен міндеттері, барысы, нәтижесі айқын баяндалған. Бағдарламаны жүзеге асыру барысында ғылыми айналымға енбей қалған еңбектер қайта қаралып, бүгінде ғылымға үлес қосарлықтай құндылыққа айналғандығы сандық көрсеткіштер арқылы дәлелденеді. Төл тарихымыздың жазба деректері арнайы ұйымдастырылған ғылыми-зерттеу экспедициялар нәтижесінде елімізге жеткізіп, рухани игілігімізге айналғандығы сөз болады. Республикада мәдениет мекемелерінің көбеюі, тарихи және мәдени ескерткіштердің жасалуы маңызды орынға ие болғандығы және қоғамдық-гуманитарлық ғылымдар саласында ғалымдар халқымыздың сан ғасырлардағы мәдени мұрасын, асыл қазыналарын жоғары теориялық жағынан талдап, зерттегендігі айтылады.

Түйін сөздер: Мәдени мұра, мемлекеттік бағдарлама, рухани игіліктер, тарихи ескерткіштер.

Әр халықтың өзі жүріп өткен тарихы мен қалыптастырған мәдениеті бар. Сондай-ақ оны баға жетпес ұлттық қазынаға айналдыру, рухани кемелдендіру жолдары да әрқилы. Еліміз тәуелсіздік алғалы қол артқан қоғамдық-саяси және әлеуметтік-экономикалық жетістік пен мемлекеттілікті баянды етпекке әрі келешектегі ел тұтқасы жастардың санасын дамыту үшін тек материалдық игілікті ғана мансұқ ету жеткіліксіз. Олардың бойына ата-баба дәстүрі мен ел-халқының тарихын қастерлеуге, ал ең бастысы, отансүйгіштікті нығайту үшін ұлтының рухани-мәдени құндылықтарын сіңіру қажет. Осы тұрғыдан алғанда, тарихымыз бен мәдениетіміз тәуелсіздік жылдары жан-жақты дамып, қаржыландыру жағынан да үлкен демеу тапты. Соның бір айғағы ретінде еліміздің өткен тарихын ұрпақ санасына сіңіру үшін «Мәдени мұра» бағдарламасы қабылданды. Бағдарламада: «Тәуелсіздіктің тарихи кезеңінің қысқа ғана мерзімінде Қазақстан территориясындағы мемлекеттілігіміздің рухани ұрпақтар жалғастығын, өткен ғасырлар байланысын, ата-бабалар сабақтастығы мен салт-дәстүрлерін көрсететін жалпы адамзаттың тарихи-мәдени және өркениетті үрдістердің толыққанды құрамдас бөлігі ретінде еліміздің үлкен мәнді дамуының қолдауына ие болды», – деп көрсетілді.

Сондықтан да «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасы еліміздің тарихи-мәдени мұрасын зерттеуге, сақтауға, жаңғыртуға және тиімді пайдалануға бағытталған кешенді іс-шараларды іске асыруды қамтамасыз ету қажеттігінен туындаған. Оның басты мақсаты, Президент Н.Ә. Назарбаев атап көрсеткеніндей, «ұлттың бет-бейнесі, рухани болмысы, жаны, ақыл-ойы, парасаты» болатын мәдениетті ашып беру, ұлтымыздың өркениеті мен мәдениетін, оның тарихын ұлықтаған ұлы тұлғалардың үлесін танытатын мәдени мұраны сақтаудың, қазақстандықтардың рухани кемелденуінің өркениет көшінен кейін қалмауын қамтамасыз ету» [1].

Яғни, «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасы – мәдени, экономикалық және әлеуметтік капитал, жалпыадамзаттық мәдениеттің құрылымдық бөлігі, этнос, қоғам, адам парасатының дамуы мен құрылуының бастауы, тарихи естеліктердің маңызды қоймасын жасау және қорғау бағдарламасы. Ежелгі тарихтың негіздерін бүгінгі күнмен қосатын жолды құрап, уақыттың үзіліссіз байланысын көрсететін адамзатқа қажетті көп қырлы қоғамның тарихи тәжірибесін зерттейді. Мәдениеттанушылар мен ғалымдар бұл бағдарламаны еліміздің кешегісі мен келешегін хаттап, әншейін тізбелеп қоя салар кезекті шара емес, ғаламдық маңызы зор, демек, қазақ мәдениетінің әлемдік мәдениетте таласы бар екендігін танытатын құбылыс болатындығы туралы салмақты пікір айтып қалып жүр. Оқымыстылар мен зиялылардың пікірінше мәдениеттің, ғылымның, философияның, әдебиеттің ең үздік үлгілерінің қазақ тілінде жарық көруі мен халқымыздың бай мұрасы мен жетістіктерін орыс және Қазақстанда өмір сүретін жекелеген этникалық ұлт өкілдерінің тілдеріне аудару – ұлтымыздың рухани мұрасын солар арқылы бірте-бірте әлем жұртшылығына таныту болып табылады. Осыған байланысты жадымызды жаңғыртуға арналған қазақтың тарихы мен мәдениетіне, тағдырына қатысты қаншама «ақтаңдақтар» ашылып, мұрағат түкпірінде шаң басқан жәдігерлеріміз жарыққа шықты. Аталмыш бағдарламаның міндеті осы мұраларды зерттеп қана қоймай, оларды пайдаға асыру мәселелеріне көбірек назар аудару керек [2.5446.].

«Мәдени мұра» бағдарламасын қолға алғалы бері ғылым саласында ашылмаған, жазылмай қалып жүрген көптеген ғылымға үлес қосарлық құнды еңбектер аударылып, жарыққа шыққаны да баршаға белгілі. Мысалы, қазақ халқының тарихи-мәдени мұраларының әлемдік мәдени мұраларымен бірге терезесі тең екендігін осы аз уақыттың ішінде дәлелдеп шықтық.

Мемлекеттік «Мәдени мұра» бағдарламасы бойынша тарихтың палеолит заманына жататын Оңтүстік Қазақстан облысы Түркістан мен Кентау қалаларының маңындағы Қошқорған-1 мен Шоқтас-1 кешендерінде қазба жұмыстары жүргізілді. Айта кету керек, палеолиттану тарихнамасында алғашқы ескерткіштің өзіндік орны бар. Себебі, онда қазба жұмыстары XX ғасырдың орта тұсында басталған болатын. Ескерткіште қазба жұмыстарын әр жылдары О. Беляева, О. Артюхова, Б. Аубекеров т.б. мамандар жүргізіп, палеолит заманына жататын тас құралдарын, сүйек құралдарын тапқан. Кейіннен өткен ғасырдың соңғы жылдары мен осы ғасырдың бас кезінде Қазақстан-Ресей біріккен археологиялық экспедициясының отрядтары қатарынан бірнеше жыл далалық қазба ісін жүргізіп, палеолитке жататын толымды материалдар жинастырды. Нәтижесінде отрядтарда жұмыс істеген археологтар микроиндустриялды тас құралдарының кешендерін анықтады, яғни тас құралдарын жасауда шағын тастар негізге алынғандығын дәлелдеп көрсетті. Мұндағы шеті қатып-семген травертиналармен қоршалған «фонтанды» ескерткіштер (6 дана) аясын анықтап, олардың Еуразия палеолитіндегі рөлін нақтылады. Ал Ж.Қ.Таймағамбетов басқарған Қазақстан тас дәуірі ескерткіштерін зерттеумен шұғылданатын археологиялық экспедицияның 2004–2006 жылдардағы маусымдық жұмыстары алынған нәтижелердің растығын тағы да нақтылай түсті [3]. Бұрынғы нәтижелерге қосымша тас құралдары алынып, олардың техникалық-типологиялық сипаттамасы жасалды. Мезолиттен бастап энеолитке дейінгі тарихи дамуды көрсететін ескерткіштердің бірі Павлодар облысындағы Екібастұз қаласынан 50 км батысқа қарай өзімен аттас өзен жағасындағы Шідерті-3 көпқабатты тұрағы болып табылады. Бұл кешенді 1989 жылдан бастап Павлодар археологиялық экспедициясы

зерттеп келеді. Бірақ мұндағы зерттеулер жүйелі түрде жүргізілмей келді. Тек 2004 жылы қабылданған мемлекеттік «Мәдени мұра» бағдарламасының арқасында ғана ескерткіште жүйелі түрде жұмыстарды жүргізуге мүмкіндік алынды. Тұрақтың 3-6 мәдени қабаттарынан, жалпы ауданы 240 шаршы метр алаңнан сан алуан заттар (тас құралдары, өндіріс қалдықтары, сүйектер, қыш ыдыстарының фрагменттері т.б.) аршып алынған [4].

Энеолит дәуіріне жататын ескерткіштер де мемлекеттік «Мәдени мұра» бағдарламасы бойынша зерттелді. Солардың бірі де бірегейі – 1980 жылы ашылған Ботай қонысы. Бұл қоныс аумағы жағынан 15 га жерді алып жатыр. Маусымдық ізденістер барысында энеолит кезеңінде далалық шаруашылық-мәдени тип қалыптасқандығын айғақтайтын 300 мыңдай артефактілер, мал сүйектері табылған, 100 шақты баспана орындары ашылған. Табылған сүйектердің 99,9 пайызы жылқы малынікі екендігі анықталған. Қатарынан екі-үш жыл қазба жұмыстары жүргізілгеннен кейін-ақ ескерткіштің өзіндік бір қайталанбастығы анықталды. Мұның бәрі 1983 жылы В.Ф.Зайбертке жиыстырылған материалдар негізінде Ботай мәдениетін бөліп көрсетуге мүмкіндік береді. Аталмыш бағдарлама арқасында ширек ғасырға жуық атқарылған археологиялық жұмыстар қорытындыланды. Болашақтағы ізденістер мен атқарылатын жұмыстар бағыты нақтыланды. Қазіргі таңда Ботай қонысы мемлекеттік ұлттық табиғи

«Көкшетау» саябағына енгізілген. Мұның өзі ескерткіш материалдарын қастерлеп ұстауға, көненің көзін келешек ұрпаққа жеткізуге мол мүмкіндік береді. Яғни, бұл 2004-2006 жж. арналған Қазақстан Республикасының мемлекеттік «Мәдени мұра» бағдарламасының «елдің мәдени мұрасын қорғау және тиімді пайдалану» сынды негізгі мақсатына сай келеді. Мәдени қабаттарының ерте кезеңі энеолитке дейін баратын Тоқсанбай қонысында да бағдарлама аясында қазба жұмыстары жанданған. Бұл ескерткіш Маңғыстау облысы, Бейнеу ауданындағы Тұрыш ауылынан солтүстік- шығысқа қарай 120 км жерде орналасқан. 1997 жылдан бері Археология институтының Батыс Қазақстан археологиялық экспедициясы (жетекшісі З.С. Самашев) зерттеді [5].

Сонымен қатар аталмыш бағдарлама негізінде атқарылған тағы басқа игі шараларды атап өтсек: жалпы – 230, оның ішінде 79 аталым кітап шығарылған. Айталық, 100 томдық «Бабалар сөзі» топтамасының бай ауыз әдебиетімізді жинақтауға мүмкіндік берген 50-ге жуық кітабы, әлем әдебиеті кітапханасының 10 томдығы, қазақ әдебиеті тарихының 10 томдығы, қазақ халқының барлық философиялық мұрасының 20 томы, сондай-ақ қазақ өнерінің тарихы, қазақ музыкасының антологиясы, «Әдеби жәдігерлер» сериясы бойынша т.б. шыққан кітаптар бар [6.260].

Осы құнды еңбектерді ақпараттық технологияны пайдалана отырып, «Мәдени мұра» бағдарламасы бойынша шығып жатқан еңбектердегі ұлттық мәдени құндылықтар туралы мәліметтерді жинап, жүйелеп, білім алушылардың жас ерекшеліктеріне қарай іріктеп, дәстүрлі оқулық әдебиеттер мен мультимедиялық ресурстарға енгізуге болады. Сөйтіп ұлттық мәдени мұраларды білім мазмұнына енгізе отырып, осы салаларда біздің де ұрпақтарымыздың жаңа құндылықтар жасауына мүмкіндік тудыруға аға ұрпақ біздер міндеттіміз. Осы орайда да халқымыздың, төл тарихымыздың жазба деректері «Мәдени мұра» бағдарламасы негізінде алыс-жақын шет елдерде қалған ғылыми құнды мұралар елімізге әкелініп, зерделеніп, халқымызға ұсынылып отыр.

Мемлекеттік бағдарлама аясында жарияланған рухани игіліктерімізді атап өтсек, Қытай, Түркия, Моңғолия, Ресей, Жапония, Египет, Өзбекстан, Армения, АҚШ, бірқатар Батыс Еуропа елдеріне ғылыми-зерттеу экспедициялар ұйымдастырылып, ғылыми ортаға бұрын белгісіз болып келген Қазақстанның тарихы, этнографиясы, өнері туралы бес мыңға жуық қолжазба мен баспа басылымдары табылған. Олардың көшірмелері елімізге жеткізілді.

2009 жылдың соңына таман 39 республикалық, 6 мыңға жуық облыстық мәдениет ұйымдары, яғни, 164 мұражай, 3763 кітапхана, 2320 клуб, 50 театр, 58 кинотеатр мен театр, 458 киноқондырғы, 4 зоопарк, 2 цирк, 28 демалыс саябағы жұмыс істеді. 2007–2010 жылдар аралығында мәдени мекемелер саны 203-ке көбейді. Айшықты жылдар бедерінде 10 драмалық, сазды-драмалық, қуыршақ театрлары, Астана, Шымкент қалаларында опера және

балет театрлары ашылды. Елімізде жыл өткен сайын мәдениет мекемелері көбейіп, оған келушілер қатарының арта түскені қуантады.

Мәселен, 2006 жылы елордадағы мұражайларды 260,5 мың адам тамашаласа, былтыр олардың саны 380,4 мыңға жеткен. Театрлар мен кинотеатрларды қызықтаушылар саны да едәуір өскен. 2004–2006 жылдары 35 архитектуралық ескерткіштер қалпына келтіріліп, 30 археологиялық және 17 қолданбалы ғылыми-зерттеу жобалары жүзеге асырылды. Ежелгі және ортағасырлардағы Ұлы Жібек жолы бойындағы қалалар (Қойлық, Талғар, Қараспан, Түркістан, Сауран, Сарайшық, Жанкент т.б.) жайлы мәліметтерді және Отырар мен Бозұқ қалаларынан табылған қазба жұмыстарының нәтижелерін және Ежелгі Тараз қаласының Алматы мен Жетісуда сақтар мен үйсіндердің орналасуына қатысты деректер туралы көптеген мәліметтер алынды.

Республикада тарихи және мәдени ескерткіштердің тізімі жасалып, 218 республикалық, 11,5 мың жергілікті маңызы бар нысандар мемлекет қорғауына алынды. Өткен жылы Мәдениет министрлігі «Қазақтың 1000 дәстүрлі күйлері», «Қазақтың 1000 дәстүрлі әндері» жобаларын жүзеге асырды. «Мәдени мұра» бағдарламасы қолға алынғалы тарих, археология, этнография, мәдениет секілді сан алуан қатпарлы салаларды қамтитын 442 кітап бір миллион данамен жарық көрді. «Қазақфильм» киностудиясы қалпына келтірілген, жаңғыртылған тарихи, мәдени жәдігерлер жайлы 10 фильм қойды. «Ұлттық мұра» топтамасы аясында 20 кинофильм шығарылды. «Мәдени мұра» бағдарламасы шеңберінде жұмыс істеп жатқан көптеген ғалымдар мен мәдениет қайраткерлерінің жұмыстары аз емес, бірақ орындалуы тиіс жұмыстар одан да көп.

Атап айтсақ, мәдени мұраны зерттеу мәселелерін: САқатай, М.Х. Балтабаев, А.Сейдімбек, С. Қасиманов, Б.К. Байжігітов, Н. Шаханова, Қ. Жарықбаев, С.К. Қалиев, А. Қалыбекова, К.Ж. Қожантаева, М. Мұқанов, Ә. Нысанбаев, Ұ.М. Әбдіғапарова, А.П.Сейтешев, С.А. Қанапова, Ш.Ә. Ақбаева және т.б. еңбектерінде көрсетілген. Қазіргі кезде қоғамдық-гуманитарлық ғылымдар саласында зерттеу жүргізуді ғалымдар халқымыздың сан ғасырлардағы мәдени мұрасын, асыл қазыналарын жоғары теориялық биіктен талдап, ғылыми көзін ашуда. Ал Ш. Жұматаева, Е. Жұматаева,

І.Халитова, А.Құдиярова, Қ.Шалғынбаева, Р.Көшенова, А.Тұрсынова, Р.Үсенбаева, А.Елькеева т.б. ғалымдар жиырмасыншы ғасырдың басындағы жекелеген қазақ зиялыларының еңбектері туралы зерттеу жұмыстарын жүргізді. Олардың саяси- әлеуметтік іс-әрекеті мен шығармашылық мұраларын оқып үйрену бойынша ғылыми- зерттеу еңбектерінде қазақ зиялыларының тәлімдік көзқарасы сол кездегі заман талаптары мен ағымына қарай талданып, олардың еңбектерін қазіргі кезде пайдалану жолдарын қарастырған. Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2005–2010 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасында білім беру саласындағы мемлекеттік саясаттың басты принциптері ретінде, студенттердің дүниетанымдық құндылықтарын қалыптастыру арқылы оларды білімділікке ынталандырып, білім берудің сипатын арттыру мәселелері қойылған. Сонымен қатар білім берудің әрбір кезеңдеріне білім жүйелерінің жетілген жаңа үлгілерін енгізу міндеттелді. Оның ішінде, гуманитарлық тәрбие парадигмасына айрықша мән беріліп, мәдени мұра басылымдарын зерттеп, әдістемелік жүйе жасап шығаруға назар аударылды. Қазақтың әл-Фараби, Ж.Баласағұни, М.Дулати, Қ.Жалаиридың, Ш.Құдайбердіұлы, М.Жұмабаев, Ж.Аймауытов, А.Байтұрсынов, М.Дулатов, Ғ.Қарашев, Х.Досмұхамбетов, Ә.Бөкейханов, М.Шоқай сынды зиялыларының баға жетпес мұралары негізінде студенттерді тәрбиелеу қазақ халқының болашағын қалыптастырушы күш деп білеміз. Сол кезде әл-Фарабидің өшпес трактаттарын жазып, Ибн Синаның медицинаға арналған 12 томдық еңбегін тәмамдағандығы, ал Қожа Ахмет Ясауидің руханиятты шырқау биікке көтергендігі аян. Сол уақытта Орталық Азияның қалалық мәдениеті мен рухани-материалдық мәдениеті аса гүлденді. Халиф әл-Мамун Араб халифатының астанасы Бағдат қаласында Ғалымдар үйін ашып, көне грек ойшылдарының негізгі шығармаларын араб тіліне аудартқан. Бүгінде ежелгі және ортағасырлық дәуірдің бірегей артефактілеріне, яғни көне қолжазбалар мен жәдігерліктерге қол жеткізіліп, зерттелуде. Қазақ халқының басынан өткен

тарихи оқиғалардың сырын ашатын, бұрын-соңды кеңестік ғылым әлеміне бейтаныс болып келген жазба дереккөздері шет ел мұрағаттары мен қорларынан алынып, ғылыми айналымға енгізілу үстінде. Францияның, Германияның, Түркияның, Қытайдың, Ресейдің, Өзбекстан мен Ұлыбританияның және өзге де елдердің кітап қорларынан, мұрағаттарынан, кітапханаларынан, ғылыми орталықтарынан алынған қазақ халқының тарихы, философиясы, құқығы, мәдениеті, әдебиеті, өнері, халық ауыз әдебиеті мұраларынан түзілген, қорытылған энциклопедиялық еңбектер мен көптомдық академиялық еңбектер басылымға дайындалған.

Осы орайда жоғары оқу орындарының ұстаздары гуманитарлық білім берудің толыққанды қорын жасақтау жолындағы ірі ғылыми жетістіктерге қол жеткізілгендігін мойындай отырып, осынау игіліктер тікелей тұтынушыларға, студенттер мен аспиранттарға, магистранттарға жеткізу жайына алаңдаулы. Өйткені, күні кешегі кеңестік оқу жүйесі бағдарламасының жетегінде келе жатқан студенттер мен магистранттардың көп жағдайда ғылыми жетістіктер мен әлемдік деңгейдегі жаңалықтардан көшкелейін қалып отыратыны жасырын емес. Ол үшін белгілі бір ғылыми жаңалық, зерттеулердің нәтижелері сарапталып, бекітілгеннен соң жедел түрде тарих пен мәдениеттану саласындағы жаңа деректердің оқу құралдарына, білім бағдарламасына енгізудің тетіктерін реттеу қажет. Бұл, ең алдымен, тарих пәндеріне тікелей қатысты. Өйткені, соңғы жылдары отандық тарих ғылымында еліміздің өткенін дүниежүзілік тарихи құбылыстан тыс немесе тек қана ұлттың өз ішінде қарастыру секілді біржақты таныту бой көтере бастады. Өткен мен бүгінгі күнді және болашақты сабақтастырып, жалғап тұратын тарих ғылымы өткенді таразылауда жаза басса, бүгінгі тарихи-саяси және қоғамдық құбылысқа жаңсақ баға берілуі мүмкін. Ал ең қиыны, осындай ауытқушылықтың кесірі ұлт пен мемлекеттің болашағын, оның даму бағытын бұра тартып, әлемдік тарихтағы лайықты үлесіне залал келтіреді. Сондықтан дүниежүзінің әр түкпірінен табылған мол мұраны жүйелеп, ғылыми айналымға енгізу үшін тарих ғылымының мазмұнын көтеру керек.

Студенттердің интеллектуалдық білімін қалыптастыруда мәдени мұраларды да пайдалану мәселелері толық зерттелмегені, оқу-тәрбие үдерістерінде оның мүмкіндіктері жан-жақты қолданылмай отырғандығы, арнайы зерттеуге түспеген қырларының бар екендігін көрсетеді. Осыған орай «Мәдени мұра» бағдарламасы басылымдарының бүкіл халыққа, әсіресе студент жастарға, тарихи-мәдени құндылықтар мен ата-баба мұраларын, оқу-тәрбие үдерісінде пайдалану арқылы олардың интеллектуалдық әлеуетін қалыптастыру бүгінгі таңда Қазақстан ғылымы мен білімінің алдында тұрған көкейкесті мәселе. Бұл міндеттерді шешудің алғышарттары соңғы кездегі дайындалған зерттеулерде қарастырылған. Осы ғылыми мұра аясында жасалынып жатқан іс-шаралар аз емес. Айтар болсақ, әдебиеттану, философия, тарих, мәдениеттану салалары бойынша атқарылып жатқан іс-шаралар айтарлықтай. Ежелгі Шығыс, Грекия мен Рим тарихының еңбектерінің зерттеліп, қазақшаға аударылғандығы немесе Аристотель, Платон, Макиевели Вольтер, Руссо т.б. сынды дана-ойшылдарының еңбектері қазақ тіліне аударылып, философтардың «қазақша сөйлеуі» қазіргі жастардың гуманитарлық пәндер арқылы оқып үйренуі, болашақ жастарымыздың интеллектуалдық ой-өрісінің дамуына септігін тигізері сөзсіз. Міне осындай ғылыми іс-шаралар жастарымыздың мәдениетін әлемдік деңгейге көтеретін құрал. Осыған байланысты әлемдік білім беру кеңістігіне ену мақсатында Қазақстан Республикасының білім беру жүйесінде реформалар жүріп жатыр. Осы реформаларға сәйкес жоғары мектептердің оқу үдерісіне мәдени мұра басылымдарын енгізу белсенді түрде қолға алынып отыр. Ол бүгінгі заман талаптарынан туындап, болашақ мамандардың даярлығын жетілдіруді көздейді. «Қазақстан Республикасының 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасында»: «Білім беру жүйесінің нарықтық экономика мен ашық азаматтық қоғам талаптарынан айқын артта қалушылық себептерінің бірі – мемлекет тарихын, мемлекеттік тілді, Қазақстан халықтарының ұлттық мәдени құндылықтарын білуге негізделген жасөспірім ұрпақтардың мәдениетін және азаматтық ұқсастықтарын қалыптастырудың пәрменді тетіктерінің жеткіліксіздігі», – деп атап көрсетілген [7.23].

Өйткені, «Мәдени мұра» бағдарламасы басылымдарын жүйеленген білімді оқу- тәрбие үдерісіне енгізе отырып, білім кеңістігін қалыптастыруда таптырмайтын өзекті мәселенің бірі десек, қателеспейміз. Себебі, әрбір мәдени құбылыстар білімдік таным арқылы туындап отырады әрі мәдени құндылықтар білімнің деңгейін, ауқымын, мазмұндылығын анықтауға өлшем бола алады. Осы орайда, «Мәдени мұра» бағдарламасы басылымдары білімнің құндылығын арттырып, ЖОО студенттерінің интеллектуалдық әлеуетін қалыптастыруда септігін тигізеді.

Сол себепті де білім беру жүйесіндегі қарқынды өзгерістер еліміздің жас жеткіншегіне білім беріп, тәрбиелеу ісіндегі басым бағыттарын байқатады. Сөйтіп бүкіл оқу-әдістемелік жүйеге жаңа талаптар қойылуда. Бүгінгі оқыту үдерісінде әр сабақта жаңа идеялар негізінде жасалған жаңаша оқытудың тиімді жолдарын іздестіру мәселесі ең өзекті мәселенің бірі. Мұның өзі оқу-тәрбие үдерісін оқушының жеке қабілетіне қарай ұйымдастыру мәселесін жан-жақты зерттеуді қажет етеді [8, 273]. Ал келешек ұрпақтардың өнегелі мәдениеті мен азаматтық ұқсастықтарын қалыптастырамыз, тәлім-тәрбие беру жұмысын өркениетке сай жоғары дәрежедегі тұғырға қоямыз десек, мектептен кейінгі білім беру жүйесіне, әсіресе жоғары оқу ұйымдарына арналып жазылған, ұлттық мүдде тұрғысынан аса маңызды тәлім-тәрбиенің түп тамыры да, қайнар көзі де – ұлттық мәдени мұралар, яғни ұлттық мәдени құндылықтар туралы оқулық әдебиеттер мен мультимедиалық ресурстар жазылуы тиіс демекпіз [9, 73].

Сол себептен де мәдени мұраны ұрпақтан-ұрпаққа жеткізу мәселесінің мәні зор. Осы бағытты жүзеге асыруда оқу пәндеріне мәдени мұра материалдарының енгізілуі, болашақ ұрпақтың бойына ұлттық құндылықтардың қалыптасуына негіз бола алады.

2004 жылдан бүгінгі күнге дейін аталмыш бағдарлама негізінде мәдени құндылықтарымызды жаңғырту, зерттеу, оқыту, насихаттау барысында айтарлықтай ауқымды шаралар атқарылғандығы айқын. Бүгінде Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың ұсынуымен ұлттық тарихымызды зерделеудегі келесі маңызды қадам болып табылатын

«Тарих толқынындағы халық» мемлекеттік бағдарламасын жүзеге асыру мәселелері назарға алынып, дайындалу барысында қарқынды жұмыстар атқарылуда [10]. «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасының заңды жалғасы болып табылатын бұл бағдарламаның да рухани құндылықтар аясындағы жемісті қозғалыс болатынына кәміл сенеміз. Өйткені, тарихи-мәдени құндылықтар бүкіл адам баласының ғасырлар бойы жинаған тәжірибесін және небір тамаша тарихи фактілерді, оқиғаларды, құбылыстарды, тарихи ұлы тұлғалардың халық үшін жасаған ерлігін баяндай отырып, білім алушылардың жүрегіне, сезіміне күшті әсер етеді. Нәтижесінде, білім алушы жастар – адамгершілігі жоғары, өз елін, Отанын сүйетін, саналы азамат болып қалыптасуына үлкен үлес қосары даусыз.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Назарбаев Н.Ә. Мәдени мұра мемлекеттің соны стратегиялық ұстанымы // Егемен Қазақстан, 2007. 14 ақпан.
2. Қазақ халқының философиялық мұрасы. Жиырма томдық. 7-том. – Астана: Аударма, 2006. – 544 б.
3. ҚР ҰМ. 563-қ., 1-т., 1387-іс.
4. ҚР ҰМ. 563-қ., 1-т., 1466-іс.
5. ҚР ҰМ. 563-қ., 1-т., 1284-іс.
6. Құл-Мұхаммед М. «Мәдени мұра»: мақсаткерлік жұмыс мәйекті болмақ // Ақиқат, 2008. № 11. – Б.19-21.
7. Дүйсебек Ә.Т. Ұлттық мәдени мұраларды білім мазмұнына енгізудің кейбір өзекті мәселелері // «Ұлттық мәдени мұраларды білім мазмұнына енгізудің кейбір өзекті мәселелері» атты республикалық ғылыми-практикалық конференцияның материалдар жинағы. – Алматы, 2009. – Б.23.
8. Аганина Қ.Ж., Тунгатарова Г.К. Мәдени мұра материалдары бәсекеге қабілетті тұлға тәрбиелеу құралы // Тарихи-мәдени мұраның өркениеттер диалогындағы рөлі;

Халық ғыл. теория. конф. мат. – Алматы: МСӨИ, Ы. Алтынсарин атындағы ҰБА, 2009. – 273 б.

9. Аганина Қ.Ж., Байоразова А.Ж., Тунгатарова Г.Қ. Мәдени мұра бағдарламасы негізінде білім алушылардың пәнге деген қызығушылығын жетілдіру // Тарихи-мәдени мұраның өркениеттер диалогындағы рөлі. Халықаралық ғыл. теория. конф. мат. – Алматы: МСӨИ, Ы. Алтынсарин атындағы ҰБА, 2009. – 443б.

10. Ұлт болмысы – ұлттық тарихта // www.turkystan.kz/kz/articles/view/23676.

РЕЗЮМЕ

Каипбаева А. Т., к. и. н.

(г. Алматы, Казахский государственный женский педагогический университет)

РЕЗУЛЬТАТЫ ПРОГРАММЫ «КУЛЬТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ» И ЕЕ РОЛЬ В РАЗВИТИИ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ

В статье представлены письменные источники нашей истории полученные из архивных источников других государств в результате научно-исследовательских экспедиции, организованных в рамках государственной программы «Культурное наследие». А также рассматриваются роль культурно-исторического наследия, полученного при реализации вышеназванной программы, в развитии науки и образования.

Ключевые слова: историческое наследие, государственная программа, духовное благополучие, исторические памятники.

SUMMARY

*A.T. Kaipbayeva, candidate of historical sciences
(Kazakh State Women's Teacher Training University)*

THE STATE PROGRAM'S RESULT AND ITS ROLE IN DEVELOPING SCIENCE AND KNOWLEDGE OF THE «CULTURAL HERITAGE»

The article presents the written sources of our history derived from archival sources other states as a result of research expedition organized under the state program «Cultural-historical Heritage». Also considers the role cultural-historical heritage, obtained in the implementation of the above program, the development of science and education.

Keywords: historical heritage, state program, spiritual well-being, historical monuments.

ПЕДАГОГИКА – ПСИХОЛОГИЯ, PEDAGOGY – PSYCHOLOGY

ӘОЖ 159.9 (574)

ОҚЫТУШЫ МЕН СТУДЕНТТЕР АРАСЫНДАҒЫ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ДАЯРЛЫҚҚА БЕЙІМДЕЛУІ

*М.Қ. Бапаева, пс.ғ.к., доцент
(Алматы қ., Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті)*

Аңдатпа: Мақалада педагогикалық үдерістің әртүрлі қатысушыларының арасындағы тұлғараалық қатынастар қарастырылып, студенттерді педагогикалық қарым-қатынасқа психологиялық даярлаудың міндеттері жүйеленген. Сондай-ақ студенттің жеке тұлғалық

кабілеттерін дамыту парадигмасына сай болу үшін педагогтың бойында болуы тиіс сапалық қасиеттер де берілген.

Тірек сөздер: педагогикалық қарым-қатынас, коммуникативті ұстанымдар, кәсіби қарым-қатынас мәдениеті, педагогикалық қарым-қатынасқа психологиялық даярлық.

Педагогикалық қарым-қатынас – білім беру үдерісінде тұлғаның қалыптасуы мен білім бердің меңгерілуін жанамалайтын педагог пен тәрбиеленушінің айрықша тұлғааралық өзара әрекеттестігі. Психологияда педагогикалық қарым-қатынас белгілер құралдарымен жүзеге асырылатын және серіктестердің күйлерін, жағдайларын, мінез-құлықтарын және тұлғалық-мағыналы құрылымдарын маңызды өзгерістеріне бағытталған педагогикалық үдеріс субъектілерінің өзара әрекеттестігі ретінде анықталады. Қарым-қатынас – педагогикалық іс-әрекеттің ажырамас бөлігі; қарым-қатынастан тыс оқыту мен тәрбиенің мақсаттарын жүзеге асыру мүмкін емес. Психологиялық-педагогикалық әдебиетте педагогикалық қарым-қатынас әртүрлі сипатта қарастырылған. Мысалы, А.Н.Леонтьев педагогикалық қарым-қатынасы жайлы психологиялық ахуалды қалыптастыруға, сондай-ақ оқушылар ұжымының ішінде педагог пен оқушының арасындағы оқу іс-әрекеті мен қатынастарын психологиялық оңтайландыруға бағытталған (толыққанды және оптималды болса) және нақты педагогикалық қызметтері бар оқытушының оқушылармен сабақ барысында және одан тыс (оқыту мен тәрбиелеудің барысында) кәсіби қарым-қатынасы ретінде анықтайды [1]. И.А.Зимняя педагогикалық қарым-қатынас оқудағы ынтымақтастықтың формасы ретінде оқушылардың тұлғасын дамыту және оқытуды оңтайландыру шарты ретіндегі қырына назар аударады [2].

Педагогикалық қарым-қатынас педагогикалық үдерісті жүзеге асырудың негізгі формасы. Оның өнімділігі ең алдымен педагогикалық үдерістің барлық субъектілерімен өздерінің дара мінез-құлықтарының императиві ретінде қабылдануы тиіс қарым-қатынастың мақсаттарымен және құндылықтарымен анықталады. Педагогикалық қарым-қатынастың сәйкес деңгейлерін ажыратуға болады.

Педагогикалық қарым-қатынастың негізгі мақсаты – қоғамдық және кәсіби тәжірибені педагогтан оқушыға жеткізуде және зерттелінген объектілерге және тұтастай өмірге байланысты тұлғалық мағынамен алмасуда. Қарым-қатынаста педагогтардың және оқушылардың да даралығы қалыптасады [3]. Қарым-қатынастағы біліктілік тұлғааралық қарым-қатынас жағдайларындағы тұлғаның әлеуметтік ұстанымдары мен тәжірибесі арқылы жүзеге асырылған білімдерде, іскерліктерде, дағдыларда көрініс береді [4].

Отандық зерттеуші Н.С.Ахтаева өз зерттеулерінде оқытушының тұлғасын білім беру үдерісінің жетекші субъектісі ретінде қарастыра келе, жоғары оқу орнының болашақ оқытушысының кәсіби дамуының негізгі факторлары мен психологиялық шарттарын ашып, ЖОО оқытушысының негізгі проблемаларын нақтылап, оқытушы іс-әрекетінің арнайы түрлерінің мазмұнын, оның білім беру үдерісінің жетекші әрі басты субъектісі ретіндегі тұлғалық ерекшеліктерін қарастырған.

Педагогикалық мамандықты меңгерудің психологиялық тетіктері адамға тумысынан берілмейді, оның әлеуметтенуі мен мамандануының барысында қалыптасады. Әрбір механизм өзіндік ерекшелігімен басқа механизмдермен өзара әрекеттестікте қызмет етіп, әртүрлі көрініс беріп, мазмұнымен ерекшеленеді. Сол себепті болашақ педагог оларды шығармашылықпен жүзеге асыра алуы тиіс. Бұл бағыттағы нақты авторлардың еңбектері, ЖОО оқытушысының іс-әрекетіндегі жалпы және жеке механизмдер, әрбір тетіктің болашақ оқытушыны даярлау деңгейіне сәйкес қолданылуы қарастырылған.

Н.С. Ахтаева білім беру үдерісінің ізгілендірілуі – ЖОО оқытушысының тұлғалық-кәсіби дамуының өнімділігін арттырудың өзекті бағыты деп көрсете келе, білім беру үдерісін төмендегідей алты бағыт бойынша ізгілендіруге болатынын ашып көрсетеді:

- 1) жалпы жоғары мәдениетке қол жеткізу;
- 2) экономикалық ойлаудың қазіргі заманғы деңгейін тәрбиелеу;
- 3) саяси мәдениеттің қазіргі заманғы деңгейін дамыту;
- 4) құқықтық мәдениет пен құқықтық сананы қалыптастыру;

5) психологиялық-педагогикалық мәдениетті қалыптастыру;

б) ғылым мен діннің интеграциясы.

Әрбір бағыттың мазмұнына сипаттама беріліп, олардың болашақ маманды кәсіби және психологиялық даярлаудағы мүмкіндіктері қарастырылған [5].

Педагогикалық үдерістің әртүрлі қатысушыларының арасындағы тұлғараалық қатынастар.

Қарым-қатынастағы серіктестердің ұстанымы. Педагогикалық қарым-қатынас үдерісінің нақты құрылымы болады. Ұстанымның негізінде өзара әрекеттесу оның жетекші құраушысы. Ұстаз оқушылармен, олардың ата-аналарымен, жұмыстағы қызметтестерімен, мектеп басшылығымен, халықтық білім беруді басқару қызметкерлерімен, өз отбасының мүшелерімен қарым-қатынаста, сондай-ақ қалыптасқан жағдайдың талаптарына қарай нақты коммуникативті ұстанымдарды қолданады, мысалы: «артықшылық» (А типі) ұстанымы, «тен» (Б типі) ұстаным, «бағынышты» (В типі) ұстаным.

А типіндегі ұстаным бойынша оқытушы қарым-қатынастың басым, белсенді субъектісі ретінде сипатталады. Ол бастамашылдық танытады, жағдайды қадағалайды, басқарады және жоспарлайды, өз мақсаттарын жүзеге асырады. Қарым-қатынастағы серіктесі қарым-қатынастың жетекші субъектісі ретінде оқытушыға тәуелді болады. Бұл тип «оқытушы – студент» өзара әрекеттестігіне тән.

Б типі бойынша өзара әрекеттестік тең дәрежелі серіктестердің арасында жүзеге асырылады. Екеуі бірдей бастамашылдық пен белсенділік танытып, бір-бірінің мақсаттары мен қызығушылықтарын ескеруге тырысады, өзара тәуелділік қатынасында болады. Бұл тип көбінде «оқытушы-оқытушы», «оқытушы-жолдасы» қарым-қатынастың барысында жүзеге асырылады. Үшінші Б типіндегі өзара әрекеттестікте оқытушы қарым-қатынастағы серіктесіне қатысты бағынышты ұстанымды иеленеді. Ол оның басшылықпен қатынасына тән. Оқытушы педагогикалық іс-әрекетті табысты орындауы үшін кіммен және қашан коммуникативті қатынасқа түсетініне қарай коммуникативті ұстанымдарды қолдана білуіне байланысты. Алайда шынайы өмірде ұстанымдары араласып, қарым-қатынас «ережелері» бұзылуы ықтимал.

Оқытушының қайсыбір ұстанымды табысты қолдануы көбінде оның тұлғалық қасиеттері мен ішкі ұстанымдарына байланысты болады. Олардың біреуінің басымдылығы ұстаздың сырттай мінез-құлқында сыртқы ұстанымдардың бірін қолдануына ұласады [6].

Студенттердің педагогикалық қарым-қатынасқа психологиялық даярлаудың міндеттері:

- студенттердің «педагог» мамандығына деген дербес таңдауына лайықты қатынасын қалыптастыру;

- Қазақстан Республикасында Білім беруді дамытудың 2011 – 2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасының мақсатына сәйкес педагог мамандығының беделін арттыруға ықпал ету [7];

- болашақ мамандардың өзін-өзі кәсіби дамытуға даярлықтарын дамыту;

- студенттердің өзін-өзі кәсіби тану және дамыту әдістемесі мен теориясы туралы біртұтас түсінігін қалыптастыруға ықпал ету;

- педагогикалық міндеттер мен жағдайларды шешудің тиімді жолын табу тәжірибесін қалыптастыру.

Осы міндеттер жүзеге асырылғаннан кейін студент төмендегідей біліктерді меңгеруі тиіс:

- мамандықтың негізін құраушы қағидаларды, құндылықтарды, артықшылықтарды;

- педагогикалық іс-әрекеттің құнды-мағыналы бастаулары;

- өзін-өзі кәсіби дамытудың негізгі заңдылықтары;

- педагогтың өзін-өзі кәсіби танудың және жоғары деңгейде дамытудың өзекті механизмдері мен жағдайлары;

- студенттердің өзін-өзі тану үдерісінде педагогикалық қолдаудың негізгі қағидалары;

- педагогикалық міндеттерді шығармашылықпен шешу;

- кәсіби біліктілікті жүйелі арттыру;
- педагогикалық қарым-қатынас жасауға икемделу;
- кәсіби қарым-қатынас мәдениетін [8].

Студенттердің педагогикалық қарым-қатынасқа психологиялық даярлаудың қағидалары:

- *тұлғалық белсенділікке ынталандыру қағидасы.* Адамның жан дүниесінің дамуына жүгіну – білім берудің басты қағидасы болып табылады.

- «Зиян келтірме!» талабы ретінде анықталуы мүмкін *гуманизм және педагогикалық оптимизм қағидасы.* Тұлға өзіне тілектестікті, назарды, қамқорлықты талап етеді, сондықтан оқытушы оның жағымды негізіне, нәтижеге бағдарланып, маманның кәсіби сапаларының қалыптасуына ықпал етуі тиіс.

- *Психиканың, сананың және іс-әрекеттің даму қағидасы.* Тұлғаның барлық психикалық ерекшеліктері қалыптасу процесінде болғандықтан, дұрыс ұйымдастырылған іс-әрекет дамудың негізгі шарты болып табылады деп тұжырымдайтын Л.С.Выготскийдің және оның мектебінің бағытымен негізделген. Сана – бұл жүйе, таным негізі. Ойлау тұлға санасының орталығында орналасқан, қалған барлық психикалық процестер санадағы басым қызметтің ықпалында дамиды;

- *Кешенділік, жүйелілік қағидасы* тұлғаның бірізді және біртұтас зерттелуіне бағдарланады. Оқыту тұлғаның жеке-дара өлшемдерінің дамуына ғана емес, сонымен қатар дамудың жалпы құрылымындағы тұтастай дамудың барысын болжауға да бағытталады;

- *Детерминизм қағидасы* тұлға психикасының барлық көріністерінің тұлғаның оңтайлы әлеуетін жүзеге асыру үшін жағымды жағдай жасай отырып, мінез-құлқын, іс-әрекетін түсіндіру үшін анықталуы және түсіндірілуі тиіс бірқатар себептермен өзара байланысқан және өзара міндеттелген;

- Л.С.Выготский негіздеген және Д.Б.Элькониннің, В.В.Давыдовтың және т.б. зерттеулерінде жалғасын тапқан *дамытпалы оқыту және тәрбиелеу қағидасы.* Жағдайдың мәні оқыту мен дамытудың арақатынасында анықталады. Оқыту дамудың алдында жүріп, жақын даму аймағына, яғни әрбір жас ерекшелік кезеңнің психологиялық жаңа құрылымдарын ескере келе, тұлғаның ертеңгі күніне бағдарлануы тиіс;

- *жеке-дара және тұлғалық тұрғы қағидасы* әр тұлғаның өзіне тән даму жолы болып, олардың әрқайсысы еркін де қайталанбайтын дамудың бір жолымен өтетіндігін тұжырымдауға мүмкіндік беретін психикалық дамудың жалпы онтогенетикалық заңының бар екендігін білдіреді. Ол Л.С.Выготский және оның мектебінің, К. Бюллер мектебінің, В. Штерннің, Ж. Пиаженің және т.б. зерттеулерімен дәлелденді;

- *тілектестік, өзара көмектесу және ынтымақтастық ахуалын құруға негізделген оңтайлылық қағидасы;*

- жоғарғы құндылықтар: мейірім, жан тазалығы, денсаулық, тұлғаның ішкі жан дүниесінің байлығы, өмір мәнінің арасындағы байланысты орнататын *руханилық қағидасы;*

- адамның қиын-қыстау жағдайлардың өзінде өзінің өмірлік ұстанымдарына және құнды бағдарларына берік болып, өмірлік стратегиясын сақтап қалу қабілетін сипаттайтын *тұлғаның біртұтастылығы қағидасы;*

- шығармашылық мүмкіндіктердің, өзін-өзі жетілдіру қабілеттерінің іске қосылуын алдын ала жоспарлайтын *тұлғаның дамуы мен өзіндік даму қағидасы;*

- *объективтілік және ғылымилық қағидасы* тұлғаның дербес заңдылықтарында кемелденген даму мүмкіндіктерін ашуды, даму психологиясы тұрғысында тұлға психикасының даму заңдылықтарын түсінуді болжайды;

Аталмыш ұстанымдар мәдени-тарихи дамудың тұжырымдамалы теорияларында, тұлғалық іс-әрекеттік тұрғыда, психиканың жүйелі түсінігінде, сана-сезімнің және тұтастай тұлғаның біртұтас дамуында сипатталады [9].

Студенттерді педагогикалық қарым-қатынасқа психологиялық даярлаудағы оқытушының рөлі мен қызметі.

Жоғары оқу орындарында жүргізілетін оқытушының бойынан адекватты көзқарас пен ізгіліктілігі, дүниетаным кеңдігі, кәсіби шеберлік, тұлғааралық қатынастардың жоғары мәдениеті өзара бірлікте көрінуі тиіс. Мұнда оқытушының эмоциялық қолдау көрсетуі, зерттеуі, фасилитаторлық қызметтерді орындауы нәтижесінде студенттерді педагогикалық қарым-қатынасқа психологиялық даярлаудың алғышарттары қалыптасады.

Оқытушының эмоциялық қолдау жасай білуі оның тек қана білімі мен тәжірибесінің молдығын дәлелдемейді, сонымен бірге оның әрбір студенттің өміріне, көзқарасына бей-жай қарай алмайтын ішкі жан дүниесінің байлығын да қажет етеді. Әрине, мұнда оқытушы дара болмысының көркіне ешқандай нұқсан келтірмейді. Ол жастардың өз қажеттіліктеріне деген құндылық бағдарларын тануға да мүдделік танытады. Студенттің жеке тұлғалық мәніне бағдарланған оқыту процесінде оқытушыдан өзін өте сыпайы ұстап, олардың кез келген сөзі мен әрекетіне түсіністікпен қарауға дайын болуды талап етеді. Әсіресе, студентпен қарым-қатынаста ең алдымен «эмоциялық көңіл-күймен алмасуына» баса назар аударғаны тиімді. Студенттің жеке тұлғалық қабілеттерін дамыту парадигмасына сай болу үшін педагогтың бойында мынандай сапалық қасиеттер болуы шарт:

- эмпатия (өзгелердің сезімін түсіне білу);
- құрметтеу (өзгелерді конструктивті тұлға ретінде бағалай алу);
- шынайылық (өз сезімдерін ашық білдіре алу);
- қарым-қатынас әдебі.

Студентке көрсетілетін құрметтің педагог адамды бірегей тұлға, құндылық ретінде бағалау деңгейі айқын аңғарылатынын мойындау болып табылады. Мұндай жағдайда студент те өзін еркін ұстайды, өзінің дербес дара тұлға ретіндегі мәнін сезінеді. Студенттерді сыйламау (немесе теріс қатынаста болуына), студенттердің эмоцияларына, сезімдері мен ішкі толқынысына немқұрайды қарау оқытушыға мүлде жат қасиеттер. Студенттердің әрекетіне, сөзіне, қылығына жағымды немесе жағымсыз қарым-қатынасын білдіруде педагог барынша адал да табиғи болуы қажет. Жағымсыз қатынасын білдіруде оқытушы әдептіліктің шегінен шықпай, өз пікірін мүмкіндігінше студенттің жанын жаралап алмайтындай сөздермен жеткізгені абзал [10].

Фасилитаторлық қызмет оқытушының эмпатиясы мен шынайылығына негізделген, студенттер тарапынан жағымды қабылданған «оқытушы – студент» қатынасының сапасынан айқын көрінеді. «Фасилитация» және «фасилитатор» ұғымдары (ағылшын тілінен аударғанда жеңілдету, көмектесу, қолдау деген мағынаны білдіреді) педагогикаға гуманистік психологиядан келген. К.Роджерстің айтуынша «оқушыны қабылдай алу – бұл оған белсенді түрде сенім білдіру мен оның адами мүмкіндіктеріне үміт арту» [11]. Эмпатиялық түсінік оқытушының студент әрекетіндегі реакцияны байқау, түсіну, сезіну қабілеті мен оқудың әрбір білім алушы үшін маңызын бағалауынан тұрады.

Жоғары білім беретін мектепте жүзеге асырыла бастаған оқытудың педагогикалық парадигмасы негізінде осындай педагогикалық ұғым пайда болды. Бұл процесте педагогтің басты міндеті – студентке жалаң білім берумен шектелмей, ең алдымен, оның білімді өздігінен меңгеруіне, оның жеке тұлғалық қабілеттерінің дамуына, педагогикалық қарым-қатынастың тетіктерін игерудің қажетті алғышарттарын қалыптастыру.

Педагогтың сараптау (кеңес беру) қызметі студенттің білімді де білікті, кәсіби шеберлігі шындалған шынайы ұстазға деген қажеттігінен туындайды. Шынын айтқанда, жоғарыда аталған талаптарға кез келген оқытушының сай келе бермейтіні анық. Ондай оқытушы дәрежесіне көтерілу үшін педагогке базалық гуманитарлық білімге қоса, өзін-өзі жетілдіруге деген құлшыныс, шығармашылық ізденістер, рефлексияға бейімділік, суырып салмалық пен тапқырлық қажет.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Леонтьев А.Н. Избранные психологические произведения. В 2-х т.под. ред. В.В.Давыдова и др.– М.: Педагогика, 1983.– 318 с.
2. Зимняя И.А. Педагогическая психология. – М.: Лотос. 1999. – 312 с.

3. Садохин А.П. Теория и практика межкультурной коммуникации. – М., 2004.
4. Лобанов А.А. Основы профессионально-педагогического общения.–М., 2002.
5. Ахтаева Н.С. Системно-психологическая подготовка преподавателя вуза. – Алматы: Қазақ университеті, 2008. – 238 с.
6. Кан-Калик В.А. Учителю о педагогическом общении. – М., 1987.
7. Государственная программа развития образования Республики Казахстан на 2011–2020 годы. – Астана, Акорда, от 7 декабря 2010 года, указ № 1118.
8. Брудный А.А. Понимание и общение. – М., 1989.
9. Бикеева А. Настольная книга школьного учителя. Испытание школой: ребенок и учитель//Серия «Учение с увлечением». – Ростов н/Д: Феникс, 2003.
10. Елканов С. Б. Основы профессионального самовоспитания будущего учителя. – М., 1989.
11. Роджерс К. Взгляд на психотерапию, становление человека. – М., 1994.

РЕЗЮМЕ

Бапаева М.К., к.п.н., доцент

(г. Алматы, Казахский государственный женский педагогический университет)

АДАПТАЦИЯ К ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКЕ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБЩЕНИЯ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ И СТУДЕНТОВ

В статье рассмотрены межличностные отношения участников педагогического процесса и систематизированы задачи психологической подготовки студентов к педагогическому общению. Вместе с тем, даны значимые качества необходимые педагогу для соответствия парадигме развития личностных способностей.

Ключевые слова: педагогическое общение, коммуникационные позиции, культура профессионального общения, психологическая готовность к педагогическому общению.

SUMMARY

*M.K. Bapayeva, candidate of psychological sciences, associate professor
(city Almaty, Kazakh State Women's Teacher Training University)*

ADAPTATION TO PSYCHOLOGICAL PREPARATION OF PEDAGOGICAL COMMUNICATION OF TEACHERS AND STUDENTS

In the article the interpersonal relations of participants of educational process and organizing the task of psychological preparation of students to teacher communication. However, given the significant quality of the teacher to fit the paradigm of the development of personal skills.

Keywords: pedagogical communication, communication of position, the culture of professional communication, psychological readiness to pedagogical communication.

ӘОЖ 37.8

ХАЛЫҚ ПЕДАГОГИКАСЫНДАҒЫ ҚЫЗ БАЛА ТӘРБИЕСІНІҢ ЕРЕКШЕЛІГІ

Т.И. Кокумбаева, п.ғ.к., доцент

*(Алматы қ., Қазақ мемлекеттік
қыздар педагогикалық университеті)*

Аңдатпа: Бұл мақалада қыз баланың тәлім-тәрбиесі, қоғамдағы орны, сана-сезімі, мәдениеті баяндалады. Қыз баланың тәрбиесі – ұлт тәрбиесі екендігі басты қағида болып

есептеледі. Бұл тақырыптың мақсаты – «Қыз баланы тәрбиелей отырып – ұлтты тәрбиелейміз» деген қағиданың дұрыстығына көз жеткізу. Ең басты мақсат – жас ұрпақты жаңа дәуір, жаңарған заман талабына сай етіп тәрбиелеу.

Түйін сөздер: қыз бала, тәлім-тәрбие, ұрпақ, ұлт, халықтық педагогика, ата-ана.

Халықтың болашағы – ұрпағы. Ұрпақтың дінгегі – тәрбиесі. Ал ұлттың негізіне, қасиеттеріне, салт-дәстүрлері мен әдет-ғұрыптарына, ұлттық құндылықтарға сай тәрбие көрмеген ұрпақ келешекте халқына, еліне тұтқа бола алмайды деп ойлаймын. Сондықтан да қазіргі уақытта көптеген адамдарды ең алдымен жастар мәселесі толғандырады. Өйткені көшеде, қоғамдық орындарда түрлі былапыт сөздермен өздерін жиіркенішті етіп көрсетіп жүрген кімдер? Жастар! Әрине, «көпке күл шашпау» да қажет. Бүгінгі жастар арасында талапты, дарынды, мәдениетті қыз бен жігіттер де жетерлік. Алайда кейде адамдардың көп шоғырланған жерлері – аялдамалар, базарлар, қоғамдық орындардағы жастардың әдепсіз әрекет-қылықтарын көріп шошисың. Ішкі жан дүниесінің байлығын былай қойғанда, тәндері сау емес, арақ пен темекінің түтініне тұншығып, нашакорлыққа салынып, уланып жүрген жастар бүгінгі күнде жетерлік. Әсіресе, олардың арасында өзіміздің қаракөз сұлу қыздарымызды көргенде, ертең ол қандай ана болар екен, осы өмірге қандай ұрпақ әкелер екен деген сияқты ойлар көкіректі мазалайды. Бұл қыздарды кейбір кезде бағаламағанымыз ба әлде жөнді тәрбие берілмегендіктің әсерінен бе, белгісіз. Дүниеге ұрпақ әкелетін әйел, сол ұрпағының аман-есен, басқалардан кем қалмай өсуіне жауапкершілікті де табиғи түрде өз мойнына алады.

Кейінгі ұрпақтың аш-жалаңаш қалмай өсуі, ата-бабасынан қалған өнегені ұмытпауы, жаманнан қашық, жақсыға асық болуға бейімделуі үйде қалған әйелдің міндетіне кіреді. Әйел әрқашан күліп, жадырап жүріп, шырақ тәрізді үй ішіне, отбасы мүшелеріне нұрын шашып, жылытып, шуақтандырады. «Ұлттың ұйытқысы – қыздары» деп Мұзафар Әлімбаев ағамыз айтпап па еді?

Қызды о бастан өзінің болашақ міндетіне лайықты тәрбиелеу – ата-ананың, әсіресе ананың үлкен парызы. Қыз баланы келешек ана, бала тәрбиешісі, отбасы ұйытқысы деп түсінген халқымыз оның еңбексүйгіш, өнегелі, өнерлі болып өсуіне ерекше мән берген. Оларға үй сыпыру, төсек жинау, ас пісіру, шай құю, кесте тігу, тон пішу, өрмек тоқу, ою-өрнек сияқты отбасының ішкі жұмысына үйретуді анасы мен әжесі өз міндеттеріне алған. Қол өнеріне икемі жоқ қыздарды: «Өз үйінде ою оймаған – кісі үйінде сызу сызар» деп келеке еткен, тіпті шай құю мен төсек жинаудың өзі үлкен сын болған, ақындардың өлеңдерінде кездесетін «қыздың жиған жүгіндей» деген теңеулер текке айтылмаған. Қазақ халқы, әсіресе, қыз баланың сырт сұлулығына ерекше көңіл бөлген, шаштарын айранмен, қынамен жуғызған, қос бұрым етіп өргізген. Шашбау, шолпы таққызған. «Ағаш көркі – жапырақ, адам көркі – шүберек» деп қыздың киім киісіне де көп көңіл бөлген. Оларға арнап бүрмелі көйлек, қынама бел қамзол, құндыз бөрік, үкілі тақия тіккізген. Ертегілерде, жырларда сұлуларды сипаттау арқылы оларға еліктеуге шақырған.

Ерте кезде «Қыз – елдің көркі» деп әспеттеген халық, өсіп келе жатқан қыз балаға бүкіл ауылмен жауапты болған. «Қызға қырық үйден тыю» деген мақал осыны білдіреді. Ұрсып, кіналап емес, теріс ісін ескертіп, «кішіпейіл бол», «үлкен кісінің алдын кесіп өтпе», «инабатты бол» деген сияқты т.б. нақыл сөздер айтып, жақсыға қарай жетектеп, бағыттау тұрғысында тәрбиелеген. Ол пәленшенің, түгеншенің қызы емес, біздің ауылдың қызы деген қисынмен әрбір үлкен адам қыз баланың қатесін байқаса, ескерту, сақтандыру парызым деп есептеген.

Ата-аналары қызы болса, өз қатарымен құдандалы болып, өрісін кеңейтуді армандаған. Сол қыздың өсіп, қалыңдық болатын кезеңдегі керек-жарағын бала кезінен бастап жинаған.

Ауылдағы абысын-ажын, жас жеңгелер бойжеткенге лайық нәрсесі болса, «мынау қыздың сандығына салуға, жасауына қосуға» деп жинай берген. Бұл қазіргідей көшенің басынан аяғына дейін дүкен, қала толған базар заманы емес, ауыл-ауылдың арасы атшаптырым кезеңде қалыптасқан дәстүр. «Елдің баласы», «ауылдың адамы», «қауымның азаматы» деген қағидамен өмір сүрген заман болатын.

Қыз баланың негізгі миссиясы – болашақ ұрпақты жалғастыру міндетін ешкім, ешқандай қоғам өзгерте алмайды. Қазір ол міндет тіпті жауапты әрі күрделі. Өйткені қазіргі информациялық тоғысуда ұлттың өз ерекшелігін сақтап қалу үшін үлкен көрегендік, терең білім, күшті ерік-жігер керек. Осы қасиеттердің бәрі алдымен қыздарға керек. Сондықтан да қызы бар үйдің әркімде назы бар: мұғалім тиянақты білім беруге, үлкендер байсалды ақылын айтуға, ісмерлер өлмейтін өнерін үйретуге міндетті. Себебі, бүгінгі қыздар кешегі қару алып, жауға шапқан, қамшы алып мал баққан, небір қайғы-қасіретке душар болған елдің еңсесін көтеріп, бүгінге жеткізген аналардың ұрпағы. Ол аналарымыз халықтық педагогикадан сусындаған. Олар халқымыздың небір «ақ жүрген азбас», «ұлың өссе – ұлы жақсымен, қызың өссе – қызы жақсымен ауылдас бол», «әдептілік, ар-ұят – адамдықтың белгісі, тұрпайы мінез тағы жат – надандықтың белгісі», «еңбек – адамның екінші анасы» деген сияқты көптеген мақал-мәтелдерімен, нақыл, даналық сөздерімен өсіп тәрбиеленді. Сонымен қатар ертеден келе жатқан батырлар жырлары, лиро-эпостық жырлар ер балаларды ғана емес, қыздарды сезімталдыққа, сұлулыққа тәрбиелеумен қатар батырлыққа да тәрбиелеген. Сол кезде топ жарып, үлкен қауымның алдында ақылдылығымен, парасаттылығымен танылып, түйдек-түйдегімен айтылған шешен сөздерімен халықты тамсандырған қыздар да болған.

Біздің ойымызша, қазіргі уақытта да қыз баланы халықтық педагогика негізінде тәрбиелеудің маңызы орасан зор. Өйткені, қазіргі кезде жалпы жастардың арманы еңбек етпей табыс табуға, тезірек баюға құмартып, арзан тірлікке жармасып кеткен. Сондықтан да болар қылмыс жасап, әртүрлі жағдайларға душар болып, жезөкшелік пен нашақорлыққа салынып, арзан еңбекпен үлкен ақша түсіргісі келетіндер бар. Ал ертеде ата-бабаларымыз балаларды ең алдымен қолөнерге, аянбай еңбек етуге тәрбиелеген. Бүгінгідей алмағайып заманда қазақ жастары, ұлдары мен қыздары неше түрлі келеңсіз көріністерге белең алдырып, құнсыз байлық пен құлқынның, «қолдың кірі» – ақшаның құлы болып бара жатыр. Осыдан сақтану керек. Қыздың бойындағы ізеттілік, көргенділік нәресте кезінен ана сүтімен бойына сіңеді. Қатты күлмеу, айқайлап сөйлемеу, үлкеннің жолын кеспеу, ыдыс-аяқ сылдыратпау, есікті теуіп ашпау, босағаны кермеу, үлкендерден жоғары отырмау, тіпті қыз баланың отырысына, жүрісіне, аяқ басқанына, киім киісіне, қимыл-қозғалысына, дауыс ырғағына дейін мән беріледі.

Қыз баланы құрметтеу, олардың алдында дөрекі сөйлемеу, ізетті болу, ер-тұрманы әшекейленген сұлу жорғаларды қыздарына, қарындастарына мінгізу, киімнің әсем сәндерін, әшекейлі бұйымдардың жақсысын қыздарына арнау – ежелгі дәстүр. Жиын-тойларда қыз баланы әр уақытта сыйлы орынға отырғызған. Қыз намысы дегеніміз – ең алдымен, өзін-өзі сыйлай білетін, өз көзқарасынан, ойынан адалдықты көрсетіп, өзін-өзі қорлайтын ымыра мен келісімді қабыл алмайтын терең сезім.

Қыздың намысы мен ары, адамгершілігі оның оқуға, қоғамдық пайдалы істерге, отбасына, құрбы-құрдастары мен ұжымға қарым-қатынасына байланысты. Әрбір қыз балаға ата-анасын, туыстарын, ұстазын сыйлап, қадірлей білуді үйретсе, болашақта одан елін, жерін халқын сүйетін, өз шаңырағын ардақтайтын, балаларын жанындай көретін қамқор ана, қайратты жан, нәзік ару шығары сөзсіз.

Қыз баланың бойына сыпайылық, мейірбандық, адалдық, сезімталдық және еңбекқорлық сияқты қасиеттерді кішкентайынан бастап дарытуды халқымыз өте ежелден қолға алған. Сондықтан қазақ қызы өзіне өмірлік жолдас, жар таңдауда ерекше жауапкершілікпен, сақтық, ұстамдылықпен қарап, оның маңызын санасымен аңғарып, жүрегімен түйсінген. Бұл істе ұшқалақтыққа, орынсыз тәуекелге жол беруді өмірлік қауіп санаған.

Иә, қазақ қызы сөзі сыпайы, өзі әдепті, сұңғақ бойлы, терең ойлы болуы тиіс. Оның жүзі шырайлы, өзі ұяң әрі тәні нәзік келеді. Сондай-ақ сөзі өткір, өзі пысық, өрескелдікті сүймейтін, болмашыға пісіп-күймейтін келбеттілік, істесе үйіріп, сөйлесе бұйырып, баурап алатын көріктілік, байыппен сөйлеп, биязы күліп, жақсы-жаманның жөнін біліп тұратын

әдемілік, дене бітісі жинақы, сөзі салмақы, ісі тиянақты, ажарлы, көз жанары өткір, бет әлпеті бал-бұл жанған, тәні шымыр, шырайлылық қазақ қыздарына тән қасиеттер.

«Болмасаң да ұқсап бақ, бір жақсыны көрсеңіз» деп ұлы Абай атамыз айтқандай, қыз балалар осындай қасиеттерді меңгеруге талпынуы керек-ақ.

Өкінішке орай, әдепсіз қыз, мейірімсіз шешелер де аз емес, бұл етек жайған құбылыс болып барады. Әйелдің ең үлкен қаруы – инабаттылығы мен нәзіктігінің азаюы ер адамның ірілігінің, мінез-құлықтың кесектігінің кемуіне әкеліп соқты. Арамызда өсекке әуес, қылжақбас, мақтаншақ, жігерсіз, дәрменсіз, күйкі тіршілікпен күн кешетін еркектер аз емес. Өзінің ар-намысын сыйламаған адам ұлт намысын қайтсін?! Өз халқының салт-дәстүрін бағаламаған, түсінбеген адам қайтіп мәдениетті, тәртіпті, ілтипатты, бауырмал болсын. Осы орайда айта кетерлік мәселе – жоғарыда айтылғандарды біздің қыз балаларымыз ескерсе екен деймін.

Қазіргі кезде біздің елімізде жетім балалар үйлері көбеюде. Ол балалардың басым көпшілігі қаракөз қазақ балалары. Олардан бас тартып, тастап кетіп жатқандар да қазақтың жас қыздары. Әрине, олар жастықтың қызуымен өз қателерін дер кезінде түсінбей, артынан біраз жылдар өткен соң опық жеулері мүмкін. Бұндай қателік болмас үшін қыз балаларды қазақтың «ақ босаға», «ақ бесік», «ақ шымылдык» деген сөздерінің мағыналарымен таныстыру керек. Бұл жұмыстарды мұғалімдер ата-аналармен бірлесіп отырып орындағаны тиімді.

Қыз бала елдің көркі болуы үшін әрбір ел, ауыл, ата-ана – бәрі жауапты. Себебі, елдің ертеңгі қасиетіне жеткізетін қыздар.

Қазіргі қыздардың жай-күйі бізді әрқашан толғандыру керек. Себебі, бүгінгі күні ол мәселені уысымыздан шығарып алсақ, ертеңгі күні ұлт тағдыры не болмақ? Осы жайлы ойлану керек. Әйелдің еріне қарым-қатынасы баланың әкеге деген көзқарасын анықтайтыны берік есте болуы тиісті. Бұның өзі, бір жағынан, үй ішіндегі әдептің бастауы екені анық. Демек, балалар үшін әке беделі, аналарының сөзі, іс-қимылы, қас-қабағы арқылы қалыптасады.

Қорытындылай келе, білімпаз Ризаудин Ибн Фахруддиннің «Әйелдері тәрбиелі болған халық – тәрбиелі, әйелдері тәрбиесіз болған халық – тәрбиесіз», «Әйелдері үнемшіл, пысық, жігерлі, талантты болса, халық – бай, ал жалқау, салақ немесе ысырапшыл болса, халық – тақыр кедей болады» деп айтқанын қолдай отырып, халқымыздың болашағы қыз балалардың тәрбиесімен өте тығыз байланысты екенін айтқымыз келеді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қожахметова К.Ж. Ұлт тағдыры мен қыз бала тәрбиесі біртұтас //Білім беру жүйесіндегі этнопедагогика, 2005, №1. – Б. 68-73.
2. Қызы бар үйдің назы бар // «Ақ желкен», 2004, №2. – Б. 20.
3. Жарықбаев Қ., Қалиев С. Қазақ тәлім-тәрбиесі. – Алматы: Санат, 1995.
4. Ғаббасов С. Халық педагогикасының негіздері. – Алматы: Әл-Фараби, 1995.
5. Байжанова Ж. Семья бақыты. – Алматы: Қайнар, 1989.

РЕЗЮМЕ

Кокумбаева Т.И., к.п.н., доцент

(г. Алматы, Казахский государственный женский педагогический университет)

ОСОБЕННОСТИ ВОСПИТАНИЯ ДЕВОЧЕК В НАРОДНОЙ ПЕДАГОГИКЕ

В данной статье рассматривается культура и воспитание девочек. Воспитание девочек – это главный приоритет воспитания казахской нации.

Ключевые слова: девушка, воспитание, поколение, нация, народная педагогика, родители.

SUMMARY

*T.I. Kokumbaeva, candidate of pedagogical sciences, associate professor
(city Almaty, Kazakh State Women's Teacher Training University)*

ESPECIALLY THE EDUCATION OF GIRLS IN FOLK PEDAGOGY

In this article examined about a culture, about education of girls. Education of children girls is main priority of education of nation.

Keywords: girl, education, generation, nation, people's education, parents.

ӘОЖ 157.7 (554)

КІШІ МЕКТЕП ЖАСЫНДАҒЫЛАРДЫҢ ҚИЯЛ ҮРДІСІНІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ МАҢЫЗЫ

*М.Б. Уақасова, п.ғ.магистрі;
Т.Е. Берсугирова, п.ғ.магистрі
(Алматы қ. Қазақ мемлекеттік
қыздар педагогикалық университеті)*

Аңдатпа: Мақалада кіші мектеп жасындағы оқушылардың қиял ерекшеліктері теориялық тұрғыда қарастырылып, әдістемелермен зерттелген. Қиялға бай адам әлемде ешқандай жанның қолынан келмейтін кез келген уақыт кеңістігінде өмір сүре алады. Ендеше, бүгінгі ұрпақ өсіріп отырған қоғамның ілгері басуы қиялдың дамуына тікелей тәуелді. Сондықтан да дамытудың әдістері мен тәсілдері қазіргі білім беру жүйесінің өзекті мәселелерінің бірі.

Түйін сөздер: қиял, фантазия, абстракция, иррадиация, концентрация, оқу, ойын, іс-әрекет, үрдіс, шоғырлану, әдіс.

Қазіргі уақытта бастауыш сынып оқушылары қиялының дамуы баланың мүмкіндіктерін шектейтін, оларды шаблондармен ойлауына итермелейтін теледидарлардың, компьютерлік ойындар мен жарнамалардың ықпалы өте күшті болып отырғаны барлығымызға белгілі. Қазіргі заман баласына ерекше назарды аудартатындай және таңғажайып құбылыстарды елестеткізу қиынға соғады. Қиялдайтын кейіпкерлерін олар теледидар экранынан көшіріп алады.

Көптеген психологтардың пікірінше, қиялдың нәтижесінде адам өз іс-әрекетін ақылмен жоспарлап, оны басқара алады. Осы уақытқа дейінгі адамзаттың қалауымен жасалған материалдық және рухани мәдениеті оның қиял дамуындағы өнімінің нәтижесі болып табылады. Қиял ғана адамды қас қағым сәттік өмірді көріп, болжауына жетелеп, өткен өмір жайлы ойларды қозғап, болашақты айқара ашып береді. Қиялға бай адам әлемде ешқандай жанның қолынан келмейтін кез келген уақыт кеңістігінде өмір сүре алады. Ендеше, бүгінгі ұрпақ өсіріп отырған қоғамның ілгері басуы қиялдың дамуына тікелей тәуелді. Сондықтанда дамытудың әдістері мен тәсілдері қазіргі білім беру жүйесінің өзекті мәселелерінің бірі.

Дегенмен қиялдың ашылмаған құпиялары өте көп. Қиял процесін зерттеуге барлық атақты ғалымдар, Л.С.Выготский, С.Л.Рубинштейн, А.Н.Леонтьев, Д.С.Брунер, Р.Солсо, Н.Ульрих, Р.Г.Натадзе, А.Р.Лурия т.б. өз үлестерін қосып отыр. Соған қарамастан қиялдың жүйке жүйесіндегі органикалық құрылысының ерекшелігі мен орналасуы, оның шоғырлануы мен ыдырауы және басқа құбылыстарының жүру механизмі ашылмаған, қиялдың анатомиялық-физиологиялық негіздері беймәлім мәселе болып отыр. Қиялдың жаратылыстық-физиологиялық негізі – мидағы оңашаланған орталықтар емес, мидың үлкен жарты шарларының қабығымен байланысты. Адамның қиялдау әрекетіне козу мен тежелудің

іздік процестері, иррадиация мен концентрация, оң және теріс индукциялар, талдағыштардың ми бөлігіндегі талдау мен біріктіру қатысып отырады. Сөйтіп, көптеген жүйке процестерінің түйісуі нәтижесінде адамның нақты қабылдауында бұрын болмаған жаңа образдар мен елестер туады деген болжамды А.Р.Лурия жасаған.

Кіші мектеп жасындағы балалардың таным процестерінің және оның ішінде қиялдың даму ерекшеліктерін С.Л.Рубинштейн, Ж.Пиаже, Л.С.Выготский, В.В.Давыдов, Л.Ф.Обухова, Қ.Жарықбаев т.б. көптеген психологтар еңбектерінде талдаған. Олар қиял процесін өте күрделі таным процестеріне жатқызған. Өйткені қиял арқылы адам бұрын өзі көріп білмеген нәрселерінің бейнесін көз алдына елестетіп, олардан жаңа бейне жасайды. Немесе бұрынғы қабылданған, жиналған бейнелерге сүйене отырып, өз басында тың, соны, жаңа елестер мен идеялар тудырады. Осындай жаңа бейнелер мен идеяларды қиял деп атайды. Сонымен, қиял дегеніміз – бізді қоршаған сыртқы дүниедегі заттар мен құбылыстардың жаңа қасиеттермен толықтырылып жаңғыртылудан, оларды өңдеп бейнелеуден тұратын, тек адамға ғана тән психикалық процесс.

Қиялмен өте тығыз байланыста жүретін таным процестері ойлау мен сөйлеу. Ойлаудың негізгі қызметі – заттар мен құбылыстардың мәнін, олардың арасындағы заңды байланыстарды тану. Естің негізгі қызметі – бұрынғы тәжірибені сақтау. Ойлау – объективтік болмысты мида жалпылап жанама түрде бейнелеу болса, қиял осы бейнелеудің ақиқаттағы нәрселерді одан әрі құлпыртып, жаңа қасиеттермен толықтырып бейнелеу болады. Қиялдың мәні – адамның тәжірибесін ойдан өткізіп, оны неше түрлі жаңа қасиеттермен толықтыру арқылы құлпыртып қайта құруда. Б.М.Теплов ойлауды адамның саналы сезінуіне және іс-әрекетіне байланысты туатындығын, бірақ онымен шектелмейтіндігін дәлелдеген. Л.С.Коршунованың айтуынша қиял осы ойдағы болмыстың бейнеленуін шығармашылықпен өзгеруге бағытталған. Ойлау мен қиял тілмен байланысты жүретін процестер. Тілге сүйене отырып ой арқылы адам ақиқат болмысты талдап, жалпылап, жаңалықты іздейді.

Қиялдың барлық басқа таным процестерінен айырмашылығы, ол адамның идеяларын, шығармашылық қабілетін, заттар мен құбылыстардан абстракциялануын көрсетеді. Қиял арқылы адамның бейнелеген нәрселері ақиқатқа сай келмесе немесе ақиқаттағы нәрселерді басқаша етіп бейнелесе, оны фантазия деп атайды. Егер осы шығармашылық бейнелеу болашаққа бағытталған болса, оны арман деп атайды.

Адам бұрын өзі көріп білмеген нәрселерінің бейнесін көз алдына елестетіп, олардан жаңа бейне жасайды. Немесе бұрынғы қабылданған, жиналған бейнелерге сүйене отырып, өз басында тың, соны, жаңа елестер мен идеялар тудырады. Осындай жаңа, соны бейнелер мен идеялар қиял деп аталады. Қиял – тек адамға ғана тән, соған меншікті психикалық процесс. Жануарлар дүниесінде мұндай функция болмайды. Өйткені, қиял – адамның еңбек әрекетімен дамиды психикалық қызмет. Ол басқа да психикалық процестердің түрлері сияқты шындықты бейнелеп, болмыстағы оқиғалармен бірлікте пайда болып отырады. Қиял арқылы пайда болып отыратын жаңа бейнелер адамның білім қорына, нақты образдарға, тұрақты елестерге негізделеді. Адамның әркілі психикалық әрекеттерінде бір ғана процестің дараланып жеке кездесуі мүмкін емес. Ондай процестер бір бағытпен, арнамен өзара ұштасып, араласып жатады. Солардың ішінен адам әрекетінде бір-екеуі жетекшілік қызмет атқарады. Сонымен, қиял дегеніміз – бізді қоршаған сыртқы дүниедегі заттар мен құбылыстардың образдарын жаңғыртып, оларды өңдеп бейнелеуден тұратын, тек адамға ғана тән психикалық процесс.

Адам қиялына меншікті бірсыпыра ерекшеліктерді Р.Г.Натадзе мынадай етіп топтастырып көрсеткен:

а) Әрбір адамның қиялы оның жеке басының қызығуы мен ерекшелігіне, алдына қойған мақсат-мүддесіне байланысты болып отырады. Мысалы, жаңадан машина жасауды ойластырып жүрген инженердің белгілі тетіктерді жетілдіру үшін оларды жасап шығарудың әдіс-тәсілдерін қарастыруын, емтихан тапсырайын деп жүрген студенттің іс-әрекетін, шөл

далада сусап келе жатқан жолаушының қиялын салыстыра отырып, олардың әрқайсысының мүдде-мақсатын айқындауға болады.

ә) Қиялдың мазмұн-мәнісі, түр-сипаты адамның жас ерекшелігіне, білім дәрежесі мен өмір тәжірибесіне, дара басының ерекшеліктеріне байланысты. Мысалы, өмір тіршілігінде көріп-білгені мен көкейге түйгені көп білімдар адамның қиялы мен жеткіншек жастың қиялын бір мөлшермен салыстырып қарауға болмайды.

б) Қиял адамның барлық психикалық құбылыстарымен тығыз ұштасып жатады. Мысалы, мақсат еткен мүдделі ісін жүзеге асыру үшін адам оның әртүрлі жолдарын іздестіреді. Бұл қиялмен тығыз байланысты. Адамның ерік-жігері, қайраты оның жоспарлаған мүдделі ісін жүзеге асыруынан көрінеді. Қиялда ойлау процесі ерекше орын алады. Осы ретте, кеңес психологі А.В.Брушлинский қиялды ойлаудың ерекше бір түрі деп санайды. Бұл пікірді қостаушылар қазіргі уақытта да кездесіп жүр. Өйткені, ойлау белсенділігі адамды шығармашылық істер мен әрқилы әрекеттерге жетелейді. Физиолог И.М.Сеченовтың қиялға байланысты пікіріне сүйенсек, адамның басына оның есінде орын тепкен элементтерден құралмаған бірде-бір ойдың келуі мүмкін емес. Ол тіпті ғылыми табыстарға негіз болатын жаңа ойлардың өзін бұл ережеден шығарып тастауға болмайды деген пікір айтқан еді.

в) Адамның қиялы еңбек процесінде іс-әрекет үстінде дамып отырады. Мұндағы шарттар: саналы мақсат, болашақты болжай білу, оны өңдеп елестете алу. Адам қиялына тән мұндай қасиеттер оның психикасын жануарлар психикасынан өзгешелеп тұрады.

Оқу мен ойын әрекеті бала қиялын тәрбиелеп, дамытуда күшті рөл атқарады. Сондай-ақ, ол балалардың табиғи белсенділігін, қозғалғыштығын, дара психикалық процестерін де дамыта түседі. Мысалы, құрылыс ойындары, теміржол салу, үй тұрғызу, зауыт-фабрикалар орнату т.б.

Балалардың қиялын дамытудағы әрекет – сурет салу. Сурет салуда олар түрлі елестерінен есте қалғандарын сыртқа өздерінше шығарады. Мектеп жасындағы балалар қиялының жүйелі дамуы ғылым негіздерін меңгеруімен байланысты жүреді. Олар өз қиялының өнімін енді сын елегінен өткізіп, шындыққа жақын бейнелер жасауға ұмтылады.

Адам қиялсыз өмір сүре алмайды, қиял шындық болмыспен ұштасып, адамды жаңа істерге меңгерілмеген нәрселерді игеріп, ғылым мен техникадағы, өнер мен көркем әдебиеттегі жаңа белестерге жетуге жол ашып, ынталандырып отырады. Өйткені адамның ақыл-ойы тынымсыз қызмет атқару үстінде болып, адам ешқандай жаңа мәлімет алмаған кезінде қиял өз қызметін белсенді атқарып, бұрынғы тәжірибеде болған нәрселерді өңдеу өз жалғасын таба береді.

Қиялдың даралық ерекшеліктері адамның танып білуінің сапалық сипаттары мен ерекшеліктерін қамтитын ақыл-ойдың қызметі болып саналады. Ондай салаларға өз бетінше қиял, оның оралымдылығы, ойдың тездігі мен ұшқырлығы сияқты қасиеттер жатады. Барлық қиял әрекетіне тән басты қасиет – дара адамның әрбір нәрсенің мәнді қасиеттерін өздігінен ажыратып, олардан жаңа қорытындылар жасай білуі. Қиял әрекетіндегі адамның мұндай сапалық қасиеті – нәрселердің мән-жайын дұрыс ұғынып, олардың жалпы заңдылықтары мен өзара байланысын ашып беруге қабілетті болатындығы. Мұндай әрекет қиял жүйесін жетілдіріп, адамның ақыл-ойын өрістетеді. Адам қиялының дамуына ықпал етудегі бір мақсат – қиял әрекетінің жасампаздық қасиетін арттыру, сөйтіп адам ойының мүмкіндіктерін толық пайдалануды жүзеге асыру болып табылады. Психиканың көптеген басқа көріністері тәрізді қиял біртіндеп дамып, психофизиологиялық механизмі жағынан да, көрініс формалары жағынан да өзгерістерге түсті. Қиялдың дамуы адамның қажеттіліктерінің дамуымен тығыз байланыста болып отырды. Материалдық және рухани қажеттіліктердің жаңаларының пайда болуы және бұрыннан барының дамуы адамды белсендірек қызмет етуге итермеледі және оның шығармашылық күшін өмірге келтірді, оған қойылатын таланты барған сайын ұлғая түсті.

Сонымен бастауыш сынып оқушыларының оқу үрдісінде қиял ерекшеліктерін зерттеуді және сол оқу үрдісінде қиял ерекшеліктерінің деңгейіне көз жеткізу мақсатында бірнеше

психологиялық әдістермен зерттеу жұмыстарын жүргіздік. Зерттеу жұмысына екі бағытпен оқитын оқушылар алынды. Соның ішінде бір әдіс бойынша зерттеу нәтижесін көрнекі түрде көрсете кетсек.

«Сурет» әдістемесі бойынша бағалау шкаласы:

10 балл – бала берілген уақыт ішінде ғажайып сирек кездесетін сурет салды, ол қиялының бай екендігін дәлелдейді. Сурет көрермендерге үлкен әсер береді, ондағы бейнелер мен бөлшектер мұқият таңдалынған.

8-9 балл – бала белгілі дәрежеде қияли деңгейде эмоционалды және көркем сурет ойлап тауып салған. Алайда бейнеленгенді мүлдем жаңа деп санауға болмайды. Суреттің бөлшектеріне өз ойын жеткізген.

5-7 балл – баланың ойынан шығарған суретін толықтай жаңа деп есептеуге болмайды, бірақ та шығармашылық қиялдың элементтері бар, көрермендерге белгілі дәрежеде эмоционалды әсерлер тигізеді. Суреттің бейнелері мен бөлшектері орташа анықталған.

3-4 балл – бала өте қарапайым, өзгеше емес нәрселердің суретін салған және қиялы жұпыны, бөлшектері онша жақсы анықталмаған, анық емес.

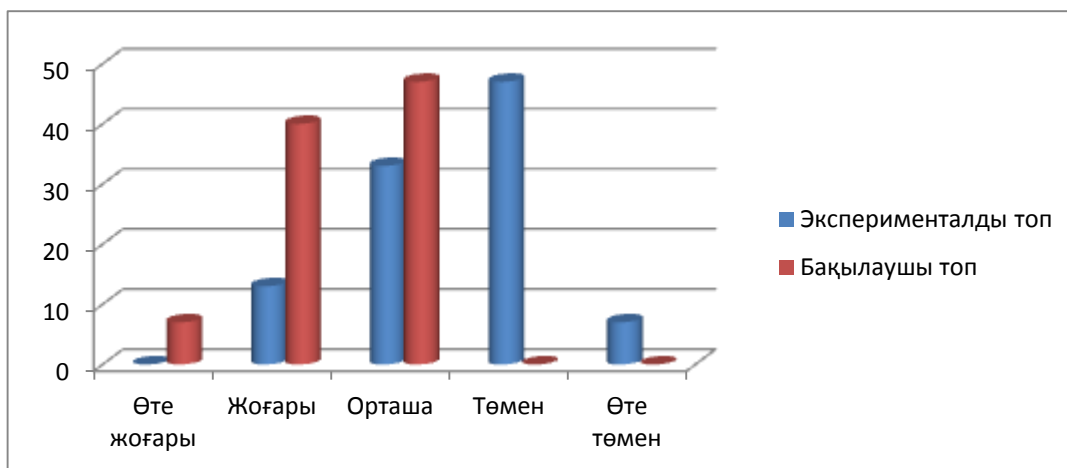
0-2 балл – берілген уақыт ішінде бала ешнәрсе ойластыра алмай, тек бөлек сызықтар ғана салған.

«Сурет» әдістемесі бойынша зерттеудің нәтижесі көрсеткендей, эксперименталды топта сыналушылардың 2-уі жоғары, 13% көрсетсе, 5-уі орташа, 33,3%-ды, ал, 7 сыналушы төменгі 46,6%, 1 сыналушы өте төменгі – 6,6% көрсеткен. Әдістеме бойынша зерттеу жұмысының нәтижелерін көрнекі түрде кестеге саламыз.

Кесте 1. «Сурет» әдістемесі бойынша бастауыш сынып оқушыларын диагностикалаудың нәтижесі

Көрсеткіштер	Эксперименталды топ		Бақылаушы топ			
	ЖББМ	%	Математика бағ.	%	Ағылшын бағ.	%
Өте жоғары	-	-	1	6,6	1	6,6
Жоғары	2	13	5	40	7	46,6
Орташа	5	33,3	9	46,6	7	46,6
Төмен	7	46,6	-	-	-	-
Өте төмен	1	6,6	-	-	-	-

Сонымен, әдістемеден алынған эксперименталды топтың нәтижелері бойынша бастауыш сынып оқушыларының қиялы көбінде төмен дамитынын көрдік, яғни балалар суретінің мазмұнында мән бола бермейтінін, жаңа бөлшектер мен түсініктер кіріктіріліп отыратынын байқадық. Ал, бақылаушы топтағы оқушыларда көпшілігі жоғары деңгейді көрсетті, ал олардың суреттерінде қиялдаған сюжеттеріне жаңа бөлшектер енгізе отырып, бояулары айқын, суреттерінен ерекшеліктер байқалды. Орташа деңгейдегі балалар қызығушылық пен белсенділік танытып отырса да, дербестілік байқалмады.

Сурет 1 «Сурет» әдістемесі бойынша бастауыш сынып оқушыларын диагностикалау.

Ендеше, осы көрсеткіштерге көз жеткізу арқылы оқу үрдісінде талап неғұрлым жоғары болса, қиялдың психологиялық ерекшеліктері жақсы нәтиже беретінін көрдік.

Қорыта келгенде зерттеу әдістерінен алынған нәтижелерге сүйене отырып, біз кез келген баланың бойында талант пен қабілеттің жеткілікті түрде болатынына көз жеткіздік. Оқу үрдісіндегі қиял ерекшеліктерінің дамуы жемісті болса, баланың жаңа мүмкіндіктері ашылып, белсенді тұлға ретінде қалыптасуы әбден мүмкін. Ал осы қиял ерекшеліктерінің нәтижелі қалыптасып, бала бойынан жақсы көрініс беруі – ең біріншіден ата-анасына және ата-анасының сауатына байланысты. Ата-ана өз тарапынан оқу үрдісіндегі кез келген тапсырмаға, жүктелген міндеттерге белсенділік танытса, бала қиялының заман талабына сай дамуына мүмкіндік береді.

Осы жерде ата-аналарға кеңестер ұсынуды жөн көрдік:

- балалардың өз бетінше жұмыс жасауына көп мүмкіндік беріңіздер. Бала өзі «жаңалық» ашып көрсін, білімді дайын күйінде беруге асықпаңыз;

- сабаққа өзіңізде қызығушылық танытыңыз, қалыпты эмоционалдық фонды тудыруға тырысыңыз;

- бала өз жетістіктерін сезінсін. Оның «өсуін», төзімділігін, талпынысын бақылаңыз;

- бұл жерде интонация, балаға қатысты айтылулардың эмоционалдық бояуы да маңызды;

- баланың әрекетіне негативті баға бере отырып, айтуға болмайды: «Сен құру, салу білмейсің...». Бұл жағдайда бала іс-әрекеттің сол түріне белсенділігін сақтап қала алмайды, өз қабілетіне, күшіне, өзіне деген сенімділігін жоғалтады;

- іс-әрекетті негативті бағалаудың бала тұлғасына таралуына жол бермеу, яғни баланың мінез-құлқын сынау қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Шеръязданова Х.Т., Мельникова Е.Н. Развитие воображения и творческих способностей у детей младшего школьного возраста. – Алматы, 2006. – 210 с.
2. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – СПб., 2000. – 148 с.
3. Немов Р.С. Психология. В 3 т. т.1. – М., 1996. – 200 с.
4. Выготский Л.С. Собр.соч. в 6-ти т. – М., 1982. – 251 с.
5. Солсо Р. Қиял, ұғымдарды қалыптастыру, логика және шешім қабылдау. Психология. Адамзат ақыл-ойының қазынасы. 10 томдық 7 т. – Алматы, 2006. – 242 б.
6. Хан Н.В. Развитие творческого воображения в процессе обучения. – Алматы, 1999. – 198 с.

РЕЗЮМЕ

Уакасова М.Б., м.п.с.н.,

Берсугирова Т.Е., м.п.с.н.

(г. Алматы, Казахский государственный женский педагогический университет)

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ ПРОЦЕССА ВООБРАЖЕНИЯ УЧАЩИХСЯ МЛАДШИХ КЛАССОВ

В статье рассматриваются теоретические и практические особенности воображения детей младшего школьного возраста, и в заключении рекомендуется консультация родителям в воспитании и обучении детей.

Ключевые слова: воображение, фантазия, абстракция, иррадиация, концентрация, обучение, игра, деятельность, процесс, метод.

SUMMARY

*M.B. Uakasova, master of psychological sciences,
T.E. Bersugirova, master of psychological sciences
(city Almaty, Kazakh State Women's Teacher Training University)*

PSYCHOLOGICAL PROCESS OF IMAGINATION IN JUNIOR CLASSES

In the article the theoretical and practical aspects of the imagination of children of primary school age, and the conclusion of the consultation to parents in the upbringing and education of their children.

Keywords: imagination, fantasy, abstract, irradiation illusion, concentration, learning, game, activity, process, method.

ӨНЕР ЖӘНЕ МӘДЕНИЕТ – ИСКУССТВО И КУЛЬТУРА – ART AND CULTURE

УДК 785

МИФОЛОГИЯ КАК ИСТОЧНИК ИССЛЕДОВАНИЯ СТРУННЫХ МУЗЫКАЛЬНЫХ ИНСТРУМЕНТОВ

*Д.М. Ахметжанова, преподаватель,
(г. Алматы, Казахский государственный
женский педагогический университет)*

Аннотация: В данной статье раскрывается функция и роль струнного музыкального инструмента в древнем обществе в контексте с традиционными и культурными ценностями того или иного народа. Мифология выступает в данном исследовании как источник редких артефактов и сведений. Обращение к мифам, легендам, народным сказаниям позволило более глубоко подойти к проблеме изучения народных музыкальных инструментов и традиции исполнительства прошлого.

Ключевые слова: миф, легенда, струнный музыкальный инструмент, Пазырыкская арфа, арфа народов мира, функция, обряд.

Мифология – неотъемлемая часть культуры всего человечества. Она дает возможность проследить этапы развития человека, понять его мировосприятие и мышление на каждом историческом этапе. Мифология представляет собой целостную систему мифов, которая создавалась на протяжении тысячелетий народами, обитавшими в разных уголках мира. В первую очередь нам известны мифы Древней Греции, Древнего Египта, Месопотамии, Древнего Китая, Японии и других народов. В них рассказывается о богах, о подвигах культурных героев, о чудесных превращениях. Наша статья посвящена тому, что мифология может дать для этномузыковедения.

«Все народы мира с древнейших времен создавали мифы. Они рождались из естественной любознательности людей, их стремления понять и объяснить действительность. В мифах переплетены донаучные представления о природе и обществе, ранние элементы религии, философии, искусства»[1].

Ученые считают, что предшественниками учений были мифы, легенды, сказания, что отразилось, по словам И.В. Мацеевского «на мифологической и эпической окраске древнейших памятников» научной, в частности, инструментоведческой мысли. Первые инструментоведческие знания тесно связаны со всем «комплексом общественной жизни и мировоззрением древних цивилизаций» [2].

С точки зрения многих ученых, в том числе и М. Элиаде, «рассматривать миф нужно не в обычном значении слова: как «сказку», «вымысел», «фантазию», а так, как его понимали в первобытных и примитивных обществах, где миф обозначал, как раз наоборот, «подлинное, реальное событие», служащее примером для подражания» [3].

Мифология, вобравшая в себя древнее знание о мире, о культуре, отразила эти знания через мифы, легенды, сказания. Они могут поведать нам о музыке и о музыкальных инструментах, об их роли в жизни человека.

Как пишет исследователь тувинской народной музыки В. Сузукей, «материалы устного фольклора – мифы, легенды, предания о музыкальных инструментах и народных исполнителях прошлого – глубже раскрывают культурный контекст истории бытования этих инструментов» [4].

Считается, что знание мифов позволяет приблизиться к тайне происхождения всех вещей. Человек узнает и то, «каким образом обнаружить это и воспроизвести, когда все уже исчезает» [3]. Это непосредственно касается культурных памятников, в том числе и музыкальных инструментов.

Наша идея сводится к тому, что древнейший период развития культуры у разных народов музыкальный инструмент выполнял важнейшую сакральную роль – он был посредником между мирами. Во всех легендах об арфе или других струнных инструментах в той или иной форме выражается мысль об особом назначении музыкального инструмента или о чудесных обстоятельствах его создания.

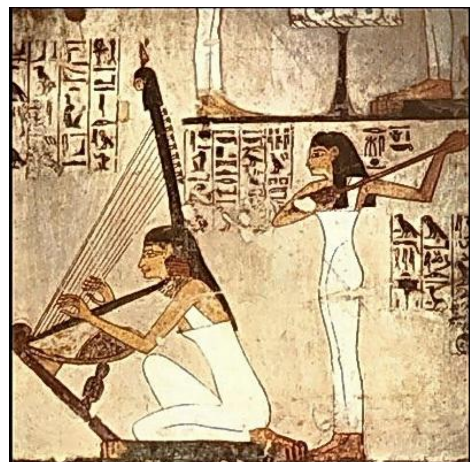
Музыкальные инструменты имеют древнее происхождение. На протяжении многих веков они занимали почетное место в истории культуры народа. Происхождение струнных музыкальных инструментов связано с происхождением лука. Арфы и арфоподобные инструменты (жетыген, гусли, лира и т.д.) относятся к самым древним. К таким арфам причисляется «скифская арфа», найденная в кургане Пазырык II на Алтае (V век до н.э., реставрация М. Грязнова) [5].

О происхождении арфы пишет Н.Покровская: «Ни об одном другом инструменте нет столько легенд, сказок и мифов, как об арфе. Древние приписывали ее изобретение богам – так велико было их восхищение этим инструментом. В Египте считали, что арфу создал бог Тот, и сам Пта – главное божество Египта – играл на ней.

В Греции полагали, что она изобретена Меркурием или Амфионом. А древнеиудейская традиция творцом арфы называет Иувала.

В европейской мифологии владыка ветров Эол тоже играет на арфе. В XVIII – XIX веках в Европе был популярен музыкальный инструмент, который назывался «эолова арфа» (воздушная арфа) – он представлял собой узкий деревянный ящик (резонатор) с отверстием, над которым было натянуто от девяти до тринадцати струн одинаковой длины, но разной толщины, настроенных в унисон. Струя воздуха колебала струны, и в зависимости от силы ветра менялось звучание инструмента.

Особое распространение эолова арфа получила с конца XVIII века: она устанавливалась на крышах, на фронтонах зданий, в гротах, беседках, парках, на

подоконниках... эолова арфа – один из символов романтизма, она символизирует божественное происхождение искусства» [6].

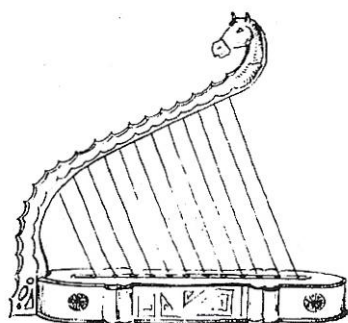

А. Решетникова связывает происхождение варгана (щипкового идиофона) с деревом: «Из дерева, разбитого молнией, делались музыкальные инструменты. Такое дерево – самозвучащая «эолова арфа» – привлекало внимание медведя; охотники Сибири видели хозяина леса, тренькающего на этом природном «варгане» [7].

«В прошлом дуадастанон был одним из распространенных инструментов. По одной версии народных преданий, герой нартского эпоса – Сырдон сделал его из кости руки старшего сына, а струны – «из жил сердечных» младших сыновей, загубленных нартами; по другой – этот инструмент был сделан юношами, увидевшими купающуюся красавицу, одна рука которой была согнута, «подобно арфе», а распущенные волосы спускались, как струны. Сделав дуадастанон, юноши воспели на нем красоту девушки» [8].

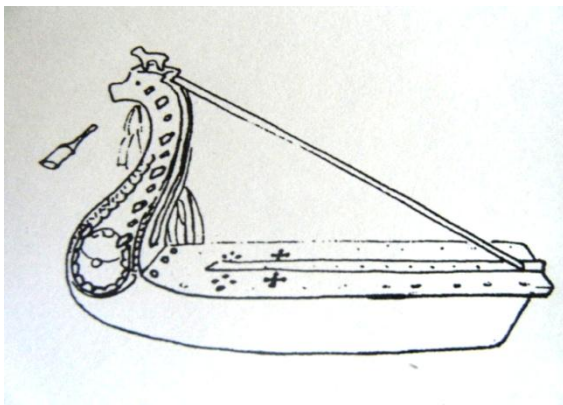
На Руси ближайшим родственником или даже разновидностью арфы были гусли. Первые достоверные упоминания об употреблении русских гуслей встречаются в византийских источниках V века. На гусях играли герои русского эпоса: Садко, Добрыня Никитич, Боян.

Легенда о жетыгене наилучшим образом отражает древнюю традицию изготовления струнного инструмента:

В глубокой древности было у одного Старика семь сыновей. Однажды во время джута, смерть унесла их всех. После смерти первого сына старик, натянув на кусок выдолбленного дерева струну, играет кюй-плач «Қарағым» – «Родной мой», после смерти второго – отец, натягивая вторую струну, играет кюй «Қанат сынды» – «Сломанные крылья», следующим сыновьям посвящены кюй – «От сөнөр» – «Погасло пламя», «Бақыт көшті» – «Счастье ушло», «Күн тұтылды» – «Солнце затмилось», «Ай құрыды» – «Исчезла луна», после смерти седьмого сына старик натягивает седьмую струну и играет плач по всем

сыновьям «Жеті баламнан айырылып, құса болдым» – «Потеряв семь сыновей стал слепым».

По сведениям С. Владимирского, «у сибирских народов хантов и манси бытовал музыкальный лук. Первые называли его нар-сюх, последние – сангкультап. Такой музыкальный инструмент мог возникнуть только лишь в охотничьей среде, потому что является прямым потомком лука.

Есть предание о том, как пошел раз охотник на охоту и увидел оленя с золотыми рогами. Взял он стрелу, натянул тетиву и только хотел выстрелить, как олень заговорил с ним человеческим голосом: «Не стреляй, добрый охотник! Что тебе проку в моей гибели? Лучше послушай, как поет тетива твоего лука, она расскажет людям о твоей доблести и о подвигах славных богатырей, запоет голосами птиц и зверей и заставит танцоров плясать до упаду, она

принесет в каждый чум, в каждую юрту свет и радость, и люди будут благодарны тебе». Подумал охотник, да и отвел лук от оленя с золотыми рогами и выстрелил в воздух.

Запела тетива пуце прежнего, да на разные лады. Больше охотник этот лук с собой на охоту никогда не брал, а брал его в руки лишь тогда, когда собиралась его родня и гости, когда все пели, танцевали и веселились [9].

Становится ясно, музыкальный инструмент в самой своей примитивной форме, является носителем звука и звук этот способен произвести магическое действие и повлиять на любой ход событий и даже на саму природу.

Как пишет М. Элиаде, «миф излагает сакральную историю, повествует о событии, произошедшем в достопамятные времена «начала всех начал» [3].

Так, в скандинавской мифологии «образ арфы связан с мистической лестницей между земным и небесным пространством, а также с крылатым конем – проводником в мир иной» [9]. По тому, как крепятся струны на арфе можно предположить, что из них и складывалась это лестница.

Друиды были хранителями героических преданий и мифологических поэм, т.е. обладали функцией бардов, с помощью традиционных арф, они передавали молодёжи предания и знания кельтского народа; и воплощали собой священных жрецов, наподобие травников-знахарей.

Германский бог-скальд – Браги – родился в сияющей сталактитовой пещере, где его мать Гуннлёд охраняла мед поэзии, пока ее не соблазнил Один. Карлики подарили чудесному ребенку волшебную арфу и пустили по водам в изготовленной ими ладье, где он запел трогательную «песнь жизни», которая долетела до небес» [10].

Ирландская мифология о возникновении арфы, гласит, что, «однажды, девушка задремала у моря и услышала во сне странное звучание подобное ветру, который играл по сухожилиям в скелете кита. Эта мелодия девушке настолько понравилась, что она сразу рассказала свою историю мужу, который сделал первую арфу, смастерив раму из дерева и натянув на ней жилы кита. И с тех пор, кельтский бог изобилия Цернунн производил смену времен года посредством игры на этом музыкальном инструменте» [10].

Музыкальным инструментам приписывали магические свойства, способность воздействовать на стихийные силы природы, зверей, людей, взывать к всевышнему. «Струнные музыкальные инструменты служат для услады слуха небесных божественных сил. Считалось, что игрой не только на игиле, но и на шооре можно расположить к себе хозяина-духа тайги, что благоприятно должно было отразиться на результатах охоты» [4].

Мифы по Тайлору – это «проекция каждодневного опыта, в которой воплощена вся жизнь первобытного дикаря, но дикаря, который верит в одухотворенность природы, так как она представляется ему управляемой духами» [11].

«Мифы изображают действительность в виде одушевленных предметов или одушевленных существ, которые воспринимаются первобытным сознанием как вполне реальные» [10]. Такими предметами могут быть и музыкальные инструменты.

Известный исследователь в области магии и религии Дж. Фрезер говорит о том же: «В соответствии с принципами гомеопатической магии считалось, что и неодушевленные предметы, подобно животным и растениям, могут оказывать на окружающее как благотворное, так и вредное воздействие благодаря их внутренней природе или умению колдуна использовать при случае их свойства» [12].

Арфой также можно было усыпить злых драконов во многих мифах. Легенда гласит, что «последний кельтский бард Талиесин, уходя из жизни, оставил людям свою волшебную арфу. Согласно древнему кельтскому обычаю, существуют три вещи, которые не может удержать человек – это Книга, Арфа и Меч. В системе символов бардов, Книга означает предание, простонародное и священное, тайны и цельное знание. Меч — деятельная воля, мужество и отвага, претворяющая в жизнь истины книги. Арфа — живое слово души, способное разъяснить тайны книги, это музыка, поэзия, божественное искусство» [13].

Вспомним легенду о Коркуте и его спутнике кобызе, в которой отражается волшебная сила этого инструмента. *Коркут, сделав первый кобыз, обтянул его шкурой, принесенной в жертву Желмая и сидя на водах реки день и ночь играл на нем. Игра Коркута привлекла все земные существа – летающих птиц, бегающих зверей, пытались к нему пройти через пески и люди. Все, в ком была жизнь, сидели на берегу и слушали кобыз. Пришла и смерть, чтобы забрать душу Коркута, но он продолжал играть. И пока пел кобыз Коркута, Смерть была бессильна, не было у нее сил забрать кого-то из этого мира. Но однажды Коркут, устав, все-таки заснул, вот тогда смерть, приняв облик змеи, ужалила его. Но он не умер совсем, а ни живой, ни мертвый стал Владыкой нижних вод, и помогает всеми шаманам делать добро людям.*

Скандинавский миф раскрывает ту же идею, что и легенда о кобызе. Только здесь волшебным инструментом предстает арфа.

Гуннар и Хегни – братья – нибелунги, погибшие как герои, хотя жизнь их не всегда была безгрешной. Поддавшись чарам кольца, на которое было положено проклятие, они убили отважного героя Сигурда (Зигфрида) и завладели его золотом. Попав в плен к Атли, который охотился за золотом, они отказались покориться даже под угрозой смерти. Хегни умер смеясь, когда ему вырезали сердце. Гуннар, которого бросили в змеиную яму со связанными руками, играл на арфе ногами, до последнего момента бросая вызов смерти [13].

Таким образом, игра на струнных инструментах (арфа, кобыз и др.) способна вызвать духов, расположить их к себе, а также задобрить их, заморозить игрой, тем самым попросить у них благополучия, здоровье, и даже спасение от смерти.

Захоронение музыкальных инструментов вместе с человеком имело место в древних культурах. Так хоронили кобыз, жетыген. Мифы рассказывают нам, что арфу помещали в могилу погибшему герою.

По поверьям северных народов «быть погребенным вместе с арфой означало облегчить себе путь в мир блаженства. Героям Эдды арфу клали в гроб или на могилу, так как арфу считали воплощением гармонии земли и неба. Загробный мир представлялся кельтам не мрачным подземельем, вроде греческого Тартара или тем более христианского ада, а местом вечного лета, где цветут цветы и не прекращаясь, звучит музыка арф, где живут эльфы и драконы, где нет времени и нет забот» [13].

Итак, в мифах разных народов можно найти универсальный смысл, а с их помощью убедиться в особом, сакральном положении музыкальных инструментов в культуре. Эволюция мифов, которая связана с их десакрализацией, переносит акцент с момента чудесного происхождения музыкального инструмента и его божественного создателя и демонизирует инструмент.

Мифы кельтов рассказывают о том, что *«великий бог огня Дагда играл на арфе. Однажды поморы украли арфу, но, повинувшись воле Дагды, арфа убила девятерых поморов» [13].*

Следующий этап развития мифа и превращения его в легенду или быличку (рассказ, сказку) – появление авантюрного момента. Так, другой герой кельтского мифа – *«Кормак – сын короля Ульстера, возвращаясь домой после добровольного изгнания, остановился в придорожном трактире, где уснул под звуки арфы. Пока он пребывал в зачарованном сне и был беззащитен, его убили по приказу арфиста Краифтине, с женой которого у Кормака был роман» [13].*

Итак, «миф раскрывает творческую активность персонажей мифа и обнаруживает сакральность (или просто сверхъестественность) их деяния» [2].

Изучение мифологии и других фольклорных жанров дает этномузыковедению методологическую возможность раскрыть проблему возникновения, функционирования и исторического развития музыкальных инструментов, а значит – более точно и конкретно определить роль музыки в жизни человека. О том, какова была первоначальная роль музыкальных инструментов в обряде, может рассказать именно повествовательный

фольклор. Мифы и легенды народов мира, этнографические описания, зафиксированные в различных источниках, могут поведать как о магических свойствах арфы, вообще музыкальных инструментов в целом, так и о постепенном уменьшении и трансформации сакральности в культуре.

«Музыкальные мифы и легенды, являющиеся неотъемлемой частью традиционной религиозной системы, ставят музыкальный инструмент на высшую ступень мироздания, как создателя и носителя космического порядка, проводника чистых энергий, объединяющих в гармоническое целое Космос, Природу и Человека» [14].

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Мифы и легенды народов мира. Энциклопедия. – М., 2005.
2. Мациевский И. Народная инструментальная музыка как феномен культуры. – Алматы, 2007. – С.6.
3. Мирче Илиаде. Аспекты мифа. – М., 2005.
4. Сузукей В. Тувинские традиционные музыкальные инструменты. – Казыл, 1989. – С. 16-17.
5. Руденко С. Сокровища скифских курганов. СПб., 1982.
6. Покровская Н. История исполнительства на арфе. – Н., 1980. – С. 11-21.
7. Решетникова А. Об обрядовой функции варгана. // Фонд сюжетных мотивов и музыка олонхо в этнографическом контексте. – Якутск, 2005.
8. Вертков К., Благодатов Г., Язовицкая Э. Инструменты республик и автономных областей Кавказа и Закавказья. // Атлас музыкальных инструментов народов СССР.
9. Владимирский С. Ст. Звучи, мой нарс-юх. Мир севера № 4, 2008.
10. Энциклопедия. Мифология. – М., Росмэн. 2003.
11. Тайлор Э.Б. Первобытная культура, – М., 1989.
12. Frazer J.G. The Golden Bough. London, 1923, Дж. Фрэйзер. Золотая ветвь. Глава 3. Симпатическая магия. – М.: Политиздат, 1980.
13. Энциклопедия. Мифология. Мифы Северных стран. – М., 2002.
14. Аманов Б., Мухамбетова А. Казахская традиционная музыка и XX век. – А., 2002.

ТҮЙІНДЕМЕ

Ахметжанова Д.М., оқытушы

(Алматы қ., Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті)

МИФОЛОГИЯ – ІШЕКТІ МУЗЫКАЛЫҚ АСПАПТАРДЫ ЗЕРТТЕУДІҢ КӨЗІ

Мифология мен фольклорлық жанрларды танып білу музыкалық аспаптардың пайда болуы, жұмыс істеуі, тарихи дамуы сияқты мәселелерді ашуда, яғни музыканың адам өміріндегі нақты рөлін анықтауда музыкатануға әдіснамалық мүмкіндік тудырады. Дәстүрлі музыкалық аспаптардың бастапқы рөлін аңыз-әңгіме, фольклор жеткізе алады. Әлем халықтарының мифтері мен аңыздары, түрлі дереккөздерде белгіленген этнографиялық баяндаулар арфаның, жалпы барлық музыкалық аспаптардың сиқырлы қасиеттерімен қатар мәдениеттегі оның құдіреттілігінің өзгерісі мен бірте-бірте азаюы туралы сырларды айта алады.

Түйін сөздер: миф, аңыз, ішекті музыкалық аспап, Пазырықтық арфа, әлем халықтарының арфасы, қызмет, дәстүр.

SUMMARY

*Akhmetzhanova D.M., Lecturer of Cultural Sciences
(Kazakh State Women's Teacher Training University)*

MYTHOLOGY AS A SOURCE OF STUDY OF STRINGED MUSICAL INSTRUMENTS

The article deals the study of mythology and other folklore genres gives musicology methodological opportunity to uncover a problem of arising, functioning and historical development of musical instruments, so - more accurately and specifically define the role of music in human life. About that what was the role of the original musical instruments in the rite, it can tell folklore. Myths and legends of the peoples of the world, ethnographic descriptions recorded in various sources, can tell how about the magical properties of harp and all musical instruments in general, and on the gradual reduction and transformation of the sacred in the culture.

Keywords: myth, legend, string musical instrument, harp of Pazyryk, harp of the peoples of the world, the function, the rite.

УДК 78

ВОЗМОЖНОСТИ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ МУЗЫКИ В РАМКАХ СПЕЦИАЛЬНОСТИ 5В010600-МУЗЫКАЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ ПО ДОПОЛНИТЕЛЬНЫМ СПЕЦИАЛИЗАЦИЯМ

*Ш.Б. Кульманова, д.п.н., профессор
(г. Алматы, Казахский государственный
женский педагогический университет)*

Аннотация: В условиях рыночных отношений, учитывая жизнедеятельность нашего общества на современном этапе, подготовка будущих учителей музыки с ориентацией на дополнительную специализацию направлена на решение социально-экономических проблем, воспитание культуры и ценностных отношений у подрастающего поколения – строителей прекрасного будущего нашей страны.

Ключевые слова: музыкальное образование, учитель музыки, специалист, вуз, экономика, культура, рыночные отношения, дополнительная специализация, содержание образования, компетентность.

Процессы реформирования, затронувшие в последнее десятилетие образование нашей страны позволили поднять его значимость в экономическом и культурном процветании всего общества что, в свою очередь, привело к изменению парадигмы образования, требований к качеству знаний и уровню профессионализма будущих учителей.

Наряду с этим следует отметить, что сложившиеся в нынешних условиях рыночные отношения, затронули и область образования, которой, в свою очередь, выдвигается одно из требований – подготовить многопрофильных специалистов. С одной стороны, подготовка в вузах по сдвоенной специальности, то есть по двум родственным специальностям, позволит обеспечить экономию средств и ресурсов, с другой, повышением конкурентоспособности молодых специалистов.

Переход от узко профильной подготовки к многопрофильной является педагогически и социально значимым шагом, так как выражает объективные процессы и перспективу развития образования в целом. Подтверждением тому является опыт образовательных

систем мирового сообщества, где многопрофильность специалистов позволяет положительно решать личностные и социально-экономические проблемы [3].

В этом плане подготовка учителя музыки, способного решать образовательные задачи наряду с основной и выбранной дополнительной специальностью (специализации), является одной из важных проблем, поставленных жизнью перед высшим музыкально-педагогическим образованием, требованиями рынка труда к подготовке конкурентноспособных и востребованных специалистов в условиях безработицы.

Опыт отечественных вузов показывает что, обеспечить качественное образование педагогических кадров возможно при условии целостного подхода к решению поставленной проблемы через:

- обновление содержания государственных общеобязательных стандартов, типовых учебных программ и приближение их к требованиям общества;
- внедрение в учебно-воспитательный процесс эффективных образовательных технологий;
- обеспечение материально-технической базы необходимым высокотехнологичным оборудованием;
- воспитание общей культуры обучающихся, осознанного отношения к образованию и выбору будущей профессии, самостоятельности и творческой реализации своих возможностей в жизни.

Как видим, в связи с изменившейся парадигмой высшего педагогического образования у нас в Казахстане, реформировании всей ее системы, в последние годы, стало актуальным обращение к изменению не только содержания стандартов образования, но и к использованию в учебно-воспитательном процессе новых подходов, методик формирования нравственного, творчески мыслящего с высокой мировоззренческой позицией обучающегося. Эта тенденция отразилась также и на музыкально-педагогическом образовании в подготовке будущих учителей музыки.

Еще одна проблема, которая требует подготовки компетентных учителей музыки – это современное общее среднее образование, которое, в перспективе, ставит целью подготовить детей к реалиям жизни, чтобы они нашли в ней свое достойное место, научились жить в условиях рынка, были счастливы и удовлетворены своей судьбой. Поэтому учитель музыки должен средствами самой музыки, давая детям необходимый объем знаний, научить различным способам, методам и приемам успешно применять в жизни.

Сейчас уже не секрет то, что интерес к учительской профессии, в том числе к профессии учителя музыки из года в год падает. С одной стороны, низкая оплата труда, малое количество учебной нагрузки, имеются факты, что она даже не дотягивает даже до ставки, является немаловажным отрицательным фактором для молодых специалистов, а с другой, устаревшая система обучения. Можно назвать также и ряд других проблем, накопившихся в высшей школе, призванной готовить учителя музыки. Это слабая материальная база и некачественный инструментарий, отсутствие или недостаток современного электронного оборудования, недостаток учебных площадей и бедность библиотек, скудность учебной и методической литературы, особенно на государственном языке и др.

Как сделать, чтобы интерес к нелегкой, но благородной профессии «Учитель музыки» вырос, чтобы качество подготовки молодых специалистов соответствовало международным стандартам – этот вопрос волнует всех, кто занимается подготовкой учителей данной квалификации.

Любая профессия имеет свои особенности, в том числе и учителя музыки. Любовь к музыке, стремление отдать себя детям, вера в то, что без хорошей музыки нельзя стать гармонично развитым человеком, увлеченность своей работой – эти качества определяют настоящего учителя музыки. «Сложность этой профессии, писала в свое время известный педагог-ученый О.А. Апраксина, определяется необходимостью тесной взаимосвязи элементов, входящих в понятие «учитель», и в понятие «музыкант», причем каждое из них многогранно. Учитель музыки ведет учебно-

воспитательную работу, формирует взгляды, убеждения, потребности вкусы, идеалы детей. Он должен быть не просто широко образованным человеком, хорошо знающим свой предмет, но и личностью в высоком общественном значении этого слова» [4].

Профессия учителя музыки требует от избравшего ее постоянного совершенствования своей личности, развития музыкальных интересов, творческих способностей. Учитель музыки должен быть прекрасным музыкантом. Отличное владение музыкальным инструментом, дирижерскими умениями, голосом, умение читать с листа, импровизировать во многом определяют успех его деятельности. Определяют его успех также умения правильно интерпретировать содержание типовой программы по музыке, внедрять в учебный процесс современные образовательные технологии, заниматься исследовательской практикой, быть хорошим организатором, быть коммуникабельным, постоянно заниматься самообразованием.

Профессиональная подготовка студентов-бакалавров по специальности 5В010600-Музыкальное образование к деятельности в качестве учителя музыки – процесс сложный и многогранный. Он имеет свою специфику, четкую музыкально-педагогическую направленность, которая осуществляется в целостном учебно-воспитательном процессе.

Подготовка учителя музыки в вузе, прежде всего, подразумевает подготовку *профессионала – компетентного специалиста в области школьного музыкального образования*. Компетентный специалист отличается постоянным стремлением к самосовершенствованию, самообразованию. Что касается учителей музыки только что окончивших вуз, то и здесь первостепенной является направленность на самосовершенствование, которая должна постоянно реализовываться в их практической деятельности.

«Для молодого специалиста тяга к самообразованию, «выражающаяся в постоянном желании пополнять свои музыкальные, педагогические и общекультурные знания и умения как условие профессионального становления, это качественно новая форма присвоения художественного и педагогического опыта. Самообразование молодого учителя-музыканта призвано компенсировать недостатки училищной и вузовской подготовки, совершенствовать и систематизировать полученные ранее знания, способствовать становлению индивидуального стиля музыкально-педагогической деятельности, осмыслению передового педагогического опыта» [5].

Подготовка учителей музыки нового поколения, которые будут трудиться в условиях 12-летней общеобразовательной школы, в условиях городских и сельских малокомплектных школ, ставит перед высшим музыкально-педагогическим образованием непростые задачи, которые нужно решать уже сейчас. Поэтому на сегодняшний день актуальным является разработка образовательных программ по специальности 5В010600-Музыкальное образование, ориентированных на сдвоенную специальность, введение в учебный процесс новых востребованных временем дисциплин.

Разработанный нашей кафедрой, в соответствии с ГОСО РК 2010 г., каталог элективных дисциплин учитывая тенденции времени, включает такие новые дисциплины как, например: «Практикум по школьному песенному репертуару», «Хоровое дирижирование и практикум работы с хором», «Игра на синтезаторе».

Если раньше основной целью профессионального образования считалось формирование систематизированных знаний, умений, навыков, то в настоящее время музыкально-педагогическое образование подразумевает практико-ориентированный подход, что в свою очередь способствует конкретной практической подготовке будущих учителей музыки к работе в школе.

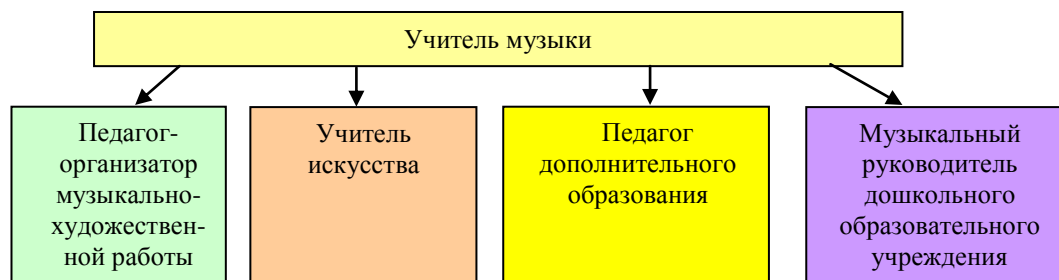
На практико-ориентированное обучение нацелено и дополнительная специализация, выбранная студентом-бакалавром на 2 курсе.

В этом плане, вместе с квалификацией «Учитель музыки» предусмотрено введение четырех направлений специализаций.

Выпускникам, успешно изучившим и освоившим полный курс, в соответствии с полученной специализацией, присваивается квалификация:

- «Учитель музыки и педагог-организатор музыкально-художественной работы»;
- «Учитель музыки и искусства»;
- «Учитель музыки и педагог дополнительного образования (с указанием предмета)»;
- «Учитель музыки и музыкальный руководитель дошкольного образовательного учреждения».

Рисунок – 1

Кредиты на специализацию, выделяются из общего объема кредитов – 129 кредитов, за счет кредитов предоставляемых на дисциплины по выбору базовых и профилирующих дисциплин каждым вузом самостоятельно. Мы, учитывая, что в подготовке специалистов по выбранным специализациям задействованы практически все дисциплины, указанные в обязательных компонентах базовых и профильных дисциплин, в четырех блоках специализаций ввели минимум необходимых дисциплин. Остальные кредиты были отданы в блоки дисциплин по выбору.

Итак, в связи с чем был вызван такой подход?

Как мы знаем, в последние годы наметилась тенденция к сокращению часов по предмету «Музыка» в общеобразовательной школе. Вместо 1,5 часов урок музыки проводится сейчас по 1 часу в неделю. Это привело к резкому сокращению учебной нагрузки учителей музыки, что в свою очередь повлекло к оттоку педагогов из школы и понижению престижности данного предмета.

С другой стороны, с целью обеспечения музыкальной культуры населения, эстетического воспитания детей в малых городах, селах, аулах, отдаленных глубинках и привлечения одаренных, талантливых детей к музыкальному искусству дополнительная специализация позволит молодым учителям музыки организовать на местах дополнительное музыкальное образование, а также обеспечить свою жизнедеятельность.

Хотелось бы отметить, что получение выпускниками дополнительной специализации позволит решить ряд проблем личного и социального порядка, связанных с организацией музыкального образования в регионах, что немаловажно и для нашего государства.

В заключении мы хотели бы уточнить, что в нашем понимании, *современный учитель музыки*, прежде всего, это компетентный в области музыкально-педагогической деятельности специалист. Это саморазвивающаяся и самосовершенствующаяся творческая личность, которая не только владеет глубокими знаниями своего предмета, успешно применяет в учебном процессе эффективные технологии, но и обучает школьников способам и приемам реализации полученных знаний, умений и навыков в жизни. Поэтому, на сегодня, в профессионально-педагогической подготовке учителя музыки, одним из важнейших приоритетов является воспитание таких необходимых качеств как самостоятельность, творчество, стремление к самосовершенствованию, который, воспитывая средствами музыки юных казахстанцев, будет способствовать процветанию нашей страны.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. ГОСО РК. Общее среднее образование. Основные положения. 2. 03. 2007.

2. Государственный общеобязательный стандарт Республики Казахстан. Образование высшее профессиональное. Бакалавриат. Специальность 5В010600 – Музыкальное образование. – Астана, 2010.
3. Шадриков В.Д. Деятельность и способности. – М.: Логос, 1994. – 320 с.
4. Апраксина О.А. Современные задачи музыкального воспитания в школе. В сб. Музыкальное воспитание в школе. Вып.10. – М.: Музыка, 1975. – С. 5-11.
5. Алиев Ю.Б. Настольная книга учителя-музыканта. – М.: 2000. – С. 204-205.
6. Дмитриева Л.Г., Черноиваненко Н.М. Методика музыкального воспитания в школе. – М.: Просвещение, 1989. – С.30-34.
7. Педагогика и психология высшей школы. – Ростов н/Д: Феникс, 2002.

ТҮЙІНДЕМЕ

Құлманова Ш.Б., п.ғ.д., профессор

(Алматы қ., Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті)

5В010600-МУЗЫКАЛЫҚ БІЛІМ МАМАНДЫҒЫ ШЕҢБЕРІНДЕ БОЛАШАҚ МУЗЫКА МҰҒАЛІМДЕРІН ҚОСЫМША МАМАНДЫҚТАР БОЙЫНША ДАЙЫНДАУДЫҢ МҮМКІНДІКТЕРІ

Мақалада нарықтық қарым-қатынастар жағдайында, қазіргі кезеңдегі қоғам өміріндегі тіршілік әрекетін ескере отырып, болашақ музыка мұғалімдерін қосымша мамандыққа бағыттап дайындау, әлеуметтік-экономикалық мәселелерді шешуге, жасөспірімдерде мәдениетті және құндылық қарым-қатынасты тәрбиелеу қарастырылған.

Түйін сөздер: музыкалық білім, музыка мұғалімі, маман, ЖОО, экономика, мәдениет, нарықтық қатынас, қосымша мамандандыру, білім мазмұны, құзыреттілік.

SUMMARY

Kulmanova Sh.B., doctor of pedagogical sciences, professor

(Kazakh State Women's Teacher Training University)

POSSIBILITY OF PREPARING FUTURE MUSIC TEACHERS IN THE SPECIALTY 5V010600-MUSICAL EDUCATION TO MINORS

The article is in conditions of market relations, bearing in mind the vital functions of our society at the present stage, the preparation of future teachers of music with a minor is aimed at solving socio-economic problems, the culture and values of the younger generation-builders of the bright future of our country.

Keywords: music education, music teacher, professional, high school, economy, culture, market relations, further specialization, the content of education, competence.

УДК 37:798

ПРОБЛЕМЫ НАСЛЕДОВАНИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОПЫТА В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ХОРЕОГРАФИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ КАЗАХСТАНА

Л.А. Николаева, к.п.н., старший преподаватель

*(г. Алматы, Казахский государственный
женский педагогический университет)*

Аннотация: В статье обсуждаются проблемы наследования педагогического опыта в системе хореографического образования в Казахстанских ВУЗах культуры и искусства. В

последнее время многие молодые педагоги-хореографы не имеют достаточных теоретических и методических наработок в плане обучения танцевальному искусству, не учитывают многообразный педагогический опыт, накопленный выдающимися отечественными хореографами. Необходимо вводить педагогическое наследие выдающихся казахстанских хореографов в учебный процесс творческих ВУЗов.

Ключевые слова: хореографическое образование, балетное искусство, обучение хореографическому мастерству, педагогический опыт.

Прежде чем говорить о тех или иных способах передачи накопленных знаний, умений, навыков в области балетной педагогики, хотелось бы отметить, что в настоящее время, в соответствии с мировыми направлениями балетного искусства, меняется стиль и пластика хореографии, усложняется сам танец в плане исполнительской техники. Хореографические приёмы, используемые балетмейстерами в своих постановках, также видоизменяются. Очень часто возникает большое несоответствие между тем, что уже было наработано за многие годы в области хореографии и тем, что молодые педагоги используют в своей деятельности. Зачастую они не учитывают опыт, накопленный в балетной педагогике к настоящему времени. В связи с этим возникает проблема: как и чему учить начинающих педагогов.

Можно много говорить о том, что искусство хореографии – явление общечеловеческое, имеющее долгую историю развития. В основе его происхождения лежит потребность человека выразить свои эмоции посредством пластики. Но ведь та высокая культура, к которой мы привыкли, не появилась сама по себе. В её основе – труд профессиональных педагогов, основанный на развитии мирового танцевального искусства в целом и особенностях национальной казахской танцевальной культуры в частности.

Хореография, по существу не имевшая системы записи движений (такая система появилась только в начале XX века, когда А.Я. Ваганова создала первый методический свод упражнений для занятий хореографией), передавала всё наиболее ценное изустно. В связи с этим основные танцевальные элементы запоминались в результате многократных повторов самими исполнителями. В результате сформировалась определённая последовательность изучения танцевального искусства, определившая возникновение классической системы обучения хореографии. Данная система впитала в себя универсальные движения человеческого тела, которые затем в обработанном виде перешли на профессиональную сцену.

Следует иметь в виду, что разработка системы хореографического образования в Казахстане началась ещё в далёкие 20-е годы прошлого столетия, когда одарённых детей собирали в школы для талантливой молодёжи. Тогда вопросы воспитания были даже более важны, чем вопросы обучения. Это было связано с недостаточной общей культурой общества. Необходимо было прививать детям правила поведения, общения, навыки к труду, воспитывать нравственность, моральные качества. Вопрос об определении целей балетной педагогики Казахстана всегда рассматривался в тесной взаимосвязи с другими педагогическими категориями – приобретением профессиональных навыков, жизненных умений.

Тот опыт, который был накоплен в Казахстане в области национальной балетной педагогики, нельзя не учитывать в современном учебно-воспитательном процессе ВУЗа. Конечно, многие танцевальные школы и направления исчезли из хореографического искусства Казахстана. Так, не остались востребованными многочисленные танцевальные кружки, занимавшиеся, кроме собственно танцевального просвещения, агитационной деятельностью в 30-е годы XX века. Ушли в прошлое увлечения акробатикой и пантомимой. Но они тоже оставили в системе обучения балету свой след: классика перестала быть статичной и уравновешенной, из салонного вида искусства стала распространённой. В этом была задача педагогов-хореографов, которые среди множества появившихся в советское время танцевальных течений должны были выбрать единственно правильные. Так в Казахстане появилась национальная хореография на основе классической школы танца. В настоящее время можно говорить о том, что при всех своих видоизменениях, новом

содержании, современной пластике классическая система остаётся основой всего процесса обучения балетному мастерству. Проблема заключается в том, что молодые педагоги подменяют принципы классического танца новейшими стилевыми приёмами, в результате чего страдают в первую очередь исполнители. И здесь богатейший опыт прошлого всей мировой балетной педагогики является обязательным. Появляются новые имена педагогов-балетмейстеров, которые развивают хореографическое искусство Казахстана, и от них в большей степени зависит, каким будет казахский балет, насколько грамотно и точно сохранится культурное наследие, его уважительная интерпретация. Достижения казахского хореографического искусства за прошедшие годы выдвигают перед педагогами-хореографами задачу обобщения и обсуждения накопленного педагогического опыта.

Ведь только практически овладев основными элементами танца, будь то классический танец или народный, молодой исполнитель может вносить в них свою фантазию, свою индивидуальность и тем продолжать развитие балетного искусства в наше время.

Здесь, в свою очередь, следует остановиться на том постулате, что педагог прежде всего творец. У каждого педагога свой творческий почерк, своеобразие которого, наряду с влиянием личности самого педагога, является определяющим в становлении ученика как индивидуальности. Именно личность педагога в своё время позволяла говорить о том, что был стиль обучения А.В. Селезнёва, С.И. Кушербаевой, и др. В связи с этим хотелось бы высказать некоторые соображения о творческом характере профессии педагога-хореографа, о роли личности в развитии балетного искусства.

Наличие даже самых совершенных программ и учебных пособий само по себе не даёт гарантии успеха в деле обучения и воспитания профессиональных балетных кадров. Не программа, не учебник решают успех обучения, а личность учителя. Достаточно вспомнить, что когда в 30-е годы XX века А.В. Селезнёв начинал дело становления казахской балетной педагогики. Не было разработанных учебных программ, условий для занятий балетом. Но благодаря творческой личности педагогов того времени искусство хореографии в Казахстане быстро стало набирать высоту. Учитывая, каков кругозор учащихся, как осваивается тот или иной учебный материал, учитель должен дифференцированно подходить к отбору материала, к распределению времени занятий, к дозировке домашней работы и самостоятельной работы в классе. Ещё К.Д. Ушинский отмечал: «Кто из учителей желает, чтобы учебник пришёлся как раз к его учебной практике, тот, по словам Дистервега, желает чисто невозможного» [1].

Большое внимание также уделяется роли учителя в современном обществе во многих государственных документах Республики Казахстан, таких как Закон РК «Образовании», Проект программы «Культурное наследие», «Концепция этнокультурного образования в РК».

О возрастающем творческом характере труда педагога говорилось ещё в послевоенные годы: «Принимая во внимание, что увеличивается значимость индивидуальности творческого почерка, в целях большей эффективности своей работы учителя должны иметь в рамках программ известную свободу в выборе тем и методов обучения, которая позволяет им проводить работу с большей пользой для себя и для учащихся» [2]. И это верно, так как существует ряд объективных условий, предполагающих значительную разницу между учениками. Не может быть одинаковым состав класса, уровень способностей учеников и т. д.

Известный музыковед-фольклорист П. И. Земцовский пишет: «Питающие фольклор истоки никогда не сводятся только к его современности. Это всегда и традиции, подчас очень древние» [3]. Неумирающее старое всегда присутствовало в процессе развития народного творчества, в том числе казахского. Этот процесс осуществлялся путём преемственности поколений, путём устной передачи знаний от учителей к ученикам. Такое обучение мастерству обеспечивало преемственность в сохранении и дальнейшем развитии искусства.

Но сейчас фольклорному образно-стилевому комплексу всё чаще противопоставляется образный строй иного плана. В нём находят свободное применение новейшие стилевые приёмы, воплощающие древние сюжеты современным языком. И начинающие педагоги-

хореографы не всегда умело используют эти новые приёмы. В связи с этим роль исторически накопленного опыта в области хореографии чрезвычайно важна.

Конечно, к настоящему времени в республике вышло из печати много сборников и монографий по истории казахского хореографического искусства. Однако, как таковой, педагогический аспект деятельности отечественных хореографов изучен недостаточно. Между тем, трудно переоценить значение педагогической деятельности А. В. Селезнёва для становления системы обучения классическому танцу в Казахстане, а творчество Д.Т.Абировой и Ш.Жиенкуловой – для систематизации методов и приёмов обучения казахскому танцу.

Вот почему нам видится решение проблемы изучения и обобщения накопленного педагогического опыта в создании отдельных специальных учебников и учебных пособий по истории балетной педагогики Казахстана, а в творческих ВУЗах на факультетах хореографии необходимо ввести специализированный курс по изучению педагогического наследия выдающихся отечественных хореографов. Только при таких условиях возможно наиболее полное использование данного опыта для дальнейшего развития всего искусства казахстанской хореографии, для воспитания нового поколения высококвалифицированных профессиональных педагогов-хореографов.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Ушинский К. Д. Руководство по методике начального обучения. // собр. соч., т. 7 – АПН РСФСР. – М.-Л., 1949 – С. 13.
2. ЦГА. Приказы министерства высшего и среднего специального образования КазССР. // – А., 1962. ф. 6, оп. 1, св. 1, д. 105.
3. Земцовский П. И. Народное творчество и современность. // – М., 1987. – С.21.

ТҮЙІНДЕМЕ

Николаева Л. А., п.ғ.к, аға оқытушы

(Алматы қ., Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті)

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТӘЖІРИБЕ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ХОРЕОГРАФИЯЛЫҚ БІЛІМНІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Қазіргі таңда хореографиялық білім Қазақстанда белсенді түрде дамып келеді. Осыған байланысты, көп жылдар бойы хореографияда жинақталған тәжірибені қалай дұрыс және тиімді қолдану керек деген мәселе туындайды. Жас педагог-хореографтар осы тәжірибелерді өз жұмыстарында дұрыс қолдана алмайды.

Түйін сөздер: хореографиялық білім, балет өнері, хореографиялық шеберлікке оқыту, педагогикалық тәжірибе.

SUMMARY

Nikolaeva L.A., candidate of pedagogical sciences, senior lecturer

(city Almaty, Kazakh State Women's Teacher Training University)

INHERITANCE PROBLEMS TEACHING EXPERIENCE IN HIGHER EDUCATION OF KAZAKHSTAN BALLET

At present choreographic education in Kazakhstan is being developed intensely. Thus there is a problem of how to use such a pedagogical experience which has been storage in choreography for last years more correctly and efficiently. Young pedagogues-choreographers often do not know how to use abovementioned experience in their work.

Keywords: history of education, choreographic education, ballet art, ballet school, choreographic training.